

ISSN 2518-198X

№ 3(91)/2018

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ISSN 2518-198X
Индексі 74623
Индекс 74623

**ҚАРАҒАНДЫ
УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

ВЕСТНИК
КАРАГАНДИНСКОГО
УНИВЕРСИТЕТА

BULLETIN
OF THE KARAGANDA
UNIVERSITY

ФИЛОЛОГИЯ сериясы

Серия ФИЛОЛОГИЯ

PHILOLOGY Series

№ 3(91)/2018

Шілде–тамыз–қыркүйек
29 қыркүйек 2018 ж.

Июль–август–сентябрь
29 сентября 2018 г.

July–August–September
September, 29, 2018

1996 жылдан бастап шығады
Издается с 1996 года
Founded in 1996

Жылына 4 рет шығады
Выходит 4 раза в год
Published 4 times a year

Қарағанды, 2018
Караганда, 2018
Karaganda, 2018

Бас редакторы

ЖМ ХҒА академигі, заң ғыл. д-ры, профессор

Е.Қ.Көбеев

Бас редактордың орынбасары **Х.Б. Омаров**, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі,

техн. ғыл. д-ры, профессор

Жауапты хатшы

Г.Ю. Аманбаева, филол. ғыл. д-ры, профессор

Редакция алқасы

Ж.Ж.Жарылғапов,	ғылыми редактор филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
М.І.Әбдуов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Г.Ю.Аманбаева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ш.М.Мажитаева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Ж.Қ.Смағұлов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Б.С.Рақымов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
А.С.Әділова,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
В.Т.Абишева,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Н.Ж.Шәймерденова,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Д.Д.Шайбакова,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
Н.И.Бөкетов,	филол. ғыл. д-ры (Қазақстан);
С.А.Матяш,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
У.М.Бахтикереева,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
Т.В.Белошапкова,	филол. ғыл. д-ры (Ресей);
М.Джусупов,	филол. ғыл. д-ры (Өзбекстан);
Ү.Жетібайұлы,	филол. ғыл. д-ры (ҚХР);
К.Жанбозұлы,	филол. ғыл. д-ры (ҚХР);
Л.Матейко,	PhD д-ры (Словакия);
А.Золтан,	филол. ғыл. д-ры (Венгрия);
М.Фрешли,	PhD д-ры (Венгрия);
Л.М.Харитонова,	жауапты хатшы филол. ғыл. канд. (Қазақстан)

Редакцияның мекенжайы: 100028, Қазақстан, Қарағанды қ., Университет к-сі, 28

Тел.: (7212) 77-03-69 (ішкі 1026); факс: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редакторы

Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерде беттеген

Г.Қ.Қалел

Қарағанды университетінің хабаршысы. «Филология» сериясы.

ISSN 2518-198X.

Меншік иесі: «Академик Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті» РММ.

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігімен тіркелген. 23.10.2012 ж. № 13109–Ж тіркеу куәлігі.

Басуға 29.09.2018 ж. қол қойылды. Пішімі 60×84 1/8. Қағазы офсеттік. Көлемі 10,6 б.т. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 99.

Е.А.Бөкетов атындағы ҚарМУ баспасының баспаханасында басылып шықты.

100012, Қазақстан, Қарағанды қ., Гоголь к-сі, 38. Тел. (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Главный редактор
академик МАН ВШ, д-р юрид. наук, профессор
Е.К.Кубеев

Зам. главного редактора **Х.Б. Омаров**, чл.-корр. НАН РК,
д-р техн. наук, профессор
Ответственный секретарь **Г.Ю. Аманбаева**, д-р филол. наук, профессор

Редакционная коллегия

Ж.Ж.Жарылгапов,	научный редактор д-р филол. наук (Казахстан);
М.И.Абдуов,	д-р филол. наук (Казахстан);
Г.Ю.Аманбаева,	д-р филол. наук (Казахстан);
Ш.М.Мажитаева,	д-р филол. наук (Казахстан);
Ж.К.Смагулов,	д-р филол. наук (Казахстан);
Б.С.Рахимов,	д-р филол. наук (Казахстан);
А.С.Адилова,	д-р филол. наук (Казахстан);
В.Т.Абишева,	д-р филол. наук (Казахстан);
Н.Ж.Шаймерденова,	д-р филол. наук (Казахстан);
Д.Д.Шайбакова,	д-р филол. наук (Казахстан);
Н.И.Букетова,	д-р филол. наук (Казахстан);
С.А.Матяш,	д-р филол. наук (Россия);
У.М.Бахтикереева,	д-р филол. наук (Россия);
Т.В.Белошапкина,	д-р филол. наук (Россия);
М.Джусупов,	д-р филол. наук (Узбекистан);
У.Жетибайулы,	д-р филол. наук (КНР);
К.Жанбозулы,	д-р филол. наук (КНР);
Л.Матейко,	д-р PhD (Словакия);
А.Золтан,	д-р филол. наук (Венгрия);
М.Фрешли,	д-р PhD (Венгрия);
Л.М.Харитоновна,	ответственный секретарь канд. филол. наук (Казахстан)

Адрес редакции: 100028, г. Караганда, ул. Университетская, 28
Тел.: (7212) 77-03-69 (внутр. 1026); факс: (7212) 77-03-84.
E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Сайт: vestnik.ksu.kz

Редактор

Ж.Т.Нурмуханова

Компьютерная верстка

Г.Қ.Қалел

Вестник Карагандинского университета. Серия «Филология».
ISSN 2518-198X.

Собственник: РГП «Карагандинский государственный университет имени академика Е.А.Букетова».
Зарегистрирован Министерством культуры и информации Республики Казахстан. Регистрационное
свидетельство № 13109–Ж от 23.10.2012 г.

Подписано в печать 29.09.2018 г. Формат 60×84 1/8. Бумага офсетная. Объем 10,6 п.л. Тираж 300 экз.
Цена договорная. Заказ № 99.

Отпечатано в типографии издательства КарГУ им. Е.А.Букетова.
100012, Казахстан, г. Караганда, ул. Гоголя, 38. Тел.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

Main Editor

Academician of IHEAS, Doctor of Law, Professor

Ye.K.Kubeyev

Deputy main Editor **Kh.B. Omarov**, Corresponding member of NAS RK,
Doctor of techn. sciences, Professor

Responsible secretary **G.Yu. Amanbayeva**, Doctor of philol. sciences, Professor

Editorial board

Zh.Zh.Zharylgapov ,	Science Editor Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
M.I.Abdouov ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
G.Yu.Amanbayeva ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
Sh.M.Mazhitaeva ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
Zh.K.Smagulov ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
B.S.Rakhimov ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
A.S.Adilova ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
V.T.Abisheva ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
N.Zh.Shaimerdenova ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
D.D.Shaibakova ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
N.I.Buketova ,	Dr. of philol. sciences (Kazakhstan);
S.A.Matyash ,	Dr. of philol. sciences (Russia);
U.M.Bakhtikereeva ,	Dr. of philol. sciences (Russia);
T.V.Beloshapkova ,	Dr. of philol. sciences (Russia);
M.Zhusupov ,	Dr. of philol. sciences (Uzbekistan);
U.Zhetibaiuly ,	Dr. of philol. sciences (China);
K.Zhanbozuly ,	Dr. of philol. sciences (China);
L.Matejko ,	PhD (Slovakia);
A.Zoltan ,	Dr. of philol. sciences (Hungary);
M.Freshly ,	PhD (Hungary);
L.M.Kharitonova ,	Secretary Cand. of philol. sciences (Kazakhstan)

Postal address: 28, University Str., 100028, Karaganda, Kazakhstan

Tel.: (7212) 77-03-69 (add. 1026); fax: (7212) 77-03-84.

E-mail: vestnick_kargu@ksu.kz. Web-site: vestnik.ksu.kz

Editor

Zh.T.Nurmukhanova

Computer layout

G.K.Kalel

Bulletin of the Karaganda University. «Philology» series.

ISSN 2518-198X.

Proprietary: RSE «Academician Ye.A.Buketov Karaganda State University».

Registered by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Registration certificate No. 13109–Zh from 23.10.2012.

Signed in print 29.09.2018. Format 60×84 1/8. Offset paper. Volume 10,6 p.sh. Circulation 300 copies. Price upon request. Order № 99.

Printed in the Ye.A.Buketov Karaganda State University Publishing house.

38, Gogol Str., 100012, Kazakhstan, Karaganda. Tel.: (7212) 51-38-20. E-mail: izd_kargu@mail.ru

МАЗМҰНЫ

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

<i>Тұрсынова М.А., Жуынтаева З.Н., Қазанбаева А.З.</i> Түркі тілдеріндегі есімдіктердің лингвистикалық табиғаты.....	8
<i>Мейрбекова М.К., Ахметова Б.Б., Кноль М.В.</i> Қазақстан Республикасында үштілділік жобасының жүзеге асуының ерекшеліктері	14

ҚАЗІРГІ ТІЛ БІЛІМІ МЕН ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Дулбова И., Ткач П.</i> Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қоғамдық сананы айқындау стратегиясы	21
<i>Антонова Е.М., Горная А.Ю.</i> Қазіргі интернет-басылымдардағы манипулятивтік стратегиялар	27
<i>Түйте Е.Е., Утяев А.Ф.</i> Тілдің танымдық қызметі	34
<i>Фурсанова Т.В., Голощук А.В.</i> И. Бродскийдің «Ниоткуда с любовью...» өлеңінің тілдік ерекшеліктері	39
<i>Алиев А.Р.</i> Еуропалық тарихи романның көне кейіпкерлері	47
<i>Ширинов Ф.И.</i> Сулеймен Велиевтің шығармашылық поэтикасы.....	51
<i>Сүйерқұл Б.М., Кегенбекова А.Д.</i> Фитонимдердің қатысуымен жасалған тілдік бірліктерге теолингвистикалық талдау	57
<i>Илишева Р.Х., Жүнісова М.Қ., Ордабаева З.З., Саяжанова А.Ж.</i> Бастапқы және соңғы сөйлемдердің лексика-морфологиялық құрамы	63

ЖУРНАЛИСТИКА

<i>Қалиев Б.А., Рамазанова Ж.С.</i> Қазақстан және америкалық басылымдарды салыстырмалы талдау («Егемен Қазақстан» мен «The New York Times» негізінде).....	71
<i>Керымбеков Н.Е., Абишева В.Т.</i> Әлеуметтік желілер мен дәстүрлі БАҚ-тың өзара байланысының заңдылығы	78

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР	84
----------------------------------	----

СОДЕРЖАНИЕ

РУХАНИ ЖАҢҒЫРУ

Турсунова М.А., Жуынтаева З.Н., Казанбаева А.З. Лингвистическая природа местоимений в тюркских языках..... 8

Мейрбекова М.К., Ахметова Б.Б., Кноль М.В. Особенности функционирования проекта трёхязычия в Республике Казахстан..... 14

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВИСТИКИ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ

Дулбова И., Ткач П. Стратегии манипуляции общественным сознанием посредством СМИ... 21

Антонова Е.М., Горная А.Ю. Манипулятивные стратегии в современных интернет-публикациях..... 27

Туйте Е.Е., Утяев А.Ф. Познавательная функция языка..... 34

Фурсанова Т.В., Голощук А.В. Языковые особенности стихотворения И. Бродского «Ниоткуда с любовью...»..... 39

Алиев А.Р. Античные герои в европейском историческом романе 47

Ширинов Ф.И. Творческая поэтика Сулеймана Велиева..... 51

Сүйерқұл Б.М., Кегенбекова А.Д. Теолингвистический анализ языковых единиц с использованием фитонимов 57

Илишева Р.Х., Жунусова М.К., Ордабаева З.З., Саяжанова А.Ж. Лексический состав начальных и конечных предложений 63

ЖУРНАЛИСТИКА

Калиев Б.А., Рамазанова Ж.С. Сравнительный анализ казахстанских и американских печатных изданий (на примере «Егемен Қазақстан» и «The New York Times»)..... 71

Керымбеков Н.Е., Абишева В.Т. Тенденции взаимодействия социальных сетей и традиционных СМИ 78

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ..... 84

CONTENTS

SPIRITUAL REVIVAL

<i>Tursunova M.A., Zhuyntayeva Z.N., Kazanbayeva A.Z.</i> The linguistic nature of pronouns in Turkic languages	8
<i>Meirbekova M.K., Akhmetova B.B., Knol M.V.</i> Features of functioning the project trilingualism in the Republic of Kazakhstan.....	14

ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS AND LITERARY CRITICISM

<i>Dulebova I., Tkach P.</i> Strategies for Manipulating Public Consciousness Through Mass Media	21
<i>Antonova Ye.M., Gornay A.Yu.</i> Manipulative strategies in modern internet-publishing.....	27
<i>Tuite Ye.Ye., Utyaev A.F.</i> Cognitive activity of the language.....	34
<i>Fursanova T.V., Goloshchuk A.V.</i> Language features of the I. Brodsky's poem «From nowhere with love...»	39
<i>Aliyev A.R.</i> The antique heros in the european historical novel.....	47
<i>Shirinov F.I.</i> Suleyman Veliyev's creational poetics.....	51
<i>Suiyerkul B.M., Kegenbekova A.D.</i> Theolinguistic analysis of language units with phytonyms.....	57
<i>Elisheva R.Kh., Zhunusova M.K., Ordabaeva Z.Z., Sayazhanova A.Zh.</i> Lexical composition of initial and final sentences.....	63

JOURNALISM

<i>Kaliev B.A., Ramazanova Zh.S.</i> Comparative analysis of Kazakhstan and American publications (from the example of «Egemen Kazakhstan» and «The New York Times»).....	71
<i>Kerymbekov N.E., Abisheva V.T.</i> Trends in the interaction between social networks and traditional media	78
INFORMATION ABOUT AUTHORS.....	84

РУХАНИ ЖАНҒЫРУ

SPIRITUAL REVIVAL

ӘОЖ 811.512.1

М.А. Тұрсынова, З.Н.Жуынтаева, А.З. Қазанбаева

Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті, Қазақстан
(E-mail: t_marhaba@mail.ru)

Түркі тілдеріндегі есімдіктердің лингвистикалық табиғаты

Мақалада түркі тілдеріндегі есімдіктерге тарихи-салыстырмалы талдау жасалып, әрбір тілдің өзіндік ерекшеліктері көне жазба ескерткіштері материалдары арқылы салыстырылды. Септеу жүйесіне байланысты ұқсастық пен айырмашылықтар жеке септіктермен қатар, ерекшелік ретінде көрінетін ілік, барыс, табыс септіктердегі тәуелді септеуге тән өзгешеліктер сараланды және аталған мәселенің түркі тілдеріндегі қалыптасу, даму тарихы қарастырылды. Есімдіктердің түркі тілдеріндегі ортақтықтары мен өзгешеліктері көне түркі жазба ескерткіштеріндегі қалыптасуы мен тарихи дамуы арқылы салыстырылды.

Кілт сөздер: түркі тілдері, тарихи-салыстырмалы зерттеу, түркі тілдеріндегі есімдік, тәуелді септеу.

Көне түркі ескерткіштерінде есімдіктің алты түрі кездеседі. Демек, қазіргі түркі тілдерінде бар есімдіктердің саны да, қолданылу аясы да бірдей емес. Жіктеу, сілтеу, өздік есімдіктері беретін мағыналары және қолдану жиілігі жағынан қазіргі тілімізбен астарлас келеді. Сондай-ақ сұрау есімдігі де біршама жиі қолданылады. Осымен қатар бірер сөздер арқылы кездесетін, бірақ тұлғасы жағынан қазіргі тілімізге ешбір ұқсастығы жоқ есімдіктер де бар. Ол – жалпылауыш есімдіктер [1; 173–175].

Жіктеу есімдіктері қазіргі тілімізде тек фонетикалық құрылымы жағынан ғана елеусіз өзгерістермен қолданылады. Мысалы, I-жақ — *мен, бен, біз, біздер*; II-жақ — *сен, сін, сіздер*; III-жақ — *ол, олар, анлар*.

Қазіргі түркі тілдеріндегі жіктеу есімдіктері көне түркі тілдеріндегі көріністеріне қарағанда, сәл өзгешелеу дамыған. Ф.И.Исхаковтың «Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков» еңбегінде қазіргі түркі тілдеріндегі жіктеу есімдіктерін әр тілдегі көріністерін атап көрсетеді:

а) жіктеу есімдіктерінің I-жақ жекеше түрінде: *мән* – әзербайжан, ұйғыр тілдерінде; *мен* – алтай, қазақ, қарақалпақ, қырғыз, құмық, ноғай, тува, татар, хақас, якут тілдерінде; *вен (бен)* – түрік тілінде; *эне (эбе)* – чуваш тілінде (септелу негізі – *ман*);

ә) жіктеу есімдіктерінің I-жақ көпше түрінде: *биз* — әзербайжан, қарақалпақ, қырғыз, құмық, ноғай, түркімен, өзбек, ұйғыр, түрік тілдерінде; *біз* – қазақ; *без* – татар; *бис* – алтай, тува; *нис* – шор; *ніс (нес)* – хақас; *биһиги* – якут; *эпир* – чуваш тілдерінде (*бистер, біздер, биздер* деп те қолданылады);

б) жіктеу есімдіктерінің II-жақ жекеше түрінің өзгешеліктері де жоқ емес: *сән* – әзербайжан, ұйғыр; *сен* – алтай, қазақ, қарақалпақ, қырғыз, құмық, ноғай, тува, түркімен, түрік, өзбек, шор тілдерінде; *син* – татар, хақас; *һин* – башқұрт; *ән* – якут; *есе (эзе)* – чуваш тілінде (септелу негізі – *сан*);

в) жіктеу есімдіктерінің II-жақ көпше түрінде: *сиз* – әзербайжан, қарақалпақ, қырғыз, құмық, ноғай, түркімен, өзбек, ұйғыр, түрік тілдерінде; *сіз* – қазақ; *сез* – татар; *һез* – башқұрт; *силер* – қырғыз, тува, шор тілдерінде; *слер* – алтай; *сірер* – хақас; *эһиги* – якут; *эсир* – чуваш тілдерінде (*сіздер, сиздер, силәр* деп те қолданылады);

г) жіктеу есімдіктерінің II-жақ жекеше түрі мынандай: *ал* – қырғыз (септелу негізі – *ан*); *ол* – хақас, шор (септелу негізі – *ан*); *ол* – алтай, қазақ, қарақалпақ, ноғай, түркімен тілдерінде (септелу

негізі – *он*); *ол* – тува (септелу негізі – *он, ан, ын*); *о* – түрік (септелу негізі – *он, ан*); *о* – әзербайжан, құмық тілдерінде (септелу негізі – *он*); *ул* – татар (септелу негізі – *ан*); *ул* – башқұрт (септелу негізі – *ун*); *у* – өзбек, ұйғыр (септелу негізі – *ун*); *вал* – чуваш (септелу негізі – *ун, ан*); *кени* – якут тілдерінде [2].

Жіктеу есімдіктері ретінде қолданылатын сөздердің көптеген түркі тілдерінде фонетикалық ерекшелігі көзге түссе, чуваш, якут сияқты тілдерде тілдің дамуына байланысты айырмашылық жіктеу есімдіктеріне де қатысты орын алған.

Сілтеу есімдіктері де, жіктеу есімдіктері сияқты туынды сөздердің қатарына жатады. Сілтеу есімдіктері сілтеу мәнін беретін тұлғаларға *-н* және *-ы, -у* тұлғалары жалғану арқылы (*ан-у, бу-у, бу-н*) арқылы жасалады: *Ану йоғлатайун* – соны жерлейтін; *Бу өдме олуртым* – бұл уақытта отырдым. Бұл сөйлемдердегі сілтеу есімдіктерінің тарихына талдау жасасақ, бәрінің түбірі жіктеу есімдіктеріне негіз болған сілтеу мәнді тұлғалар. Көне ескерткіштерде сілтеу есімдіктерінің ішінде *ан* есімдігі өте жиі қолданылады: *ану* (соны), *аңар* (оған), *анта* (сонда) т.б. [1; 178].

Зерттеушілер орхон-енисей жазбаларынан сілтеу мәнді сөздерге *бу, ол*; көне ұйғыр ескерткішінен *бу, ол, булар, олар* сөздерін жатқызады. Ал көне қыпшақ тілінде бұл есімдіктерге қосымша *алар, анлар, ош (осы), ош ол (осы ол), тігі (сол), ол шол (сол)* есімдіктері бар. Ол *шол* есімдігі армян колониясының тілінде жазылған ескерткіштерде кездеседі. Мысалдар: *Бу сү елт* – Бұл әскерді жүргіз. *Бу үчегу қабысар* – Бұл үшеуі қабысар, кездесер. *Ол күнте тегті түрк будун Темір қапығқа* – Сол күнде-ақ жетті түркі халқы Темір қақпаға. *Би сорду кі о шол кімнің арабасыдыр?* – Би сұрады: сол кімнің арбасы еді? Көне ескерткіштерде сілтеу есімдіктерінің ішінде *ан* есімдігі өте жиі қолданылады: *ану* (соны), *аңар, анта* т.б. *Ол сабығ есідін* – Ол сөзді естіп; *Бунта уртым* – Мұнда бастым; *Буны көру білің* – Бұны көріп білңдер [3].

Қазіргі түркі тілдерінде қазақ тілімен салыстырғанда өзгешелігі бар сілтеу есімдіктері ретінде қарашай-балқар тіліндегі *была* (бұлар), *ала* (солар), қырғыз тіліндегі *тиги/тигил* (сол), *тетиги* (анау), *береги* (мынау), татар тіліндегі *шушы* (бұл), *теге* (сол), тува тіліндегі *ол, боо, дөө* (*ол кижі* – ол кісі, *бо кижі* – бұл кісі, *дөө кижі* – ана кісі) т.б. айтуға болады.

Ескерткіштерде *кем* (кім) *қанқа* (қайда) *қантан* (қайдан) *қач* (қанша), *нең, не* (не), *антег* (қандай), *нече* (неше), *қану* (қай), *қачан* (қашан) сияқты сұрау есімдіктері кездесе, қазіргі әзербайжан тілінде сұрау есімдігі *һансы* (қайсы), *нече* (қалай), *нечә* (неше), *һара* (қайда), *һачан* (қашан), башқұрт тілінде *һиндәй* (қандай), *қайһы* (қайсы), *һисек* (қалай), гагауз тілінде *һашей* (не), *һесой* (қандай), *ангы* (қайсы), *һасы* (қалай), *қач* (қанша), *қачар* (қаншадан), қарашай-балқар тілінде *һенча* (қанша), *һенчашар* (қаншадан), татар тілінде *һинди* (қандай), *һичек* (қалай), *қайчан* (қашан) сөздері арқылы берілсе, тоғалар тілінде *қанша* сөзінің мағынасында *қашы, чеше, чү һире* сөздері қолданылады [4].

Өздік есімдігі ескерткіштерде *өз, өзүм, кентү* түрлерінде кездесіп, қазіргі түркі тілдерінің барлығына ортақ *өз* сөзінен басқа башқұрт тілінде *үзем, үзең*, қарашай-балқар тілінде *кесим* (өзім), *кесинг* (өзі), *кесибиз* (өзіміз), *кеслери* (өздері) сияқты фонетикалық варианттарында кездеседі.

Жалпылау есімдігі көне жазбаларында *бары, үкүл, қамуг, барча* сөздері арқылы, ал қазіргі түркі тілдеріндегі ерекше қолданыс ретінде алтай тіліндегі *бәрі, барлығы* сөздерінің мағынасын беретін *ончозы, бастыра* есімдіктерін айтуға болады.

Белгісіздік есімдігі туралы мәлімет көне қыпшақ тілі ескерткішінде кездесіп, кейбір сұрау есімдіктерінің өзінің негізгі мағынасынан ажырап, белгісіздік есімдіктерінің қызметін атқаратындығын көруге болады. *Кім, не* түбірлерінен *кімсе* (біреу), *һема* (бір нәрсе) деген сөздер жасалады. Белгісіздік есімдіктерінің басқа түрлері – *һалан* (пәлен), *һір* (белгісіз нәрсе), *тегме, тійме* (әркім, әрбіреу). Мысалы: *Араларыңызда кімсе бар еділер?* – Араларыңызда біреу бар ма еді? Мұндағы *һалан, һар* сөздері араб-парсы тілдерінен ауысқан [3].

Қазіргі түркі тілдерінің барлығында да орын алатын белгісіздік есімдігінің өзгеше қолданысы әзербайжан тілінде *һә исә* (бірдене), *һим исә* (біреу), қырым татарлары тілінде *һимсе, һирһимсе* (біреу), алтай тілінде *кажы һир* (кейбіреу), *һем де һмес* (ешкім), *һе де һмес* (ештене), *һачан да һмес* (ешқашан), башқұрт тілінде *һис һем, һер һем* (ешкім), тоғалар тілінде *қум та йоқ* (ешкім жоқ), *қум та һмес* (ешкім) түрінде кездесе, қарашай-балқар тілінде белгісіздік есімдігі сұрау есімдіктеріне «әсе да» демеулігінің тіркесуі арқылы жасалады: *һим әсе да* (біреу), *һе әсе да* (бірдене), *һенча әсе да* (бірнеше) [4].

Түркітануда жіктеу есімдіктерін туынды сөздер қатарына жатқызады: *Менің сабымын сымады* – Менің сөзімді өзгертпеді; *Сіні табғачуз өлүртеңі тірмен* – Сені табғаш өлтіреді деймін; *Аны іртіміз* – Оны (оларды) қудық. *Бен, мен, сін, ан* жіктеу есімдіктерінің екі элементтен тұратындығын тұңғыш

рет В.В.Радлов көрсеткен. Жіктеу есімдігін жасап тұрған *-н* дыбысының шыққан тегі жайында көптеген пікірталасты келе, Әрсен Ибатов өзінің «Қазақ тіліндегі есімдіктер тарихынан» деген еңбегінде *-н* дыбысын ілік септігінен пайда болған деген қорытындыға келеді [5].

Ескерткіштерде жіктеу есімдіктерінің көпше түрі *біз, сіз* есімдіктері қолданылады: *Сізіме алтмыш йашымда адырылтым* – сізден алпыс жасымда айрылдым; *Біздің сү ату туруқ* – біздің әскердің аты арық. Түркітануда *сіз* және *біз* сөздері де екі элементтен тұрады деген пікір бар: *бі+з, сі+з*. Түбірге жұптық немесе көптік мағынаның көрсеткіші *-з* жұрнағы жалғанып көптік мән үстеген [5; 178].

Есімдіктердің септелуіндегі, әсіресе жіктеу есімдіктеріндегі ерекшелік басқа сөз таптарымен салыстырғанда айқын байқалып, бұл қазақ немесе басқа түркі тілдерінде, сондай-ақ көне жазба ескерткіштерінде де орын алған. Оған төмендегідей мәселелерді жатқызуға болады:

1. *Мен, сен, ол* сөздерінің ілік септіктегі тұлғасы.
2. *Мен, сен, ол* сөздерінің барыс септіктегі тұлғасы.
3. *Мен, сен, ол* сөздерінің табыс септіктегі тұлғасы.
4. *Мен, сен, ол* сөздерінің шығыс септіктегі тұлғасы.
5. Көмектес септігіндегі *ы, і* дыбыстарының пайда болуы.
6. Кей тілдердегі сілтеу есімдіктерінің септелуіндегі ерекшеліктер.

Түркітануда *мен, сен, ол, сіз, біз* т.б. есімдіктерінің тарихына қатысты бұлардың екі компонентке ажырайтындығы туралы пікір бар: *ме+н, се+н, сі+з, бі+з* т.б. Бұл жерде *сіз, біз* есімдіктеріндегі *-з* көптік ұғымды білдіретін қосымша ретінде танылса, *мен, сен* сөздеріндегі *ин* дыбысы туралы бірізді пікір жоқ. Ол пікірлер, біріншіден, *-н* дыбысын қыстырма дыбыс немесе жалғастырушы дауыссыз деп тану, екіншіден, *-н* дыбысын «факультатив» көрсеткіш деп тану, үшіншіден, *ин* дыбысын ілік септігінің қысқарған түрі деп қарау сияқты болып келеді [5; 12, 13].

Мен, сен, ол сөздерінің ілік, табыс, шығыс септіктеріндегі тұлғасы қазақ тілінде *-н* дыбысының түсіп қалуымен байланысты: *менің, мені, менен*. Осы қолданыстың басқа түркі тілдеріндегі көрінісін айтпас бұрын көне жазбалардағы қолданысқа зер салсақ, көне ескерткіштерде *мен, сен* есімдіктерінің септелу үлгісі *бенің, менің, бені, мені, минітен* (менен), *синітен* (сенен) түрінде кездесетіндігін көруге болады.

Орхон-енисей жазбаларында жіктеу есімдіктерінің септелу үлгісі ретінде: *бенің, менің* (ілік); *баңа, маңа, саңа* (барыс); *бені, бізні, сені* (табас); *анта, бізінде* (жатыс) мысалдары көрсетілсе, көне ұйғыр жазбаларында жіктеу есімдіктерінің септелуін төмендегідей көрсеткен:

Жекеше:

Атау	<i>мен</i>	<i>сен</i>	<i>ол</i>
Ілік	<i>менің</i>	<i>сенің</i>	<i>оның</i>
Барыс	<i>маңа</i>	<i>саңа</i>	<i>аңа, аңар</i>
Табыс	<i>мені</i>	<i>сені</i>	<i>аны</i>
Жатыс	<i>менте</i>	<i>синте</i>	<i>анта</i>
Шығыс	<i>минітен</i>	<i>синітен</i>	<i>анынтын</i>

Көпше:

Атау	<i>біз</i>	<i>сіз</i>	<i>олар</i>
Ілік	<i>бізнің</i>	<i>сізнің</i>	<i>оларның</i>
Барыс	<i>бізке</i>	<i>сізлеріңе</i>	<i>оларқа</i>
Табыс	<i>бізні</i>	<i>сізні, сізлеріңі</i>	<i>оларны</i>
Жатыс	<i>бізте</i>	<i>сізлерте</i>	<i>оларда</i>
Шығыс	<i>бізніден</i>	<i>сізнідін</i>	<i>олардың</i>

М.Қашқаридің сөздігінде жіктеу есімдіктерінің жекеше тұлғалары ілік септікте *менің, сенің, оның* болып айтылып, ілік жалғауы *-ың* түрінде жалғанса, көпше тұлғалары *бізнің, сізнің*, яғни ілік жалғауы *-ның* түрінде жалғанады. Бірақ *біз* есімдігінің ілік септікте *біздің (-ің)* сипатында тұлғалануы да кездеседі. Соған қарағанда, *сіз* есімдігінің ілік тұлғасы *сізің* түрінде де қолданылуы да ықтимал. Сондай-ақ табыс септік жалғауы жекешеді *-і* түрінде жалғанса, көпшеде *-ні* түрінде жалғанған (*мені, бізні*). Барыс жалғауы жекешеді *-е, -на, (-ғар), -ға* түрінде (*мене, аңар, аңға*) жалғанса, көпше тұлғаларға *-ге (бізге, сізге)* болып жалғанған. Шығыс жалғауының ашық, қысаң дауыстылармен келетін варианттары алмасып та қолданылып отырады (*менден, мендің*). III-жақта айтылатын *ол* есімдігінің басқы *о-* дыбысы септелген уақытта *а-*ға айналады да, соңғы *-л* дыбысы *н-*ға айналады.

Мысалы: *Аның үзә йогұрқан йапылды* – Оның үстіне көрпе жабылды; *Ол маңа сув іштүрді* – Ол маған су ішкізді; *Ол аңар қапұғ йаптүрды* – Ол оған қақпаны жаптырды [3].

Қазіргі түркі тілдерінде *мен, сен, ол* сөздеріне ілік, табыс қосымшалары жалғанғандағы негізгі формасы *менің, сенің, оның, мені, сені, оны* (фонетикалық өзгерістерімен) тұлғасына келіп саяды: *мән-мәним, мәни, сән-сәнин, сәни, о-онун, ону* (әзербайжан); *мин-минем, мине, син-синең, сине, ул-аның, аны* (татар); *мен-мәэн, мени, сен-сәэн, сени, ол-ооң, ону* (тува), *мен-мениң, мени, сен-сениң, сени, ол-оның, оны* (түркімен); *мен-меним, мени, сен-сенинъ, сени, ол-онынъ, оны* (ноғай) т.б. [2].

Ілік, табыс септіктеріндегі жіктеу есімдіктерінің тұлғасы көне жазбалармен сай келіп жатса, шығыс септік тұлғасын қазіргі түркі тілдерінде екі топқа бөлуге болады: түбір құрамдағы *-н* дыбысының сақталуы және *-н* дыбысынсыз қолданылуы. Бірінші топқа қазақ (*менен, сенен, онан*), башқұрт (*минән, һинән, унан*), алтай (*менең, сенең, оноң*), шор (*мененъ, сененъ, ананъ*) сияқты тілдерді, екінші топқа әзербайжан (*мәндән, сәндән, ондан*), түркімен (*менден, сенден, ондан*), ноғай (*меннен, сеннен, онноң*), татар (*миннән, синнән, аннан*) [2] сияқты тілдерді жатқызуға болады. Бұл жерде шығыс септігіне байланысты қазіргі тілдердегі әрқилылық аталған септіктің тарихына байланысты, яғни оның кейіннен пайда болғандығына қатысты болса керек.

Жіктеу есімдіктерінің барыс септігіндегі формасы көне жазбалар тілінде де, қазіргі түркі тілдерінде де ерекшелігімен көзге түседі. Қазіргі қазақ тіліндегі маған, саған түріндегі қолданыс көне мұраларда *баңа, маңа, саңа, маа, мана, маға, манға, маға, саһа, санға, саа* [3] сипатында болып келсе, қазіргі түркі тілдеріндегі қолданысты төрт топқа ажыратуға болатын сияқты:

1. *Маңа, саңа* түріндегі қолданыс (фонетикалық варианттарымен): әзербайжан – *мәнә, сәнә*; чуваш – *мана, сана*; түркімен, ұйғыр – *маңа, саңа*; татар – *миңа, сиңа*; тува – *меңәэ*.
2. *Маға, саға* түріндегі қолданыс (фонетикалық варианттарымен): ноғай, құмық, қырғыз, шор – *маға, саға*; хақас – *маға, саға*; алтай – *меге, сеге*.
3. *Маған, саған* түріндегі қолданыс: қазақ, қарақалпақ – *маған, саған*.
4. *Менға, сенға* түріндегі қолданыс: өзбек – *менға, сенға* [6].

Осыларды топтай келгенде байқалатын басты ерекшелік *мен, сен* сөздерінің кейбір тілдерде түбір күйін сақтаса, кей тілдерде *ма, са* ретінде өзгеруі. Бұл жіктеу есімдіктерінің шығу төркінімен байланысты екені белгілі. Себебі жазба мұралар арқылы, зерттеушілердің еңбектері арқылы *мен, сен* сөздерінің *ма-, се-* тұлғаларында болғандығы бізге мәлім. *Маңа, саңа* түріндегі қолданыстар көне жазбаларда кездесетінін жоғарыда айттық, ал *мана, сана* сипатын фонетикалық сәйкестікке, яғни түркі тілдерінде орын алған *н-ң* алмасуларына жатқызуға болатын сияқты. Бірен-саран болса да, қырғыз, өзбек тілдерінде қазақ тілімен салыстырғанда, *ң - н* сәйкестігі байқалады. Бұған өзбек тіліндегі *қалин* (қалың), *қайин* (қайың), *танлаш* (таңдау) сөздері мен қырғыз тілінің ілік септігінің жалғауын айтуға болады. Қырғыз тілінде ілік септігі жалғаулары *-нын /-нин, -нун, -нүн/, -дын /-дин, -дун, - дүн/, -тын /-тин, -түн, -тун/* варианттары басқа түркі тілдеріндегідей *ң* арқылы емес, *н-мен* беріледі. Мысалы: *аттың – аттин, судың – сунун, досыңның – досуңдун* т.б.

Мен, сен жіктеу есімдіктерінің барыс септіктегі *маға, саға, меге, сеге* сипаты *ма-, ме-, са-, се-* түбірлеріне жалғанған барыс септігінің нақты көрсеткіші. Бұл, әсіресе, өзбек тілінде анық көрінеді. Аталған тілде ешбір өзгеріссіз *мен, сен* есімдіктеріне *-ға* барыс септігінің қосымшасы жалғанып тұр: *менға, сенға*.

Қазақ, қарақалпақ тілдеріндегі қолданыс өзіндік ерекшелігімен көзге түседі және бұл туралы зерттеушілер пікірлері әртүрлі. Бұл туралы Ә.Ибатов өзінің «Қазақ тіліндегі есімдіктердің тарихынан» деген еңбегінде мынандай түсінік береді: «... Бұл келтірілген пікірлерді жүйелей келгенде, негізінде үш салаға топтауға болатын сияқты: 1. Барыс септік жалғауы басында *-ғару* болған да, кейіннен *-ғар* формасына түсіп, одан *-ған* түріне ауысқан. Сонда *-ғару>-ғар>* *-ған* боп қалыптасқан. 2. Барыс септік жалғауының соңғы *н* дыбысын ингредиент деп тану, бұл негізінде *оғар>оға>оған* дегенге тура келеді. 3. Шалғай метотезис арқылы *н* және *ғ* дыбыстарының орын алмасуы, яғни *онға>оған* боп қалыптасу» [5; 69]. Айта кететін бір жайт, Ә.Ибатов осы пікірлердің әрқайсысына талдау жасай отырып: «... қазіргі қолда бар материалдарда кездесетін және барлық ғалымдардың ең көне форма деп жүрген *-ғару// -ғары* формасының бір кездерде *-ғану// -ғаны* сияқты варианттарының болуы да мүмкін. Бұл варианттар бергін келе екі түрлі бағытта ықшамдалып, *-ғару// -ғары>-ғар*; *-ғану// -ғаны>-ған* деген сияқты қатар формалар тудыруы да ықтимал. Олай болса, *-ғар* сияқты *-ған* формасы да барыс септігінің көне жалғауларының бір түрі есебінде танылуы шарт», — деп қорытындылайды [5; 70].

Егер біз өз пікірімізді білдіретін болсақ, *ма-*, *са-* түбіріне өзімізге белгілі *-ға* барыс септігі жалғанған, ал *-н* дыбысы біздің сөйлеу тілімізге байланысты орнығып қалған сияқты. *Маға* деп қолданғанның өзінде дәнекер *-н* дыбысы естіледі. Осыған ұқсас құбылыс тәуелді септеуде де орын алған. Жатыс септігінде жай септеуде *-да*, *-де* қосымшасы, тәуелді септеуде *-нда*, *-нде* болатыны белгілі. Бұндағы *-н* да дәнекер дыбыс болса керек, олай дейтініміз, «баласыда, әкесіде» деп айтқанның өзінде *-н* дыбысы естіліп тұрады. Маған, саған сөздеріндегі *-н* дыбысын дәнекер дыбыс деп және оны жатыс септігінің тәуелді септеуімен байланыстыруымыз соған байланысты.

Түркі тілдерінде жіктеу есімдіктерінің ерекше көзге түсетін сипаты чуваш тілі болып табылса, септелуінде де басқа түркі тілдерінен өзгешеленіп тұрады. Атау септігіндегі *эпе* (мен), *эсе* (сен), *вал* (ол), *эпир* (біз), *эсир* (сендер), *весем* (олар) сөздері септелгенде басқа түркі тілдеріне ұқсас нұсқаға түсіп, ілік септігінде *манан*, *санан*, *унан*, *пире*, *сире*, *весене*, барыс септігінде *мана*, *сана*, *ана*, *пире*, *сире*, *весене*, жатыс септігінде *манра*, *санра*, *унра*, *пиренте*, *сиренте*, *весенче* сипатында септеледі.

Қазақ тіліндегі септеу үлгісіндегі бір ерекшелік ретінде көмектес септігінде *-ы*, *-і* дыбыстарының пайда болуы айтылады. Бұл туралы «Қазақ грамматикасында»: «Көмектес септігінің тұлғалық құрамы *ме-ні-мен* деген сияқты жеке бөлшектерден тұрады. Сонда *ме-* деген түбір морфема да, *-ні* деген бір кездерде дербес мағыналы сөз болған *нәң* («вещь») дегеннен шыққан *-нің* морфемасының фонетикалық өзгеріске түсе ықшамдалу дәрежесінің бір көрінісі болып саналады. Ал, соңғы *-мен* тұлғасы көмектес септік жалғауы. Бұл тұлға – ертеде толық мағыналы шылау сөздерден *мынан//менен* > *ман//мен* деген сияқты жолдармен пайда болған қосымша», — делінген [7; 484].

Осы қолданыстың басқа түркі тілдеріндегі сипатына назар салып көрейік. Біріншіден, көмектес септігі қазіргі түркі тілдерінің көбінде жоқ. Бұл септік қазақ, қарақалпақ, қарайым, тува, тоғалар, хақас, чуваш, якут сияқты тілдерде ғана орын алған. Екіншіден, қазақ тіліндегідей, көрініс қарақалпақ тілінде ғана бар: *менименен*, *сенименен*, *оныменен*. Көмектес септік қолданылатын басқа тілдерде қосымшаның (көмектес септік қосымшасының) басқа формада болуына байланысты қазақ, қарақалпақ тілдеріндегідей ерекшелік жоқ: тува – *менче*, *сенче* (менімен, сенімен); хақас – *миннең*, *синнең* (менімен, сенімен); чуваш – *манпа*, *санпа* (менімен, сенімен).

Мысалдар: *Анын жоругу баарыбызга маалим.* – Оның жорығы бәрімізге мәлім. *Менин жээним он беште.* – Менің жиенім он бесте (қырғыз); *Менинг халқим ор ва номусни билади.* – Менің халқым ар мен намысты біледі (өзбек); *Мен сеге торко тон кийдирем, чыйрак јакшы атка миндирем.* – Мен саған жібек шапан кигіземін, ең жақсы атқа мінгіземін. Қарындажым меге айтты: «*Мен сен ле кожо бараттым*». – Қарындасым маған «Мен де сенімен барамын» – деді (алтай); *Анламым, не сайа болду.* – Саған не болғанын түсінбедім (қарайым); *Каш о мәнә гулаг асды, каш мән ону динләдим.* – Бірде ол мені тыңдады, бірде мен оны тыңдадым. *Китабы мәнә вер!* – Кітапты маған бер! (әзербайжан); *Буъгуън оглым мени сага ийберди.* – Бүгін ұлым мені саған жіберді (ноғай); *Ме сана пашал!* – Міне, саған мылтық (чуваш); *Исемен нисек һинең?* – Сенің есімің кім? (башқұрт); *Мен, әлбетде, эртир сизе гелерин* – Мен, әлбетте, ертең сізге келемін (түркімен).

Сілтеу есімдіктерінің септелуіндегі ерекшеліктерге кей тілдерде түбір мен қосымша аралығында пайда болатын немесе түбір құрамындағы дыбыстың қосымша жалғанғанда түсіп қалатындығын айтуға болады. Қазақ тілінде ол, бұл, сол есімдіктеріндегі *л* дыбысы септелген жағдайда *н* дыбысына айналуы не түсіп қалуы (*бұның*, *соның*, *оның*, *бұған*, *соған*, *оған*) аталған сөздердің түптөркінімен байланыстырылады. Осыған ұқсас қолданыс қарақалпақ (*бул-буның*), башқұрт (*был-бының*), қырғыз (*бул-мунун*) тілдерінде де бар. Ал басқа тілдерде *л* дыбысынсыз қолданылғанымен (әзербайжан, ноғай, құмық, татар, өзбек, ұйғыр, түрік, түркімен т.б. – *бу*, хақас – *пу*, чуваш – *ку*, шор – *по* т.б.), өзбек, ұйғыр тілдерінде *бу* (бұл), *шу* (сол), *у* (ол), *уша* (осы) сөздеріне барыс, жатыс, шығыс септіктерінде *н* дыбысы қосылады. Мысалы: *бу+н+га* (бунга-бұған), *шу+н+га* (шунга-соған), *у+н+да* (унда-онда), *уша+н+дан* (ушандан-осыдан).

Есімдіктердің септелуіндегі ерекшеліктер қазіргі қазақ тілінде басқа сөз таптарынан ерекшеленіп тұрады, және ол ерекшеліктер көне жазбалар тілінде де, басқа түркі тілдерінде де орын алған. Салыстырмалы-тарихи зерттеу ол ерекшеліктердің болуының себебін тілдің дамуына, жеке тілдің өзіндік ерекшеліктеріне және көне сипатын сақтауымен байланысты екенін көрсетеді.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Есенқұлов А. Көне түркі жазба ескерткіштеріндегі қосымшалар / А. Есенқұлов. — Алматы: Ғылым, 1976. — 239 б.

- 2 Исследования по сравнительной грамматике тюркских языков: морфология / Под ред. Н.К. Дмитриева. — М.: Изд. АН СССР, 1956. — 334 с.
- 3 Айдаров Ғ. Көне түркі жазба ескерткіштерінің тілі / Ғ. Айдаров, М. Томанов, Ә. Құрышжанов. — Алматы: Мектеп, 1971. — 272 б.
- 4 Языки мира. Тюркские языки. — Бишкек: Кыргызстан, 1997. — 342 с.
- 5 Ибатов Ә. Қазақ тіліндегі есімдіктердің тарихынан / Ә. Ибатов. — Алматы: Ғылым, 1966. — 71 б.
- 6 Tursunova M. About system of cases in Turkic languages: synchronic and diachronic aspects [Electronic resource] / M. Tursunova, Sh. Mazhitayeva, Zh. Smagulov // Life Science Journal 2014. — 11 (7 p.). — Access mode: <http://www.lifesciencesite.com/lifesciencej@gmail.com> 251.
- 7 Қазақ грамматикасы. Фонетика, сөзжасам, морфология, синтаксис / Ред. Е. Жанпейісов. — Астана: Астана-Полиграфия, 2002. — 783 б.

М.А. Турсунова, З.Н. Жуынтаева, А.З. Казанбаева

Лингвистическая природа местоимений в тюркских языках

В статье предложен сравнительно-исторический анализ местоимений в тюркских языках. Рассмотрены особенности именного словоизменения на материале различных памятников тюркской письменности. Сходства и различия в адъективном склонении предложены на материале анализа отдельных падежных форм, родительного, дательного и винительного, кроме того, проанализировано развитие и становление этих форм в различных тюркских языках. Исследование различий, сходств и общих свойств формообразования местоимений основано на сравнительном анализе древнетюркского языка письменных памятников, а также с точки зрения исторической грамматики тюркских языков.

Ключевые слова: тюркские языки, сравнительно-историческое исследование, местоимения в тюркских языках, притяжательное склонение.

M.A. Tursunova, Z.N. Zhuyntayeva, A.Z. Kazanbayeva

The linguistic nature of pronouns in Turkic languages

In article the comparative-historical analysis of pronouns in Turkic languages is offered. The peculiarities of declines of pronouns in Turkic languages were proved in this article. The differences and similarities of declines of pronouns in genitive, dative, accusative cases and development and formation of forms of declines of different Turkic languages were given in this research. The peculiarities, differences and common features of declines of pronouns in Turkic languages were analyzed by comparing the language of ancient written language and historical grammar of Turkic languages.

Keywords: turkic languages, comparative-historical research, pronouns in turkic languages, possessive inducement.

References

- 1 Esenkulov, A. (1976). *Kone turki zhazba eskertkishterindehi kosymshalar* [The terminations in Old Turkic written monuments]. Almaty: Hylm [in Kazakh].
- 2 Dmitriyev, N.K. (Eds.). (1956). *Issledovaniia po sravnitelnoi hrammatike tiurkskikh yazykov. Morfolohiia* [Researches on comparative grammar of Turkic languages. Morphology]. Moscow: Izdanie AN SSSR [in Russian].
- 3 Aydarov, G., Tomanov, M., & Kuryshzhanov, A. (1971). *Kone turki zhazba eskertkishterinin tili* [Language of Old Turkic written monuments]. Almaty: Mektep [in Kazakh].
- 4 *Yazyki mira. Tiurkskie yazyki* [World languages. Turkic languages]. (1997). Bishkek: Kyrhyzstan [in Russian].
- 5 Ibatov, A. (1966). *Kazak tilindehi esimdikterdin tarikhynan* [From history of pronouns of Kazakh]. Almaty: Hylm [in Kazakh].
- 6 Tursunova, M., Mazhitayeva, Sh., & Smagulov, Zh. (2014). About system of cases in Turkic languages: synchronic and diachronic aspects. *Life Science Journal*, 11. Retrieved from <http://www.lifesciencesite.com/lifesciencej@gmail.com> 251.
- 7 Zhanpeysov, E. (Eds.). (2002). *Kazak hrammatikasy. Fonetika, sozhasam, morfolohiia, sintaksis* [Kazakh grammar. Phonetics, word formation, morphology, syntax]. Astana: Astana-Polihrafiia [in Kazakh].

M.K. Meirbekova, B.B. Akhmetova, M.V. Knol

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: flf_post@mai.ru)*

Features of functioning the project trilingualism in the Republic of Kazakhstan

Purpose of the article is sociolinguistic research of language situation transformation at the present stage of language policy realization in Kazakhstan. Such methods as the theoretical analysis, synthesis, and systematization of scientific sources maintenance on this subject, predictive and statistical methods of data processing are used in research. Realization of language policy in the sphere of education because of the education is a large-scale and operational base for realization of language policy has special importance and defines prospects of introduction the project three languages. The integration processes defining tasks of realization of language policy in Kazakhstan stateside expansion of functional space of English and deepening of his realization, first of all in the educational sphere.

Keywords: state program, education in trilingualism, trilingualism, sociolinguistics, language policy, language situation.

One of the main components of a language situation in the Republic of Kazakhstan is the development of multilingualism now. According to data of a population census in 2009, in the Republic of Kazakhstan 63,1 % of all population are consist by Kazakhs, at the same time 94 % of the population understand Russian, 85 % freely write in Russian, as for Kazakh, 74 % of all population of the country understand Kazakh, 62 % of all population freely write in Kazakh [1; 18].

Political legal status of languages of the Republic of Kazakhstan is enshrined in the Constitution and the Law «About Languages in the Republic of Kazakhstan». According to data in documents, Kazakh is defined as state and the status of official is allocated for Russian. Giving of the status of official language in language policy of Kazakhstan means the right of the use it in the state organizations and local governments. Allocation of special article about the official use of Russian to languages and the emphasis for his role from a position of language policy is very big and socially important.

In the performance on Assembly of the people of Kazakhstan in 1995 the President N.A. Nazarbayev has noted: «Time has shown that we have very precisely found the place in Kazakhstan to two most widespread languages Kazakh and Russian. Important feature of our state national policy is the conscious policy of bilingualism. As a result we haven't had political tension between native speakers just because we have realized real value of these languages in life of all our people that promotes political stability in society» [2].

Nowadays, in polylingual Kazakhstan as Z.K. Akhmetzhanova marks out, there were created the set of types bilingualism and polylingualism which differ in regions of distribution, coverage of different spheres of languages functioning, specifics of influence of the first language on the second, etc. [3; 301].

The researcher allocates four periods in the history of development and distribution bilingualism and multilingualism in Kazakhstan. So, the scientist carries the beginning of the first period by the time of formation of the Kazakh ethnos and establishment of various communications with neighboring states when there was inevitably a need for language contacts with various ethnic groups.

The second period has been connected with strengthening and expansion of numerous contacts with Russia, emergence in the territory of Kazakhstan of the Russian population that has laid the foundation for formation and, to development of the Kazakh-Russian bilingualism.

In the second period has arisen as well the Russian-Kazakh bilingualism which hasn't gained further sufficient distribution.

The third period of development bilingualism and multilingualism in, Kazakhstan has begun in Soviet period when in the ethnic structure of the population as a result of the collectivization which has caused hunger of the 30th and violent the deportation of many nations on the territory of the republic, there were cardinal demographic changes in this connection the title nation has stopped being the majority. During the period between censuses of 1939 and 1979 Russians became the most numerous ethnos of Kazakhstan, and together with Ukrainians and Belarusians - vast majority of the population of the republic.

The main attention during this period as Z.K. Akhmetzhanova emphasizes, was given to development of Russian as means of interethnic interaction, and attempt to solve functioning problems, moreover, of vital-

ity, Kazakh were regarded inadequately and stopped. At this time develop, besides the Kazakh-Russian bilingualism, and other types of bilingualism, in particular the German-Kazakh. However in view of a peculiar expansion of Russian as the author notes, the German-Kazakh bilingualism gives way at first to polylingualism German-Kazakh Russian which then is transformed to German-Russian-Kazakh multilingualism. Parallel to this type of multilingualism also others including Russian-German bilingualism already without the Kazakh component could be formed [3; 302].

In this regard it is important to give E.D. Suleymenova's opinion that in the conditions of uncontested national-Russian bilingualism there are frequent cases when dominating according to the repertoire of functions and scopes of application becomes not native, but Russian. In such cases of decrease in extent of knowledge of the native language there are conditions for shift of the relations between two languages and two cultures when ethnic, cultural and language origin the bilingual with the dominating Russian is formal, knowledge of the native language - passive. Falling of prestige of the native language, the scientist notes, directly leads to falling of prestige of the nation, her history and culture [4; 49].

According to the opinion of D.D. Shaybakova, «in the republic developed classroom bilingualism, and it means that it was acquired literary to language forms. Russian absolutely prevailed at the higher school, in the sphere of science, and in the 50th years also the quantitative overweight in school education is noted: the Kazakh schools were closed, and the Russian schools became more. It has led not only to formation of the Kazakh-Russian bilingualism, but also to better knowledge of both languages to coordinative bilingualism» [5; 33].

The beginning of the fourth period contacts acquisition by the republic of sovereignty and giving to Kazakh of the status state language, to Russian of the status of language of the international communication [1; 40]. We will in passing notice that fundamental difference of the law of 1997. «About languages in the Republic of Kazakhstan» from the law of 1989. «About languages in the Kazakh USSR» substantial increase of the status of the state Kazakh and change of the status of Russian is. If, according to former edition, Russian was language of international communication and the Republic of Kazakhstan provided free functioning of Russian on an equal basis with state, then in the new edition the concept of language of international communication is excluded 1997, and the status of the official language functioning on an equal basis with state is actually provided to Russian.

The bilingualism was a consequence of need of performance of certain public functions by means of two languages. At bilingualism of function of languages are distributed among themselves, any of languages doesn't perform those functions which are performed by both languages in common.

In Kazakhstan, as well as other Post-Soviet states (CIS), the situation is characterized by the fact that language of the radical nation is announced by state. T. Baygabatov allocates the following types of language collectives in Kazakhstan:

- knowing only Russian;
- knowing only Kazakh;
- knowing Russian and several national languages;
- owning several national, but not knowing Russian [6; 7].

The sociological surveys conducted on the eve of the translation of office-work in the Republic of Kazakhstan into Kazakh these population censuses of 2009 and reality demonstrate that most of the population of the country knows Russian and insignificant number of persons of not radical nationality own Kazakh. Among Kazakhs, especially among the youth living in the cities there are a lot of people who don't know the native language. All this leaves a mark on a language problem in the republic.

The importance and advantages of knowledge of the Kazakh Russian and English languages were declared by the famous politicians and philologists more than once. So, for example, E. Ertysbayev said in the speeches more than once that in the Kazakhstan society development of multilingualism generally dominates. According to him, the refusal of Russian will close us in «a national shell», will tear off all communications, and it will reject us back both in cultural and social, and in the economic plan. «The fact that at us the bilingual generation has grown in many respects increases competitive qualities of the nation. The bilingualism is not only ability to speak in two languages, it also the special type of thinking absorbing in its cultural values of two civilizations. Time the history has given us such advantage why not to use him?» - E. Ertysbayev considers [7; 114].

Prominent Kazakhstan political scientists N. Masanov and N. Amrekulov emphasize that «mastering achievements of a modern civilization and world culture has come to Kazakhs together with language russification» [4].

Here it is appropriate to remember the words of the Doctor of Philology R. Absattarov: «The multilingualism can really be harmful if to misunderstand it, incorrectly to treat and, respectively, in that way to introduce in life as it often was in so-called stagnant times. A multilingualism not as a certain phrase, abstraction, a certain absolute, and as flexible system with actual content can't do harm and represents the phenomenon, undoubtedly, progressive» [8; 25].

Thus, it is possible to note that maintaining the balance of interests of the ethnic groups inhabiting the country which isn't allowing a privileged position of one and infringement of the rights of others acts as the main factor of success of the Kazakhstan model of interethnic consent. It is promoted by the thought-over balanced policy of bilingualism.

In the conditions of world integration, expansion of information space and rapid development of innovative technologies in the world community the education system of the Republic of Kazakhstan undergoes considerable transformations. In the message «Social and economic modernization – the main vector of development of Kazakhstan» of January 27, 2012 the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev focuses attention on high-quality growth of the human capital in Kazakhstan that means, first of all, modernization of an education system. At the same time the Head of state emphasizes that fact that «the main advantage of our country is the multinationality and multilingualism» and «one of key factors of success of all modernization process is the success of updating of a national education system» [2].

In the message «Strategy Kazakhstan-2050 - a new political policy of the taken place state» the Head of state once again emphasizes the importance of Trilingualism policy: «With Trilingualism it has to be encouraged at the state level. We have to make breakthrough in studying of English. Possession of «lingua franca» of the modern world will open for each citizen of our country new boundless opportunities in life ... What I see Kazakhstan of the future? I am firmly convinced that Kazakhstan citizens of 2050 are society of the educated, free people speaking three languages» [2].

For the last decade significant social and economic reforms which have given a new impulse for transformation of an education system have been undertaken. So, the standard and legal basis in education has been updated and improved, borders of the international cooperation were expanded and all education levels in general are modified. The above-named changes have most found the reflection in the system of the higher education. Integration and internationalization of the Kazakhstan education system, autonomy of the universities, the international academic mobility, independent accreditation of higher education institutions, system synthesis of science, education and an innovation, education through all life – tasks which enter a circle of the main at the present stage of development of the higher school of the Republic of Kazakhstan.

With adoption of the State program of development of education in the Republic of Kazakhstan for 2005-2010 the sphere of the higher education has passed to a new round of development and a functioning. In 2007 the three-stage education system has been introduced: a bachelor degree, master of degree – PhD doctoral studies which legal bases were reflected in the Law of the Republic of Kazakhstan «About education». And in 2009 the Qualifier of specialties of the higher and postgraduate education which corresponds to basic provisions of the Bologna declaration has been put into operation and directed to the system of international classification of education. One of problems of representation of this structure in educational space of Kazakhstan is ensuring transparency, comparability and recognition of diplomas and qualifications at the international level.

One of the first steps for achievement of the goal of the higher school - entry into the European zone of the higher education, into world educational space in general – is signing of the Bologna declaration by the Republic of Kazakhstan in 2010 at the II Bologna Forum of Ministers of Education of member countries of Bologna Process. In the course of introduction of the fundamental principles of the Bologna declaration of 60 higher educational institutions of the Republic of Kazakhstan have entered the Great Charter of the Universities. Now in 28 % of higher educational institutions the Kazakhstan model of credit transfers which provides the Dublin descriptors, modular educational programs and the European Credit Transfer System is implemented.

For the purpose of integration of the higher education into the world educational environment and recognitions of diplomas about the higher education in the developed countries in Kazakhstan the National information center by the academic recognition and mobility of NARIC – Kazakhstan which activity meets requirements of Bologna Process functions. For convertibility of the Kazakhstan documents on the higher education at the international level in 2011 10 higher education institutions of the Republic of Kazakhstan have undergone the international specialized accreditation, in 2010 their quantity was 7, and in 2009 – 3. According to MAUN RK'S data, in 38 higher educational institutions the program of two-degree education is

carried out. Also more than 80 memorandums of cooperation in introduction of joint educational programs have been signed with the universities of Great Britain, the USA, Canada, Germany, the Czech Republic, Spain, Russia and other countries.

Currently, there are 113 existing international treaties in the field of education at the interstate and intergovernmental levels. Within the framework of international cooperation in 2015, 1100 teachers and scientists from abroad were invited to lecture at 27 higher educational institutions of Kazakhstan. More than 1,700 teachers of Kazakhstan universities have been trained in foreign universities for 2005-2015. Also, exchange programs for teachers and students are being implemented with the assistance of established targeted supra-national programs of the EU (COMETT, ERASMUS, LINGUA, SOCRATES, etc). Scientific and pedagogical contacts with international and foreign regional and national organizations, funds and programs have been established (UNESCO, TEMPUS, DAAD, World Bank, IREX, INTAS, CARNEGI, British Council).

Beginning in 1993, the international scholarship program of the President of the Republic of Kazakhstan «Bolashak» is being realized, within the framework of which personnel are trained in leading universities in the world. During the period of 2005-2011, under the bachelor's program studied 3379 people, master's degree - 3411, PhD studies - 136, total 7346 people. About 3000 scholarship holders of the international scholarship of the President of the Republic of Kazakhstan «Bolashak» are trained in 27 countries of the world. Lately, the work of higher educational institutions on the involvement in international ratings has been intensified. For example, in 2010 the Eurasian National University named after L.N. Gumilev entered the top of the 500 universities (431st place) according to the international rating of the universities of Times Higher Education (Great Britain). In 2012, two Kazakh universities - the Eurasian National University named after L.N. Gumilev (369th place) and Kazakh National University named after Al-Farabi (390) - entered the top 400 rating of QS World University Rankings.

Thus, the Republic of Kazakhstan seeks to improve the quality of education to improve the competitiveness of future professionals in the global market. In the conditions of transformational and integration processes, covering the world space, knowledge of English language in Kazakhstan acquires a special role. Within the framework of the «three concentric rings» theory developed by B. Kachra, Kazakhstan can be referred to an expanding circle, where English is regarded as a means of international communication. The functioning of the English language in the Republic of Kazakhstan is differentiated from its use as an additional language before the lingua franca in different institutional contexts.

It should be noted that with the acquisition of independence in 1991, the development and dissemination of the English language is paid special attention at the state level, which is confirmed by legal documents (laws «About Education» and «About Languages in the Republic of Kazakhstan», «State Program for the Functioning and Development of Languages for 2011-2020», «State Program for the Development of Education of the Republic of Kazakhstan for 2011-2020»). However, despite the ongoing activities, English is not the majority language; in particular, the older generation, does not use English in everyday life. As for the youth, here we see a reverse trend. In connection with the transformation of the educational space, English is a compulsory subject at all levels of education and is studied from the 1-grade from 2013-2014 academic years. In addition, the issue of poly-linguistic education is raised, where special emphasis is placed on the study of subjects through the English language (CLIL).

In the professional sphere there is also a great demand for specialists with knowledge of English. In this regard, there is currently a positive trend in the use of English in various social spheres. Consequently, English among young people becomes a means of communication, a resource, an additional language, which is used together with the native language (Kazakh and Russian).

As it was noted earlier, one of the priority tasks in the sphere of Kazakhstan's higher education is entering the world educational environment, which increases the competitiveness of specialists in the world labor market. In conditions of trends in the internationalization of education the special importance acquires the issue of training specialists, who speak several languages. This issue is relevant right now, when there is a process of significant transformations in the education system and one of the significant changes in Kazakhstan's higher education is teaching in English. For the first time the idea of trilingualism was voiced in 2006 at the XII session of the Assembly of the People of Kazakhstan. In 2007 in the Address of the President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev «New Kazakhstan in the New World» proposed a phased implementation of the cultural project «The Trinity of Languages», within which it is necessary to study, develop and support three languages: Kazakh as a state language, Russian for interstate communication, English for successful integration into the world economy.

According to the State Program for the Development of Education for 2011-2020, since 2011, English-language teaching staff for secondary, technical and professional higher education has been trained in the international scholarship program «Bolashak», and will increase the volume of loans for foreign language in higher educational institutions of the country with the goal of training specialists with a multilingual education. In the middle level of education, the number of schools representing education in Kazakh, Russian and English will increase from 33 to 700, and the number of schools «Nazarbayev Intellectual Schools» will increase from 6 to 20. According to the above-mentioned Program, these schools will become the basis for «approbation of a multilingual education model», which will create the necessary ballast for the promotion of trilingualism, in particular, the English language, in the Kazakh higher school.

The language policy for the promotion of English is also reflected in the «State Program for the Development and Functioning of Languages in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020». One of the main tasks of the program is the study of English and other foreign languages. According to the program, by 2014, 10 % of the population should have mastered the English language, by 2017 - 15 %, and by 2020 - 20 %. It should be noted that the share of the population owning three languages (state, Russian and English) should have been 10 % by 2014, by 2017 it should be 12 %, and by 2020 up to 15 % of the population of the Republic of Kazakhstan should speak English language.

According to statistical data, in 2015 the number of students with the English language of instruction was: 9953 - full-time study; 3010 people in the state property sector, 9 952 people in the private property sector, 94 people in the correspondence mode of study. One of the key areas of modernization of education is the preparation of multilingual personnel, which is an important criterion in the international positioning of the higher school in Kazakhstan.

Many statesmen are sure that knowledge of English language is the basis of commercial importance, competitiveness of the country's higher school. Since 2011, within the framework of the state language policy, the training of polyglot specialists for all levels of education has begun. In 2012, the Centers for Pedagogical Excellence were created at the Nazarbayev Intellectual Schools and the national center for the retraining of pedagogical staff of JSC «Orleu», which will allow for 5 years to cover 125 thousand people.

To implement a qualitative transition to trilingualism in higher education in Kazakhstan, in particular, the promotion of the English language, substantial reforms are being made in the secondary education system. At present there are 6 «Nazarbayev Intellectual Schools», where 4,000 pupils are trained, 33 specialized schools with training in three languages «Murager» (Kazakh, Russian, English), where about 5,000 pupils are trained. Since 2004, 32 schools have introduced an experiment to learn English from the second class in the amount of 2 hours per week. In 2011, already in 115 schools, English was studied from 2 classes, the total contingent of which is over 51 thousand people. Also over 15 thousand children study in Kazakh-Turkish lyceums, where the training is conducted in four languages (Kazakh, Russian, English, Turkish). English from the first class is mastered by students already in 73 schools: in two schools «Miras», the International School of the Public Foundation «Education Fund of Nursultan Nazarbayev», 2 schools «Heiliberi», 29 Kazakh-Turkish lyceums, 6 «Nazarbayev Intellectual Schools», 33 specialized schools for gifted children.

To implement the above-mentioned activities, it is necessary to train and retrain about 2 thousand teachers of the English language of primary education. In this regard, the transition of Kazakhstan universities to poly-linguistics on a pilot basis has begun. Since September 1, 2012 in 32 universities of the Republic of Kazakhstan opened special departments with a contingent of students more than 5,5 thousand people. At present, the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan takes significant steps to promote higher education to a higher level.

One of the most significant projects in the field of higher education is the creation of an international university of Nazarbayev University, where the training is conducted exclusively in English. At the same time, every scientific school has a foreign partner institution: - University College London – School of Engineering, program Foundation, - Carnegie (Carnegie Mellon University) – School of Science and Technology, - University of Wisconsin-Madison – School of Humanities and Social Sciences, - Duke University – Post-Graduate School of Business, - National University of Singapore, Lee Kuan Yew School of Public Policy – Post-Graduate School of Public Policy, - Duke Medicine – School of Medicine, - University of Pennsylvania – Center for Educational Policy, - Lawrence Berkeley National Laboratory – Center for Energy Studies, - Argonne National Laboratory – Interdisciplinary Tool Center, - University Pittsburgh Medical Center – Center of Life Sciences. Training in the «Nazarbayev University» will provide an education based on world standards. In 2010, the University together with University College London launched the Foundation program similar to that taught in London. The first 484 students were enrolled in the Foundation program. Cur-

rently, work is underway to broadcast the experience of the Nazarbayev University in high school and the integration of major universities of the Republic of Kazakhstan into the world educational space.

English language is given a lot of attention at the political level, which, in turn, leads to leverage in the use of English in the movement. English among young people of Kazakhstan is a popular language. The young generation seeks, first of all, to learn English as a foreign language. English language is perceived by them as the language of developed Western countries. Western lifestyle, culture, which are demonstrated through the media such as television programs, popular music, films, are one of the factors increasing the interest in English. Social networks, communication via the Internet with people from other countries also contribute to the use of English. Young people seek to identify themselves with the west. English is also an economically profitable language. In order to get a job in a highly paid prestigious job, in many cases you need knowledge of English. Many students receive education abroad through the President's Scholarship Program «Bolashak», which also promotes the spread of English among young people. Thus, in Kazakhstan, as in many countries, the choice and use of English is an important factor determining the personal and professional aspirations of the younger generation.

References

- 1 Аналитический отчет. Итоги Национальной переписи населения Республики Казахстан 2009 года. — Астана: Статистика Казахстана, 2011. — С.65.
- 2 Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана. Стратегия «Казахстан–2050»: Новый политический курс состоявшегося государства. — Астана, 2012. — 14 дек. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.akorda.kz>.
- 3 Ахметжанова З.К. Типология билингвизма и полилингвизма в Казахстане: Немецкий и славянский компоненты / З.К. Ахметжанова. — Алматы: Қазақ ун-ті, 2005. — С. 301–304.
- 4 Сулейменова Э.Д. Словарь социолнгвистических терминов / Э.Д. Сулейменова, Н.Ж. Шаймерденова. — Алматы: Қазақ ун-ті, 2002. — 67 с.
- 5 Шайбакова Д. Д. Формирование неорганического языка в полиэтническом обществе (на материале русского языка в Казахстане): автореф. дис. ... д-ра филол. наук: 10.02.06 – «Казахский язык» / Дамина Дисенгалиевна Шайбакова. — Алматы, 2006. — 51 с.
- 6 Байгабатов Т. Казахстан: вопросы языковой политики / Т. Байгабатов, Т. Бондарцова // Мысль. — 2015. — № 3. — С. 5–9.
- 7 Ертысбаев Е. Казахстан и Назарбаев: логика перемен / Е. Ертысбаев. — Астана, 2001. — 254 с.
- 8 Абсаттаров Р.Б. Воспитание культуры межнационального общения студентов: теория и практика / Р.Б. Абсаттаров, Т.С. Садыков. — Алматы, 1999. — 212 с.

М.К. Мейрбекова, Б.Б. Ахметова, М.В. Кноль

Қазақстан Республикасында үштілділік жобасының жүзеге асуының ерекшеліктері

Мақалада қазіргі уақыттағы Қазақстанның тіл саясатындағы тілдік жағдайдың өзгерісі социолнгвистикалық тұрғыдан зерттелген. Зерттеу жұмысында теориялық талдау, синтез, берілген тақырыптағы ғылыми дереккөздерінің жүйесі, ақпараттың болжамдық және статистикалық жасалу әдіс-тәсілдері қолданылған. Мақаланың өзектілігі тілдік саясаттың жасалуындағы білім беру жүйесінің ерекше маңыздылығында, себебі білім беру жүйесі тілдік саясаттың дамуындағы ауқымды және оперативті плацдармы болып табылады және үштілді білім беру жобасының болжамын анықтайды. Қазақстандағы тіл саясатының жүзеге асыруының мәселелерін анықтайтын интеграциялық процестер, ағылшын тілінің қолданылу аясының кеңейтілуінің және, ең алдымен, білім беру саласында жүзеге асырылу тереңдетілуінің мәселелерін өзектейді.

Кілт сөздер: мемлекеттік бағдарлама, екі тілде білім беру, үш тілдесу, әлеуметтік лингвистика, тіл саясаты, тілдік жағдай.

М.К. Мейрбекова, В.В. Ахметова, М.В. Кноль

Особенности функционирования проекта трёхязычия в Республике Казахстан

Статья посвящена социолингвистическим исследованиям трансформации языковой ситуации на современном этапе реализации языковой политики в Казахстане. В настоящем исследовании использованы такие методы, как теоретический анализ, синтез, систематизация содержания научных источников по данной теме, прогностические и статистические методы обработки данных. Актуальность статьи заключается в особой значимости области образования в реализации языковой политики, поскольку именно сфера образования является масштабным и оперативным плацдармом для реализации языковой политики и обуславливает перспективы внедрения проекта трёхязычия. Интеграционные процессы, определяющие задачи по реализации языковой политики в Казахстане, актуализируют расширение функционального пространства английского языка и углубление его реализации, прежде всего, в образовательной сфере.

Ключевые слова: государственная программа, образование в двуязычии, трёхязычие, социолингвистика, языковая политика, языковая ситуация.

References

- 1 Itohi Natsionalnoi perepisi naseleniia Respubliki Kazakhstan, 2009 [Result of national population census in Republic of Kazakhstan. 2009]. (2011). Astana: Statistika Kazakhstana [in Russian].
- 2 Poslanie Prezidenta Respubliki Kazakhstan N. Nazarbaeva narodu Kazakhstana. Stratehiia «Kazakhstan–2050»: Novyi politicheskii kurs sostoiavshehosia hosudarstva ot 14.12.2012 [Message of the President of the Republic of the Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. Strategy «Kazakhstan–2050»: New political course of developed state of 14.12.2012.] (2012, December). *akorda.kz*. Retrieved from <http://www.akorda.kz> [in Russian].
- 3 Ahmetzhanova, Z.K. (2006.) *Tipolohiia bilinhvizma i polilinhvizma v Kazakhstane: Nemetskii i slavianskii komponenty [Typology of bilingualism and multilingualism in Kazakhstan]*. Alamy: Kazak universiteti [in Russian].
- 4 Sulejmenova, Je.D., & Shajmerdenova, N.Zh. (2002). *Slovar sotsiolinhvisticheskikh terminov [Sociolinguistic terms dictionary]*. Alamy: Kazak universiteti [in Russian].
- 5 Shajbakova, D.D. (2006). Formirovanie neorhanicheskoho yazyka v polietnicheskom obshchestve (na materiale russkoho yazyka v Kazakhstane) [Formation of inorganic language in multiethnic society. On Russian material in Kazakhstan]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Almaty [in Russian].
- 6 Bajgabatov, T., & Bondartsova, T. (2015). Kazakhstan: voprosy yazykovoi politiki [Kazakhstan: issues about language policy]. *Mysl – Thought*, 3, 5–9 [in Russian].
- 7 Ertysbaev, E. (2001). *Kazakhstan i Nazarbaev: lohika peremen [Kazakhstan and Nazarbayev: logics of alteration]*. Astana [in Russian].
- 8 Absattarov, R.B., & Sadykov, T.S. (1999). *Vospitanie kultury mezhnatsionalnoho obshcheniia studentov [Education of culture of international students' communication]*. Almaty [in Russian].

ҚАЗІРГІ ТІЛ БІЛІМІ МЕН ӘДЕБИЕТТАНУДЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ЛИНГВИСТИКИ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ ACTUAL PROBLEMS OF LINGUISTICS AND LITERARY CRITICISM

УДК 811.161.1

И. Дулебова¹, П. Ткач²

¹Университет им. Я.А. Коменского, Братислава, Словакия;

²Университет св. Кирилла и Мефодия, Трнава, Словакия
(E-mail: irina.dulebova@uniba.sk)

Стратегии манипуляции общественным сознанием посредством СМИ

Статья посвящена особенностям современного информационного пространства и существованию в данной реальности журналистики и СМИ, которые приспособляются к диалогу с целевой аудиторией, используя медиатекст как основную единицу информационного пространства, воздействующую на все аспекты мировоззрения человека, затрагивающую интеллектуальную, духовную и эмоциональную сферы, имеющую личностную направленность и обладающую свойством интертекстуальности. В рамках авторских дискурсивных стратегий использован целый ряд манипуляционных тактик для воздействия на сознание целевой аудитории, данные стратегии и тактики являются предметом анализа в данной статье. Отмечены и актуальность, и масштаб аксиологического воздействия СМИ на формирование общественного мнения и общественного диалога. СМИ активно изменяют ценностные установки личности и общества в целом, с одной стороны, одновременно являясь проводником и средством ретрансляции ценностей, образцов поведения и норм отдельных людей и социальных групп общества.

Ключевые слова: медиатекст, средства манипуляции, СМИ, дискурсивные тактики, информационное пространство.

Актуальность настоящей статьи обусловлена тем фактом, что в современном мире СМИ как средства формирования общественного мнения берут на вооружение современные средства коммуникации и осваивают все новые средства воздействия на общественное сознание, вплоть до манипулирования им для того, чтобы оказывать определяющее влияние на общественное мнение, его формирование и трансформацию. Использование манипулятивных технологий для СМИ – это инструмент расширения целевой аудитории, реализации контент-политики конкретного СМИ, интересов ее редакции и учредителей. Настоящее исследование посвящено современным ключевым видам манипулятивных технологий, используемых СМИ для формирования общественного мнения, а главным предметом исследования являются стратегии и тактики манипулирования общественным сознанием в СМИ.

В качестве исследуемого корпуса среди печатных СМИ выступили публикации «Комсомольской правды» (далее КП) за период с марта 2017 г. по июнь 2018 г., среди онлайн-СМИ – публикации на портале Лента.ru за период с марта 2017 г. по июнь 2018 г.

Методом исследования явился анализ теоретической литературы по вопросу современного построения текста в СМИ и манипуляционных стратегий, а также контент-анализ и семантический анализ текстов «Комсомольской правды» и публикаций на портале Лента.ru за указанный выше период.

С целью релевантной интерпретации и анализа медиатекста должны учитываться способы его создания – целенаправленный отбор определенных фактов, подача данных фактов под определенным углом зрения, создание желаемого образа фактов и событий, формирование стереотипа их восприятия и, соответственно, ракурса подачи материала, введение культурного, религиозного, политического и прочих подтекстов в соответствии с дискурсивными стратегиями адресанта [1; 11].

Дискурсивные стратегии в данном случае рассматриваются как последовательность действий, ведущих к реализации намеченной цели, а совокупность данных речевых действий складывается из коммуникативных тактик. Понятия речевой стратегии и речевой тактики взаимосвязаны между собой как гиперогипонимические (стратегия является в данном случае родовым понятием, а используемые тактики — видовыми) [2; 126].

Лексика и изобразительно-выразительные средства медиатекста относятся к приемам тактики, наполняя персуазивную цель автора и усиливая заложенные в медиатекст смыслы, подтексты, символы и образы, оказывая значительное влияние на массовое сознание и формирование общественного мнения [3; 77].

Сложность восприятия современного медиатекста часто состоит в том, что его адресат должен обладать многосторонней коммуникативной компетентностью для полноценного декодирования и расшифровки медиатекста, т.е. читатель СМИ должен суметь правильно расшифровать его символы, архетипы, визуальные и вербальные средства художественной выразительности, понять основной посыл текста. Однако современная массовая аудитория часто имеет гораздо меньше способностей к декодированию медиатекста, чем предполагает его автор, в массовом сознании снижена критичность восприятия текста, нет готовности к различию документальных и оценочных его компонентов [4; 42].

Современную культуру можно охарактеризовать как культуру визуального образа. Технологический процесс работы с фото и видеоизображением достиг такого уровня, что специалисты по работе с информацией могут выбирать из широчайшего спектра возможностей для предоставления информации: это и корректура с помощью компьютерных программ, и монтаж отдельных кадров, и выделение цветом, и звукообработка, и использование инфографики. Мы полагаем, что во многом манипулирование в СМИ связано не только с лексическими, но и визуальными компонентами, особенно в заголовках – велика распространенность креолизованный текста, например, выделение в слове шрифтом или цветом некоторой части, имеющей самостоятельное значение (омонимичной существующему в языке слову): *БЕЛЬМО*нд у нас на глазу (КП, 2017, № 32), возвращение к старой, дореформенной орфографии (введение в состав лексем букв, изъятых из русского алфавита: *ер, ять, і десятиричное*), например: *трактирь* (КП, 2017, № 35), нерегламентированное использование строчных и прописных букв (*Крепче за работу держись, Бобер* (КП, 2018, № 2), перемежение кириллицы с латиницей, например: *Яндекс сообщает* (КП, 2017, № 40), кириллическая запись иноязычных слов, например: *политический фейс-контроль* (КП, 2017, № 42) и др.

Но в основном с персуазивными целями в медиальном дискурсе используются языковые, лексические средства манипуляции. При анализе текстов «Комсомольской правды» в период с марта 2017 г. по июнь 2018 г. и публикаций на портале Лента.ru за период с марта 2017 г. по июнь 2018 г. мы выделили ряд манипулятивных дискурсивных стратегий, которые способствуют снижению критичности восприятия информации. В качестве исходной методологической основы нашего исследования мы приняли классификацию А. Горбунова [1; 45-64].

1. *Использование авторитетов* (групп влияния). При использовании этого метода манипуляции применительно к массовому сознанию происходит апелляция к лицам, которые в наибольшей степени пользуются доверием различных групп социума – это лидеры мнений, общепризнанные авторитеты в определенной области, среди которых могут быть ученые, политики, звезды искусства и спорта, наиболее читаемые блогеры и т.д. Например: *Британские эксперты: русских следов в «яде Скрипаля» нет* (КП, 2018, № 36), т.е. апелляция идет непосредственно к конкретной группе экспертов, которые занимаются расследованием отравления, но значение расширено на всех британских экспертов. Или другой пример: *Голландские следователи заявили о невозможности засечь ракеты «Бука»* (Лента.ру, 3.04.2018), речь идет о конкретных следователях, но обобщающее выражение *голландские следователи* семантически расширяет авторитетность заключения.

2. *Заявление-утверждение*. При этом методе посредством СМИ распространяются разнообразные аксиоматичные утверждения, которые априори не требуют доказательств. Например, в КП, по поводу дела Скрипалей: *Будут ли ответы на эти вопросы? Посмотрим, но что-то подсказывает, что даже если Лондон на них отреагирует, то результатом станет опять красивая, но бессодержательная презентация* — читателя сразу аксиоматично ориентируют на отсутствие доказательств со стороны британского правительства (КП, 2018, № 35). В Ленте.ру читаем: *Минсельхоз признался в профнепригодности* (5.04.2018), и только из материала статьи читатель узнает, что ведомство не умеет оценивать долю сухого молока в продукции на прилавках магазинов, хотя заголовок обвиняет в профнепригодности все ведомство. Это такой же прием лексической манипуляции,

как метонимический перенос значения, когда смысл одного факта/ явления распространяется на более широкую область.

3. *Победившая сторона.* Этот прием эксплуатирует желание человека быть на стороне лидера, победителя, сильной личности. Чаще всего этот прием используется в политике при выборах. В КП можно видеть следующие примеры: *Владимир Путин: в два раза снизить уровень бедности, жить до 80, ответить на ракетный вызов США* (КП, 2018, № 23), *Дмитрий Песков: Путин — самый талантливый мировой лидер* (КП, 2018, № 21), т.е. языковая стратегия текста направлена на подсознательное стремление адресата находится на стороне сильнейшего.

4. *Использование побудительных речевых актов.* При этом способе воздействия на адресата используются императивы (побудительного высказывания), с целью выразить волю говорящего в предельно динамичной, экспрессивной форме для достижения быстрой ответной реакции адресата, например, в Ленте.ру: *Решайте сами! Действуйте сами! Не ждите с моря погоды.*

5. *Использование оценочной лексики с ярко выраженной негативной коннотацией,* например, в Ленте.ру: *Чертов пиндос Гаварсаки!* (30.03.2018). Читателя принуждают к негативной оценке героя статьи в контексте современных негативных коннотаций выражения *пиндос*, и только потом в теле статьи раскрывается суть и происхождение слова «пиндос» и явления этнофолизма.

6. *Использование ценностной структуры мировоззрения.* При использовании этого метода происходит апелляция к чувствам, ценностям, социальной ответственности людей, которые убеждают человека в отсутствии необходимости критичного восприятия предложенной информации. Это отсылки к ценностям дружбы, материнства, семьи, патриотизма и т.п. Например, в КП: *Мужчинам надо привить уважение к женщинам, но не заковывать в цепи* (КП, 2018, № 23), т.е. в статье апеллирование идет к общепринятой системе гендерных ценностей и поднятию вопроса о месте мнения и позиции женщины в современном обществе, вместе с тем лексическая манипуляция сразу расставляет акценты с помощью моральных ориентиров: мужчины «заковывают в цепи», а потому изначально материал воспринимается как гендерно негативно настроенный по отношению к мужчинам.

7. *Неопределенные положительные выражения, использование отвлеченных выражений,* которые человеку предстоит додумать самому, а для этого ему необходима дополнительная информация – запрос данных от первичного источника (секты, партии, движения), поиск данных в Интернете (сопровождается созданием и поддержанием соответствующих продвигаемой идеологии сайтов, форумов, блогов, групп в соцсетях), поиск подтверждений в СМИ (статьи, передачи на определенную тематику): *Российская спасательная техника – лучшая в мире!* (КП, 2017, № 136) – в статье нет данных, почему и какая техника лучшая, только неопределенный позитивный контекст.

8. *Перенос позитивного/негативного образа.* При использовании этого способа положительный/негативный имидж, созданный для определенного человека/объекта/предмета/группы лиц/сообщества переносится на другой аналогичный объект/субъект. В Ленте.ру читаем: *Белые и злые. Они ненавидят мигрантов и плюют на приличия. За ними будущее Европы* — при этом действия группы вышеградцев, которые выступают против мигрантов в Чехии, переносятся на всю Европу.

9. *Принцип наименьшего зла.* Эта концепция состоит в том, что такой способ разрешения конфликта или воздействия крайне неприятен, но если использовать другой – будет значительно хуже. *Не хватает огнетушителей, но главное – сработала сигнализация* (КП, 2018, № 35) – о результатах проверки ТЦ после трагедии в Кемерово.

10. *Упрощение проблемы.* Принцип упрощения проблемы означает передачу обществом ответственности за определенные вопросы компетентным специалистам, и ответ на свои вопросы – получение простого и понятного ответа, часто специалистов дискредитирующий. По этому принципу, например, строится нивелирование отношения к традиционной медицине, что наблюдается сейчас в России – чем слушать профессиональные, компетентные, но иногда мало понятные объяснения дипломированного врача, человек предпочитает простые и «действенные» советы бульварных газет и передач Малахова и Малышевой. Например, в КП статья о вреде Е-добавок, хотя доказательств их негативного эффекта не приводится: *А вот кому Е-добавки?* (КП, 2018, № 36), или в Ленте.ру *Светлое будущее ГМО. Генетически модифицированные домашние животные* (3.06.2018).

11. *Общественное неодобрение.* Этот метод используется для создания иллюзии негативного отношения общества к тому или иному событию. Так, инцидент с белгородским врачом, который причинил смерть по неосторожности, активно обсуждался с точки зрения социального неодобрения. Для этого используется выражение мнений разных слоев населения, соцпросы и т.п., что ставит под вопрос не только белгородскую медицину, но и медицину в России в принципе. При этом в СМИ прак-

тически не упоминается тот факт, что пациент был в состоянии алкогольного опьянения и нанес удар медсестре, чем и спровоцировал ответную агрессию врача. Т.е. вместе с выражением общественного неодобрения факты подаются под определенным углом. В Ленте.ру наблюдаем: *Церковные матки. Россиянок лишают аборт — кому это выгодно?* (05.04.2018) — читателю сразу понятно и настроение статьи, и кого, условно говоря, в этом стоит винить.

12. *Неопределенные негативные выражения и намеки.* Используется при моделировании ситуации, в которой аудитория сама додумывает негативную сторону развития событий. Такой прием используется для создания ложного впечатления по принципу: *Вы же понимаете, госслужащие не на одну зарплату живут*, например: *Пластический хирург-«мясник» в бегах, но его клиники в Москве работают* (КП, 2018, № 36), т.е. мы видим негативный перенос образа «мясника» на работу всех пластических хирургов и клиник пластической хирургии, хотя прямого негативного обвинения не было.

13. *Перенос негативного образа и социального неодобрения.* Этот метод состоит в том, что для создания неодобрения к человеку/теории/организации используется метод создания одобрения со стороны негативно воспринимаемых в социуме групп. По этому принципу можно создать негативное отношение практически к любому объекту/субъекту информационного воздействия. В частности, если общество настроено отрицательно по отношению к сексуальным меньшинствам, то, когда оно узнает о легализации однополых браков в какой-либо стране, то переносит негативное отношение с негативного восприятия собственно сексуальных меньшинств на руководство и население целой страны: *Выступаешь за однополый брак — добро пожаловать в Нью-Йорк: Сенат штата Нью-Йорк одобрил законопроект разрешающий регистрировать браки между геями и лесбиянками* (КП, 25.06.2017). Или тематически иной пример из Лента.ру: *Российский спортсмен пожаловался на злорадствующих иностранцев* (5.04.2018), т.е., с одной стороны, представитель российского спорта, с другой – негативный образ иностранцев, которые рады его промахам.

14. *Наклеивание ярлыков.* В чем-то метод похож на описанный выше и состоит в переносе клишированных представлений и предрассудков по методу наклейки ярлыка. С наиболее эффективной интенсивностью работает негативный ярлык. Например, в России – это ярлыки *ватник, укроп, бандеровец, Гейропа* и т.п. В «Комсомольской правде» мы видим следующий заголовок: *Самую секретную радиостанцию России захватили укропатриоты* (КП, 2018, № 2).

15. *Использование метода опережающего затруднительного вопроса или проблемы.* Метод состоит в том, чтобы задать оппоненту затруднительный вопрос или спровоцировать сложную ситуацию, при которой у адресанта уже есть и ответ на вопрос, и максимально этичное решение проблемы. Часто это используется при публикации компроматов – публикуется часть негативной информации, оппонент использует прием опровержения, после которого публикуется следующая часть негативной информации – соответственно, доверие к тому, кто попытался оправдаться, падает. Так использовалась подача информации при освещении событий сбитаго в Турции военного самолета – сначала освещалось нежелание президента Турции отвечать на любые вопросы российского правительства и СМИ, затем было опубликовано «опровержение» – самолет залетел на турецкую территорию, нарушил пространство, был предупрежден и не отвечал, чем и спровоцировал нападение – а затем пошла волна публикаций о связи Эрдогана и его родственников с ИГИЛ и закупка у них дешевой нефти. После этого все возможные оправдания турецкого президента уже воспринимаются негативно, как бы ни была подана информация.

16. *Пугающие темы и сообщения.* Это одно из наиболее эффективных средств воздействия. Такими следует признать информационные сообщения типа *США готовят новые санкции против России* (Лента.ру, 04.04.2018), т.е. само сообщение весьма устрашающее, пока в тексте статьи читатель не находит дополнительную информацию о том, что новые меры будут приниматься только в отношении российских олигархов, а не в отношении всей экономики. Эффективность метода сильно зависит от его структурных компонентов: степень угрозы (абстрактная угроза действует менее эффективно, чем конкретная), метод избавления от угрозы (должны быть предложены четкие инструкции по избавлению от угрозы), уверенность аудитории в эффективности предложенных методов. Одна из разновидностей метода – использование «страха перемен», при котором аудитории угроза преподносится как угроза к изменению привычного образа жизни.

17. *Заострение внимания.* Этот метод похож на упрощение проблемы, только нивелируется не вся область, а происходит переориентация внимания на наиболее слабые ее стороны, что тоже лишает доверия, но более тонко: *Столица превратилась в город вахтеров и сторожей* (КП, 2017, № 125) – заостряется проблематика роста работающих в данной сфере, но при этом не затрагиваются более актуальные и важные социальные вопросы.

18. *Опровержение*. Этот метод подразумевает опровержение всех компрометирующих фактов, используемых оппонентом. Этот прием применяется активно во всех материалах проправительственных российских изданий в связи, например, с делом Скрипалей: *Специалистам химической лаборатории Портон-Даун в Великобритании не удалось доказать российское происхождение яда «Новичок», которым были отравлены Сергей и Юлия Скрипаль. Отмечалось, что экспертам вообще не удалось установить, откуда вещество появилось в Соединенном Королевстве* (Лента.ру, 03.04.2018), т.е. онлайн-портал сразу настраивает читателя на то, что доказательств по делу нет, а британская сторона активно препятствует сотрудничеству.

19. *Отвлекающая тактика*. Внимание целевой аудитории отвлекается на другие темы. Так, в момент принятия решения о заморозке пенсионных накоплений внимание российской прессы было приковано к информации из Украины, к «абсурдным» законодательным инициативам в Украине, к темам восстановления исторической справедливости – этот прием позволил уже трижды провести фактически не замеченными (или во всяком случае в прессе не особо афишируемыми) инициативы по заморозке пенсий.

20. *Метод эфемизмов*. Состоит в замене общепризнанных и эмоционально окрашенных обозначений тех или иных объектов или фактов на слова, имеющие меньшую эмоциональную окраску или менее понятные: *Инерционный сценарий — сценарий зависимости от экспорта сырья создает слишком большие риски для страны* (Лента.ру, 20.04.2018). Сценарий не негативный, отсталый, устаревший, но именно *инерционный*, т.е. используется выражение без ярко выраженной негативной коннотации.

21. *Псевдологические выводы*. Метод состоит в том, что из определенной информации делаются заведомо ложные, но логичные выводы. Иногда используется сочетание с выборочной подачей информации – так создается подтасованное мнение – из выборочных соцопросов и мнений создаются ложные псевдологические выводы и преподносятся как доказанные правдивые: *Переработка шин превращается из угрозы экологии в высокодоходный бизнес* (КП, 2018, № 36) – т.е. на примере одного производства читателя убеждают в том, что переработка шин в данный момент – занятие экологически безопасное, хотя это в общем и целом и не так.

Формирование общественного мнения – процесс многогранный, зависящий от ценностной структуры общества, его принципов, степени развития СМИ и общественного диалога посредством СМИ. Система ценностей человека и социума неразрывно связаны, поэтому влияние посредством СМИ на аудиторию, т.е. массу отдельных людей, имеет значимость и для всего общества, и чем шире география и больше аудитория конкретного СМИ, тем большее влияние СМИ будет оказывать на общественное мнение и систему ценностей и норм общества. Поэтому важно обратить внимание на дискурсивные стратегии, используемые в СМИ с целью формирования общественного мнения и манипулятивного воздействия на представителей определенных сообществ.

СМИ в настоящее время не только способствуют трансляции устоявшейся системы ценностей, но и оказывают активное влияние на принятие или отрицание социумом тех или иных норм и правил. Так, европейские СМИ постепенно изменили общественное мнение в сторону толерантного принятия сексуальных меньшинств и гендерных девиаций, в то время как в России тематика гендера и сексуальных меньшинств по меньшей мере табуирована обществом, и, соответственно, СМИ обращается к этой тематике нечасто, в качестве шок-контента, и скорее в негативном отношении, поддерживая отсутствие в российском обществе устоявшегося мнения о сексуальных меньшинствах, разнообразии гендерных позиций как социальной норме.

Медиатекст содержит не только однозначный семантически вербальный компонент, но и модальный, который диктует неоднозначность восприятия содержания медиатекста коммуникантом. СМИ активно изменяют ценностные установки личности и общества в целом, с одной стороны, но с другой — являются проводником и средством ретрансляции ценностей, образцов поведения и норм отдельных людей и социальных групп общества. Активно используемая в медиальной коммуникации информационная, когнитивная и аксиологическая функция языка реализуется через применение речевых стратегий и тактик, суть которых заключается в формировании знаний адресата и его ценностных категорий.

Данная статья написана в рамках решения научного гранта VEGA I/0539/17: Yazyk a konflikt. Vytváranie obrazu nepriateľa v súčasnom verejnom diskurze.

Список литературы

- 1 Горбунов А.С. Насильственное воздействие на личность со стороны средств массовой коммуникации / А.С. Горбунов. — М.: АСТ, 2012. — 129 с.
- 2 Cingerová N. Opozícia skupinových subjektov ako konštitučný prvok diskurzu / N. Cingerová // Nová filologická revue. — 2012. — Vol. 4. — No. 2. — P. 124–136.
- 3 Gajarský L. Asymetria v lexike s kladným a záporným komponentom hodnotenia (na materiáli publicistických textov) / L. Gajarský // Acta Rossica Tyrnaviensis I. Ed. Grigorjanová, T., Brno: Tribun EU, 2015. — P. 71–79.
- 4 Štefančík R. Politický jazyk. Ako ho definovať? / R. Štefančík // Jazyk a politika: na pomedzi lingvistiky a politológie / Ed. Štefančík, R. — Bratislava, 2016. — P. 28–46.

И. Дулебова, П. Ткач

Бұқаралық ақпарат құралдары арқылы қоғамдық сананы айқындау стратегиясы

Мақала заманауи ақпараттық кеңістіктің ерекшеліктеріне және ақпараттық кеңістіктің негізгі бірлігі ретінде медиа-мәтінді пайдаланып, мақсатты аудиториямен диалогқа бейімделген БАҚ және журналистикада өмір сүру шынайылығына, адам дүниетанымының барлық қырларына әсер етуіне, жеке бағдарға және интермәтіндік қасиетке ие интеллектуалды, рухани және эмоционалдық салаға әсер етуіне арналған. Авторлық дискурстық стратегия шеңберінде мақсатты аудиторияның санасына әсер ету үшін бірқатар манипуляциялық тактика қолданылады. Бұл стратегиялар мен тактикалар осы мақалада талдау тақырыбы болып табылады. Авторлар қоғамдық диалог пен пікірдің қалыптасуына бұқаралық ақпарат құралдарының аксиологиялық әсерінің өзектілігін, ауқымын атап өтті. Тұтастай алғанда, бір жағынан, БАҚ қоғам мен жеке тұлғаның құндылықтар құрылымын белсенді түрде өзгертуде, бірақ, екінші жағынан, жеке тұлғалар мен қоғамның әлеуметтік топтардың құндылықтарын, мінез-құлық үлгілері мен нормаларын тасымалдау нұсқаулығы мен құралы болып табылады.

Кілт сөздер: медиамәтін, әсер ету құралдары, БАҚ, дискурсивті тактика, ақпараттық кеңістік.

I. Dulebova, P. Tkach

Strategies for Manipulating Public Consciousness Through Mass Media

This paper is devoted to the specifics of present-day information space and the existence of journalism and mass media within the given context that adapt to the dialogue with the target audience, using a media text as a basic unit of information space which has an impact on all aspects of people's worldview – affecting the intellectual, spiritual and emotional sphere, having a personal focus and the characteristics of intertextuality. Within the framework of discourse strategies, a whole range of tactics manipulating the consciousness of the target audience is used and they are analysed in this paper. The author also notes the relevance and scale of the mass media axiological influence on the formation of public opinion and public dialogue. The mass media actively change the values of the individual and society as a whole on the one hand, but they also serve as a conductor and a means of retransmission of values, behaviours and norms of individuals and social groups of society.

Keywords: media text, means of the manipulation, mass media, discursive tactics, information space.

References

- 1 Gorbunov, A.S. (2012). *Nasil'stvennoe vozdeistvie na lichnost so storony sredstv massovoi kommunikatsii [The violent impact on the individual by the media]*. Moscow: AST [in Russian].
- 2 Gajarsky, L. (2015). *Asimetrii v lexike s kladnym a zapornym komponentom hodnotenia (na materiali publicistických textov) [Asymmetry in lexis with positive and negative component of evaluation (based on the material of publicist texts)]*. Acta Rossica Tyrnaviensis I. Ed. Grigorjanová, T. Brno: Tribun EU [in Slovak].
- 3 Cingerová, N. (2012). *Opozitsiia skupinovykh subjektov ako konshtituchny prvok diskurzu [Opposition of collective subjects as constitutive element of the discourse]*. New philological revue. Vol. 4/2 [in Slovak].
- 4 Štefančík, R. (2016). *Politický jazyk. Ako ho definovať? [Political language. How to define it?]* Language and politics. On the border between linguistics and politology. Ed. Štefančík, R. Bratislava [in Slovak].

Е.М. Антонова, А.Ю. Горная

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: yelena_antonova@mail.ru)*

Манипулятивные стратегии в современных интернет-публикациях

Статья посвящена исследованию воздействующего потенциала интернет-публикаций на материале текстов казахстанских интернет-изданий, изучению особенностей их манипулятивного воздействия. Авторами рассмотрены манипулятивные стратегии, которые активно реализуются в медиатекстах, — стратегия дискредитации и псевдорационально-эвристическая стратегия. Осуществлен анализ репрезентирующих стратегий манипуляции тактик и приемов и используемых средств вербализации. Языковые единицы, объективирующие манипулятивные стратегии, изучены в аспекте конфликтного потенциала и корреляции с зафиксированными в статьях законов признаками правонарушений.

Ключевые слова: манипулятивная стратегия, тактика, прием, речевой деликт, лингвистическая экспертиза, псевдорационально-эвристическая стратегия.

Новый этап развития социума, связанный с увеличением каналов распространения информации и развитием медийных рынков, отмечен изменением статуса средств массовой информации, усилением их значения в жизни отдельных индивидов и всего общества в целом. Медиатексты в настоящее время ориентированы не столько на выполнение информативной функции, сколько на борьбу за читательскую аудиторию, что актуализировало интерес к изучению манипулятивного речевого воздействия адресанта на когнитивную, волевую и эмоциональную сферы адресата.

Под речевой манипуляцией понимается «речевое воздействие, направленное на неявное, скрытое побуждение адресата к совершению определенных действий; скрытое внедрение в его сознание желаний, отношений, установок, служащих осуществлению интересов отправителя сообщения, которые необязательно совпадают с интересами адресата [1; 19].

Выдвижение на первый план в современных средствах массовой информации воздействующей функции и усиление авторского начала привело к появлению особой разновидности текстов — текстов, провоцирующих конфликт. Конфликтные отношения, связанные с языко-речевыми явлениями, — это социальные отношения, подлежащие правовому регулированию. Поэтому актуализируется задача мониторинга языковых средств, репрезентирующих стратегий манипуляции, в аспекте их конфликтности и соответствия правовым нормам.

В предлагаемой работе на материале статей «Виктор Парамжитович: разделяй и властвуй» и «Лже-РобинГуд, или как заработать на дом в Сочи председателю взносами профсоюзу «Жактау», опубликованных на казахстанском интернет-портале Ratel.kz, исследуются вербальные средства реализации манипулятивных стратегий в аспекте их конфликтности и возможности юридикации.

В рассматриваемых интернет-публикациях наблюдается эксплуатация автором стратегии дискредитации и псевдорационально-эвристической стратегии, сочетание которых позволяет создать впечатление объективного изображения действительности и сформировать у адресата негативное отношение к объектам дискредитации — руководству АО «АрселорМиттал Темиртау» и председателю профкома металлургов «Жактау» Виктору Петровичу Щетинину.

Признаком дискредитирующих текстов является деструктивная авторская оценочность, реализуемая в обобщенных негативных суждениях адресанта, которые опираются на национальные аксиологические представления и не поддерживаются системой достаточных аргументов. Многие приводимые в качестве доказательств факты сами по себе не являются дискредитирующими, но становятся таковыми с помощью эмоционально-риторических структур, которые ориентированы на создание негативной тональности текста.

В исследуемом материале отмечена реализация тактики «бездоказательное умаление авторитета», используемой для создания негативного отношения адресата к конкретным лицам без предъявления соответствующих аргументов. Суть данной тактики заключается в дискредитации деятельности и личности субъекта публикации с помощью обозначения его самого или события, в котором он принимал участие. Средствами вербализации тактики «бездоказательное умаление авторитета» выступают слова или выражения, которые содержат в себе негативный коннотативный оттенок.

Одним из приемов названной тактики выступает прием «наклеивание ярлыков», который заключается в обозначении действующего лица словом/выражением, связанным в сознании читателя с негативным явлением. В анализируемых текстах дискредитируемому лицу — председателю профкома металлургов — присваивается высмеивающее прозвище «ЛжеРобинГуд»: *Был у них ЛжеРобинГуд, который в случае чего обещал встать на сторону простых рабочих, если последних ущемит богатый Раджа.*

Навешивание ярлыка осуществляется через прибавление к имени персонажа средневековых английских народных баллад префиксоида «лже-». По преданию, благородный предводитель лесных разбойников грабил богатых, отдавая добытое бедным. Новообразование с аффиксоидом «лже-» используется для негативной оценки субъекта публикации, указывая на его неистинный характер, т.е. в отличие от популярного героя отнимает деньги в собственных корыстных целях: *Появился здесь ЛжеРобинГуд, который под предлогом помочь бедным и несчастным, пытался отобрать у очень богатого Раджи несметные сокровища и отдать их бедным, но случайно накопил на дома в Сочи, в Чехии, особняк в Темиртау, да и вообще средства на то, чтобы его жена шопилась и ни о чем не думала.*

В рассматриваемом примере наблюдается сопряжение фактов и их субъективной интерпретации. Наличие у семьи Щетининых большого количества объектов недвижимости и достаточных материальных средств преподносится как результат злоупотреблений служебным положением председателя профкома «Жактау». Используя рассматриваемый прием, автор апеллирует к стереотипам, которые целевая аудитория находит подозрительными, нежелательными.

Несмотря на негативную коннотацию, лексема-ярлык «ЛжеРобинГуд» не подлежит юридикации по ст.131 УК РК «Оскорбление», так как в анализируемом высказывании при наличии признака «унижение» отсутствует признак «неприличная форма».

В исследованном материале широко представлены отрицательные оценки комментирующего типа, например, *Сделайте вывод сами, вспомнив предложение Виктор Палыча на конференции трудящихся: «Давайте проголосуем за поднятие зарплаты, не указывая дату и процент повышения!».* Диагноз: *проплачен. Возможно брал бартером: домами в Отрадном, Сочи, Чехии...Кучей машин... .* Сквозь призму субъективно-оценочного авторского комментария субъект публикации предстает как коррумпированный сотрудник, принимающий невыгодные для членов профсоюза решения за вознаграждение со стороны руководства АО «АрселорМиттал Темиртау».

Данная информация выражена в форме утверждения о факте (слово «проплачен» — страдательное причастие прошедшего времени — имеет дескриптивный характер, т.е. описывает реальную действительность, в выражении отсутствуют служебные маркеры субъективных смыслов), следовательно, может быть верифицирована, т.е. проверена на соответствие действительности. В случае неподтверждения данных дискредитирующих обвинений, автор статьи может быть привлечен к ответственности за распространение порочащих сведений.

Тактика «умаление авторитета» в исследованных статьях реализуется также с помощью приема «принижение иронией». Этот прием заключается в уничтожении положительного образа объекта описания путем высмеивания его деятельности или личных качеств, не подтвержденного конкретными аргументами и фактами.

Скрытая насмешка преследует целью внедрение критически-оценочного восприятия предмета речи. Читатели, как правило, с доверием воспринимают иронические высказывания текста, что способствует манипулятивному воздействию. Например, ирония усиливает содержание высказывания *Витя Щетинин яро борется и судится с администрацией. То бишь кусает руку дающую, плюет в колодец, из которого хлебать еще придётся долго.* Трансформированные фразеологические единицы «Да не оскудеет рука дающего» и «Не плюй в колодец: пригодится напиток» подчеркивают необдуманность действий руководителя профсоюза «Жактау», вступившего в состояние конфронтации с администрацией АО «АрселорМиттал Темиртау».

Одной из тактик манипулятивной стратегии дискредитации выступает тактика «поляризация», базирующаяся на актуализации в сознании адресата противопоставлений, эксплуатации адресных представлений, отделении одной социальной группы от другой.

Дискредитирующее позиционирование в анализируемых текстах производится по смысловой разновидности «мы — они»: *«АМТ» — то это тоже выгодно, они теперь нагреются на том, что не будут выплачивать премии. <...> Решили совместно нас облапошить <...> Видели кукиши? Никаких нам теперь дополнительных отпусков, льгот, гарантий, социальных выплат и доплат. <...> Можно*

снова пригласить бешено дорогую звезду на какой-нибудь массовый праздник. Отнесись к нам как к мусору <...> А не держат ли нас за дураков обе стороны? И профсоюз, и «Арселор»? Не играют ли они вместе в одну проплаченную игру?

Адресант противопоставляет «мы — группу» (себя и целевую аудитору, т.е. металлургов) «они — группе», в которую включаются объекты дискредитации — руководство АО «АрселорМиттал Темиртау» и профсоюза «Жактау». Данный прием вербализован с помощью соответствующих местоимений: «мы» — «они». Основная цель — скорректировать восприятие происходящих событий читателем. Корректировка реализуется путем разделения на две части созданной в статье модели мира, которая максимально упрощается и поляризуется.

Использование сниженной лексики («нагреваются», т.е. получают выгоду, «облапошить», т.е. обмануть с корыстной целью, «отнесись как к мусору», т.е. пренебрежительно, «держат за дураков», т.е. негативно оценивают интеллектуальные способности представителей рабочего коллектива) привлекает внимание адресата к рассматриваемым высказываниям, что усиливает манипулятивное воздействие. У целевой аудитории складывается отрицательный образ субъектов публикации, неприятие их действий.

Высказывания «они теперь нагреются на том, что не будут выплачивать премии», «Решили совместно нас облапошить», «Не играют ли они вместе в одну проплаченную игру?» обладают конфликтогенным потенциалом. Выявление лингвистических признаков диффамационного правонарушения демонстрирует следующее. Названные единицы относятся к субъективным суждениям, т.е. соотносятся с юридической категорией «мнение».

Информационный статус высказывания «они теперь нагреются на том, что не будут выплачивать премии» определяется темпоральным признаком – будущее время. Прогностические высказывания, в основе которых лежит процедура мысленного моделирования будущего положения дел, не подлежат верификации, поэтому относятся к мнениям. Выражение «Решили совместно нас облапошить» представляет собой суждение о намерениях персонажей и поэтому квалифицируется как интерпретативное высказывание, относимое к классу мнений. Утверждение под видом вопроса — «Не играют ли они вместе в одну проплаченную игру?» — не верифицируется и не инкриминируется по ст. 143 ГК РК. Следовательно, рассмотренные единицы юридизации не подлежат.

В исследуемой статье также использован прием «констатация негативных действий по отношению к «мы — группе». Его суть заключается в дискредитации объекта описания путем приведения фактов, которые показывают отрицательное отношение к читателю как представителю определенной общности (рабочим АО «АрселорМиттал Темиртау»): *Мои заводские братья, металлурги, должны понять, что этим ходом семья РобинГудов окончательно дестабилизировала обстановку среди большого трудового коллектива. Однако весело же нас оставили с носом. Большим и толстым. Как нам теперь жить без всех соцгарантий и когда их нам вернут?*

Контекстуальный анализ позволяет следующим образом интерпретировать анализируемые высказывания: семья Виктора Щетинина — главы профсоюза «Жактау» — осуществила отрицательные действия по отношению к металлургам: обратилась в Специализированный межрайонный экономический суд Карагандинской области с заявлением, рассмотрев которое судья вынес решение о запрете руководству АО «АрселорМиттал Темиртау» поощрять и награждать своих сотрудников.

Языковым средством репрезентации манипуляции в анализируемом материале выступают стилистические аномалии, обусловленные нарушением функционального критерия. Они представлены случаями немотивированного сочетания книжных слов и разговорных элементов языка, например, «дестабилизировала обстановку» — «оставили с носом» (т.е. «обманывать кого-либо», разг.). Через репрезентацию указанного приема тактики поляризации у читателей закрепляется образ руководителя, дискредитировавшего себя в глазах членов профсоюза.

В исследованных публикациях отмечено использование тактики «оскорбление», основывающейся на вербальной агрессии, что отрицательно сказывается на оценке личности человека, унижая его честь, достоинство и деловую репутацию. Сопоставление имени адресата с непристойными наименованиями, обвинение в нарушении социального табу, употребление сниженного или табуированного словаря как выразителя отрицательного отношения к герою позволяют понизить социальный статус человека, оскорбить и унижить его достоинство [2]. По форме выражения оскорбления делятся на прямые и косвенные.

Косвенное оскорбление в анализируемых статьях осуществляется, в первую очередь, путем трансформации имени собственного, например, *Виктор Парамжитович: разделяй и властвуй; По-*

шел Витюша в суд; не понравилось нашему Вите, что убрали его сито, через которое он просеивал все, что получали металлурги от завода; Виктуар решил и постановил так. Подобное употребление автором статьи словообразовательных вариантов с использованием уничижительных аффиксов дискредитирует председателя профкома металлургов «Жактау» Виктора Петровича Щетинина и формирует у читателей негативное отношение к его профессиональной деятельности.

В исследованном материале отмечен и прием «дисфемизация», т.е. упоминание об объекте описания в непристойном контексте. Момент непристойности актуализируется за счет нарушения адресантом определенных табу, т.е. запрета на употребление слов, обусловленных социально-политическими, историческими, этическими, эмоциональными факторами. Например, в рассматриваемых статьях использованы обценные лексемы «ох...енно» и «нах»: *Потому что все, чем она (Т.П. Щетинина) занимается, так это тем, что руководит людьми, которые выполняют и свою, и ее работу, да покупает шмотки на свою ох...енно (простите за мой французский) большую зарплату; Что за нах?*

В анализируемых текстах манипуляция осуществляется и за счет концентрации дисфемизмов — замены эмоционально и стилистически нейтральных слов более грубыми, пренебрежительными: *В «Самал» не рыпался, увольте; И здесь башляет компания «Арселор»; Потому, как библиотекарь выпучила глаза, когда я спросил, что из купленного в 2016 году я могу взять почитать.* Использованные в рассматриваемых высказываниях языковые единицы имеют сниженную стилистическую окраску: «крыпаться», т.е. проявлять стремление сделать что-либо (разг. сниж.), «башлять» (жарг.), т.е. платить деньги (обычно за услугу или в качестве откупа), «выпучить глаза» (разг.), т.е. широко раскрыть от удивления, неожиданности.

Помещение имен героев статьи – Татьяны и Виктора Щетининых – в подобное стилистическое окружение способствует манипуляции сознанием читателя. Негативные эмоции, вызванные выходом автора за пределы нормативного функционирования языка, проецируются на субъектов публикации.

В исследованном материале реализована также тактика «прямое оскорбление». Оппонент подвергается оскорблениям и унижениям со стороны журналиста за счет использования в материалах слов грубого, пренебрежительного обращения или негативной, оскорбляющей характеристики. Автор статьи намеренно унижает достоинство объекта описания или опорочивает его деятельность. Подобные публикации отличаются безапелляционностью, категоричностью заявлений и содержат так называемые инвективы, т.е. слова оскорбительной направленности, а также глаголы с «осуждающей» семантикой, сравнения с дискредитировавшим себя лицом и др.

Например, в рассмотренных статьях использована зоосемантическая метафора, подчеркивающая отрицательные свойства человека: *Не хуже собак из «Арселора».* Инвективной лексемой «собаки» названы представители руководства АО «АрселорМиттал Темиртау». Данное обозначение создает негативный образ объекта номинации.

Анализируемое слово является конфликтогеном, поэтому может послужить причиной обращения в суд представителей АО «АрселорМиттал Темиртау». Однако семантические признаки анализируемого слова, совпадая с диагностическим комплексом «унижение», демонстрируют несоответствие с диагностическим комплексом «неприличная форма». Следовательно, в исследуемом примере отсутствует состав преступления по ст.131 УК РК.

Тактика «оскорбление» реализуется и посредством приема «аргумент к личности». В данном случае внимание читателя акцентируется на личных особенностях героя, которые описаны журналистом в негативном ключе: внешность, вкус, характер, привычки, национальная принадлежность.

Например, *Татьяна Павловна Щетинина — женщина молоджавая. Стоит отметить, выглядит хорошо для своих 54 лет. Хотя, наверное, любой смог бы выглядеть так же хорошо, имея такой достаток, как у нее и ее мужа, беззаботно засыпая в своём особняке в поселке «Отрадное»... Пока горновые прочищают желоба за свою мизерную зарплату, мадам Щетинина считает все, что понравится, с полок и вешалок знаменитых и дорогих бутиков, ну и не наманикюрит пальчики на всех конечностях – просто грех.* Жена председателя профкома металлургов «Жактау» Щетинина рисуется женщиной, озабоченной собственной внешностью и склонной к шопингу. Негативная оценка тем самым наводится и на ее супруга (прием «наведение коннотации»), закрепляя в сознании читателя его отрицательный образ.

В качестве средства реализации стратегии дискредитации автором анализируемых публикаций используется сопоставительная тактика, суть которой заключается в формировании негативного от-

ношения целевой аудитории интернет-портала к конкретной личности (группе лиц, организации) с помощью его сравнения с дискредитировавшими себя лицами.

Прием «сравнение», т.е. уподобление объектов описания по общему отрицательному признаку, наблюдается в следующем высказывании: *Нет, я не в коем разе не заступаю за оборзевших админов компании. Но просто поражает, что тот, кто должен быть на стороне трудового коллектива, – сам хуже последних ворюг.*

Здесь употреблена лексема «ворюга», обозначающая антиобщественную, социально осуждаемую деятельность. В лексикографических источниках данное слово трактуется следующим образом: «прост. презр. преступник, занимающийся кражами». Нецелевое использование профсоюзных взносов представителями администрации профкома «Жактау» сравнивается с деятельностью преступников, причем в пользу последних. Манипулирование посредством дискредитирующего сравнения подрывает деловую репутацию субъектов публикации. На дискредитацию лиц, описываемых в статье, работает и использование оценочной лексемы «*оборзевшие*» (т.е. обнаглевшие, зарвавшиеся).

Словосочетание «оборзевшие админы компании» обладает конфликтогенным потенциалом, так как лексема «оборзевший» (жарг.) является негативно-оценочной. Будучи направленной на информирование о враждебно-неуважительном отношении к героям публикации, данная единица, однако, не имеет признаков неприличной формы. Данное слово не маркируется как нецензурное/неприличное/обценное, не относится к сексуальной/эксреторной лексике, следовательно, не может быть юридизировано по ст.131 УК РК.

Для усиления манипулятивного воздействия автором исследуемых текстов использованы и приемы псевдорационально-эвристической стратегии, рассчитанной на работу с рациональной сферой адресата. Адресант коммуникации создает иллюзию объективного и непредвзятого исследования действительности, логичности авторских рассуждений и адекватности комментирования. С помощью логических «ловушек» и подстановки суждений журналист подставляет целевой аудитории определенную точку зрения.

К числу тактик, реализующих псевдорационально-эвристическую стратегию, относится тактика «совместное рассуждение». С помощью названной тактики у читателя создается иллюзия паритетного общения. Журналист предлагает вместе искать ответы на поставленные им же вопросы.

Тактика «совместное рассуждение» репрезентируется, в частности, с помощью приема «интимизация». Адресантом намеренно создается иллюзия дружеского общения с адресатом коммуникации, обсуждения на равных правах проблем различной тематической направленности. Для этого используется метод положительных ответов, то есть вопросно-ответный ход, который создает эффект псевдодиалога.

Например, *Хочу спросить у Вас, читателей, много ли Ваши дети отдыхали в «арселоровских» лагерях? Мой – ни разу. Потому, что дожидаться путевки нереально! Разве только дав на лапу профкомовке.* Автор задает вопрос и сам на него отвечает, оставляя за собой право в качестве эксперта комментировать ситуацию, при этом создается иллюзия согласия адресата с адресантом. Субъективное мнение журналиста представлено как не требующее доказательств: «если дать сотруднице профкома взятку, то можно получить путевку в детский лагерь отдыха». Экспликация рассуждения является приемом выражения уверенного мнения, которое не подлежит юридизации по ст. 143 ГК РК.

Для того чтобы адресат коммуникации не подверг объективность выводов автора сомнению, приводятся цифры и факты, которые по существу не являются аргументами, подтверждающими тезис: *Зато знакомые профкомовцев и друзья Щетининых имеют возможность отправлять своих детей и на три сезона сразу!* В рассмотренном примере вновь актуализируется информация о злоупотреблении руководством профсоюза «Жактау» своим служебным положением.

Тактика «совместное рассуждение» реализуется и с помощью приема «аддубитация», направленного на имитацию сомнения в процессе рассуждения, оценивания события или деятельности конкретного лица. Чтобы создать иллюзию консультирования с читателем, корреспондент использует вопросно-ответный ход или риторические вопросы, обращенные к самому себе либо к массовой аудитории.

В рассматриваемых текстах наблюдается нанизывание таких вопросов: *И за что такую радость подарили профкомовцам? Чтобы молчали? И под видом отстаивания наших, работяг, интересов зарабатывали денюжку на очередной «двухсотик»? <...>* и т.д. Анализируемые вопросы интерпре-

тируются следующим образом: «сотрудники профкома металлургов за вознаграждение утаивают информацию о нецелевом расходовании профсоюзных взносов».

Форма вопросов, в которую облекается информация об антиправовом поведении персонажей, порождает двусмысленность в отношении высказывания к действительности. Формируемый контекстуальный смысл допускает два прагматических значения – знание и полагание с высокой долей уверенности, поэтому высказывания в форме вопросов не подлежат юридизации по диффамационной статье 143 ГК РК. Частотное использование риторических вопросов обусловлено стремлением автора к обеспечению правового иммунитета.

С целью усиления манипулятивного воздействия на рациональную сферу читателя автором исследуемых текстов используется и тактика «создание псевдоопределенности», которая заключается в стремлении замаскировать отсутствие конкретных доказательств своей точки зрения при помощи сообщения данных, объективирующих сказанное. Названная тактика реализована, в первую очередь, посредством приема «оперирование числами (статистикой)».

Например, *Еще большие я плююсь от строчки «Приобретена литература для библиотеки профкома на сумму 873 тысячи тенге». А эти книги вообще в природе существуют? <...> Может быть, Виктор Палыч закупил себе какие-нибудь антиквариатные книги лично?* В качестве аргументов, подтверждающих умозаключение автора, приводится статистика, имеющая сомнительное происхождение, но позволяющая придать заявлениям адресанта характер истинности. На данном фоне дискредитирующие смыслы — «информация о приобретении литературы для библиотеки профкома не соответствует действительности», «профком металлургов действует вразрез с интересами трудового коллектива» — надежно внедряются в сознание адресата.

В следующем примере псевдоопределенность также создается с помощью статистических данных: *Так вот, для меня, простого работника непонятно, что значит «Благотворительный фонд профкома» — 14 млн 735 тысяч и на что эти деньги были затрачены. На красивую одежду Татьяна Палны? Или на новые красивые интерьеры возможно нового дома где-нибудь на побережье. «Расходы на новогодние утренники — 3 млн 991 тыс. тенге»? Магия чисел позволяет внушить читателю мысль о нецелевом использовании профсоюзных взносов.*

В анализируемых статьях автор манипулирует сознанием целевой аудитории благодаря реализации еще одного приема — «создание импликатур», который используется с целью обеспечения правовой неприкосновенности. Однако на сегодняшний день разработана методика идентификации скрытого смысла высказываний при помощи определенных когнитивных схем, которая позволяет установить признаки речевых правонарушений.

Рассмотрим следующий пример: *Не знаю, как вас, но меня это все наводит на мысли о том, что драма, которая сейчас разыгрывается на глазах у темиртауских зрителей, – чистой воды постановка. Дабы показать, какой молодец Витюша и как права простых рабочих отстаивает. А на самом деле... .*

Побуждение к самостоятельному осмыслению приведенной информации о противостоянии руководства АО «АрселорМиттал Темиртау» и председателя профкома металлургов В.П. Щетинина равнозначно утверждению предлагаемых негативных выводов (рецептивная схема «Думайте сами...»). Читатель актуализирует позицию автора и приходит к мысли, что «описываемый в статье конфликт является спланированной акцией предвыборной кампании главы профсоюза «Жактау» и призван повысить шансы нынешнего председателя на переизбрание; руководство администрации металлургического комбината и профкома действуют сообща в собственных интересах».

Таким образом, стратегия дискредитации в исследованных интернет-публикациях реализуется путем подрыва доверия к персонажам статей, оскорбительной оценки их профессиональных и личностных качеств, умаления авторитета через осмеяние, акцентирования отрицательных результатов профессиональной деятельности, иронических авторских комментариев и др. Частотными с точки зрения использования тактиками псевдорационально-эвристической стратегии выступают «совместное рассуждение» и «создание псевдоопределенности». Основными средствами воплощения анализируемых стратегий являются эмоционально-оценочная лексика и фразеология с отрицательной коннотацией, ресурсы словообразовательного и синтаксического уровней.

Список литературы

- 1 Чернявская В.Е. Дискурс власти и власть дискурса: проблемы речевого воздействия / В.Е. Чернавская. — М.: Флинта; Наука, 2006. — 136 с.
- 2 Чернышова Т.В. Конфликтное функционирование медиатекстов: реализации инвективной функции языка в условиях публичного общения / Т.В. Чернышова // Медиатекст как полиинтенциональная система: сб. ст. — СПб.: Изд-во СПб. ун-та, 2012. — С. 104–111.

Е.М. Антонова, А.Ю. Горная

Қазіргі интернет-басылымдардағы манипулятивтік стратегиялар

Мақала қазақстандық интернет-басылымдар мәтіні негізінде интернет-басылымдардың ықпал ету әлеуеті мен олардың әсер ету ерекшеліктерін зерттеуге арналған. Жұмыста медиамәтінде белсенді түрде көрініс табатын манипулятивтік стратегиялар, атап айтқанда, дискредиттеу стратегиясы мен жалған рационалды-эвристикалық стратегия қарастырылды. Авторлар тактикалық және қабылдау манипуляцияларының репрезенттік стратегиялары мен тілдік (вербалдық) амалдарды талдады. Манипулятивтік стратегияларды объективтендіретін тілдік бірліктер конфликтогендік әлеует пен заң баптарында құқықбұзушылық белгісі бекітілген корреляция тұрғысынан жан-жақты қарастырылды.

Кілт сөздер: манипулятивтік стратегия, тактика, қабылдау, сөйлеу деликті, лингвистикалық сараптама, жалған рационалды-эвристикалық стратегия.

Ye.M. Antonova, A.Yu. Gornay

Manipulative strategies in modern internet-publishing

The article is concerning research of the impact potential of Internet publishing on the material of Kazakhstan online media texts, the study of their manipulative impact features. The study covers manipulative strategies that are actively implemented in media texts – discrediting and pseudorational-heuristic strategies. The authors analyzed manipulation strategies of tactics and techniques and the means of verbalization used. Linguistic units, the objective manipulative strategies are considered in the aspect of conflictogenic potential and correlation with the signs of offenses fixed in the articles of laws.

Keywords: manipulative strategy, tactics, method, speech tort, linguistic expertise, pseudorational-heuristic strategies.

References

- 1 Chernjavskaja, V.D. (2006). *Diskurs vlasti i vlast diskursa [Discourse of power and power discourse]*. Moscow: Flinta; Nauka [in Russian].
- 2 Chernyshova, T.V. (2012). Konfliktnoe funktsionirovanie mediatekstov: realizatsii invektivnoi funktsii yazyka v usloviakh publichnoho obshcheniia [Conflict functioning of media texts: the implementation of the invective function of the language in public communication]. *Mediatekst kak poliintentsionalnaia sistema – Mediaintext as a polyintense system*, 104–111. Saint Petersburg: Izdatelstvo Sainktpeterburshskoho universiteta [in Russian].

Ye.Ye. Tuite¹, A.F. Utyaev²

¹*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan;*
²*Sterlitamak branch of the Bashkir State University, Russia*
(E-mail: eldos_t_e@mail.ru)

Cognitive activity of the language

The problems of intercommunication of language and cognition are examined in the article. Perception of surrounding reality, collection of knowledge, is analysed about her, display of these knowledge in a language, i.e. understanding by the man of language picture of the world. The когнитивная function of language is determined and the basic concepts of cognitive linguistics are characterized. Cognitive science is regarded as one of the new sciences, the object of investigation of which are the results of human cognitive activity and mental processes of processing (or processing) of information. The meanings of such terms as knowledge, cognition and stereotype are explained. The peculiarities of the structure of the individual human lexion and the vocabulary of the whole people are determined.

Keywords: cognitive linguistics, cognition, cognitivism, knowledge, background knowledge, stereotype, concept, apperception, frame, thinking, cognition, intellect, mental representation, metaphorization.

The interrelation of language and cognition is one of the most actual and current topics in modern linguistics. Cognitive linguistics originated from language and cognitive attitudes through anthropocentric influences. The scholars of logics, philosophy, physiology and psychology have been dealing with human intelligence and thinking patterns for a long time. There is a branch of gnoseology in the theory of cognition in philosophy. The roots of cognitivism originated from ancient times. Ancient Greek thinkers have given a number of thoughts about the theory of cognition. Cognitive issues have become new in the context of cognitivism today. For example, things, phenomena and situations in the real world are perceived through the human brain, preserved in the depths of consciousness, and reflected differently by language: ones are seen as an image (coming sorrow is a dark cloud); others are interpreted as simple symbols (♥ – love). «A person has limited consciousness in the full perception of the world. And they can compare and understand things what they have seen and know about. Mostly without leaving the physical limits of this world they give short thoughts» [1; 12]. We cannot explain things we have not seen or do not know because it does not exist in our experience.

Since the birth of humanity, our minds have a linguistic appearance of the world's image. It reveals the knowledge accumulated in our minds. Education is a single-targeted action that governs subjective-objective relationships based on existing experience and concepts, and the collection that helps to justify people's conclusions and outcomes, the concepts, data, and judgments and others in a particular system. Education is one of the most comprehensive concepts of human culture. It is the mind, cognition, objective world, subject, thinking, logic, truth, reasonableness, science, and others are closely linked to complex and deeper concepts and are determined by them. That is, we absorb our perceptions in the external environment through our mental, emotional, psychological qualities such as hearing, seeing, perception, understanding and recognition. So it goes outside through the language. While the recognition of the objective reality of any person is the same, it can be supplemented by consciousness as a generalization and knowledge, and thus, the stabilized knowledge is reflected in the language. From this point of view the formation of language at the universal and national level will appear. For example, the concept of «love» is understood differently in every nation. The concept of universal humanity is only one – love of two people. And national language visions are different. If we say, «Tolegen and Kyz Zhibek are coming» to a young girl and a boy (here they love each other) in the Kazakh environment, it will be understood immediately. Because in Kazakh cognition, the symbol of love and amorousness – Tolegen and Kyz Zhibek. There is such a concept in our background education. Background education is a comprehensible, clear knowledgeable relationship. This situation may be unclear to other nationalities. They can actually understand that Tolegen and Kyz Zhibek are the names of the girl and the boy.

The main subject of cognitive research is human consciousness, mentality and related processes and conditions. It is a science about consciousness and cognition, in other words, the acceptance of the world by means of human activity.

In recent years, the place of linguistics in the field of linguistics is mentioned in the system of modern scientific paradigms. The famous American linguist N. Homsky says: «The cognitive revolution is formed relatively to the a person's self-esteem, consciousness, brainstem, knowledge, understanding, interpretation etc» [2; 6].

Processes related to education and information are called cognites. Cognacia is a system of information reflected in human consciousness.

In terms of cognitivism human beings are understood as information-makers. Not everyone accepts the information, but he remembers it and makes a rational interpretation of it. According to K.G.Yung, the human psychical apparatus consists of four-stage rhythms such as other information systems. The first one is the receiving of information, the second one is the information storage unit, the third one is the analytical processing unit, the fourth one is the release of information [3]:

receive> memory> processing> output.

Through the influence of external circumstances and the inner self of the human body, the knowledge formed by the tongue creates a linguistic picture of the world.

One of the most important trends of cognitive intelligence explains the individual as an actor, who actively accepts information and takes it in his thinking, guides his thinking on specific plans and strategies. And cognitive science itself is regarded as a science that manages the mental processes in the human brain.

Contemporary research has shown that cognitivism combines several scientific areas: cognitive psychology, cultural anthropology, artificial intelligence, neural science, linguistics, and so on. In this connection, cognitive linguistics has been linked to several fields of science.

As of the birth of cognitivism, J. Miller considers the symposium held in the mid-1950s as a theory of information theory. Another American Prof. Dr. Brunner is the first to begin his lectures on the nature of cognitive processes. Together with J. Miller, they organized the Cognitive Research Center at Harvard University in 1960 [2; 7].

To date, the cognition implies in the following things:

- Study of human thinking mechanisms;
- Recognition of the world and accumulation of knowledge about it;
- Investigation of information processing through the various channels;
- Study the mechanisms of creation of the world mental model, creation of the linguistic picture of the world.

In cognitivism the focus is on human cognition, which is not only investigated, but also their fair representation of symbols, the human strategy that continues to act based on knowledge, the human cognitive world, its action and self-defense, the active language is studied, it generates motivation, taste and predicts the result. The accumulated and stored knowledge in human consciousness is known through the language of the manifestation of knowledge. For example: «do not press or step the tail of the snake lying calmly» or the constant expression «do not scratch the old wound» is derived from the actions of the person (the snake bites, and it hurts if you scratch the wound) and the knowledge gained through consciousness. We perceive these regular expressions on the basis of stereotyped images and mean in figurative meaning «don't trouble troubles». Stereotype is a part of the world's image of human consciousness. It should be noted that each language unit can recognize stereotypes.

As a result of cognitive action, one can determine the knowledge of the individual (the person) about the world. The process of human recognition throughout the world has led to the integration and combination of many subjects studied by human beings and societies. As a result, cognitive linguistics was also originated. Language cannot be considered outside the human consciousness because the results of cognitive activity in the language are fixed. In general, the action is the human guise (image) and their ontological attributes (being). V. Humboldt considered the language as a continuous creative activity and understood it as the basis of all other human actions.

The result of conscious behavior is manifested in the cognitive function of language. Language is the basic form of public consciousness that protects knowledge about the person, which is the main communication tool of the human society and represents the image of the reality surrounding a man. Linguistic cognitive character is derived from his or her function. Language is a tool that keeps track of the stored knowledge of the truth, and it is a means of bringing it to the future, providing information and acquiring new knowledge and constantly developing human thinking. In cognitive terms, linguistic cognition is the most important component of cognitive science, along with philosophical, psychological categories such as reasoning, think-

ing, perceiving, understanding, memorizing. According to the researchers, language is one of the most important cognitive sciences, because it is not only the main means of delivering the idea, but also forming a knowledge base in human consciousness. The conceptual system of cognitive linguistics, language identity, global learning, language image of the world, national language vision and any other problems are closely related to the process of language learning.

Categorizing human experience is associated with their cognitive behavior, as the content of the cognitive activity that has been acquired and produced as a product is reflected in the language form. The notion of words, sentences, knowledge of the world and the environment are formed.

The vocabulary of any people or the lexicon of the individual comes from the fact that it is an object of the surrounding environment. Its main features are:

1) due to natural phenomena (climate, geographical environment). For example, as we do not have an ocean, we do not have any vocabulary relating to a wooden tree, a palm, a bamboo, etc. relative In our language there are concepts formed by words and phrases derived from the surrounding environment. Emendey berik - firm like an oak, köp tükirse köl boladı - if everyone spits, the sea will turn out; many a mickle makes a mickle., ömir – ağıp jatqan özen – life is a flowing river , jañbır bir jawsa, terek eki jawadı - If the rain falls once, the poplars will blossom twice, köktemdey qulqırıp – blossom like the spring, jazday jaynap – enjoy life like the summer, küzdey jarqırıp – shine bright like the autumn, qıstay köñiliñ appaq bolsın – let your feeling be white and clean like the winter;

2) depending on living conditions and everyday life. For example, the word «shanyrak» is a substance used primarily in everyday life in order to maintain the framing of the yurta. Later, on the basis of cognition, it gained other meanings and became a sacred notion of the Kazakh language: «qara şañıraq» – the main house where parents live, «şañırağıñ biiik bolsın!» – «wish you well-being», «şañıraqqa qara» – «when in Rome do as the Romans do» Also, a cradle, a boiler, a hearth, a rope, a whip, etc. can be attributed;

3) depends on the occupation. After the Kazakh people engaged in four kinds of livestock farming, we have a wide range of concepts and notions in our language. For example, when it comes to the sheep: qoy awzınan şöp almas about a shy and quiet person, qoy közdi a person with large eyes, qoy üstine boztorğay jumırtqalağan zaman – about wellbeing in the state or region, qoşaqan, qozım – my little lamb is used to children, egiz qozıday – as twin lambs about resembled people, and so on. If we did not have a sheep, such words would not be in our language. In our cognitive terms, the word «sheep» in our language is not a «baran» of the Russian language. The translation may be «sheep – baran», otherwise it is cognitive. For us, the sheep represents mildness and enthusiasm, for the Russian people it is foolishness;

4) due to historical circumstances. For example, after the historic event of 1723, we have the phrase «Aqtaban şubırındı, Alqaköl sulama» (Years of the Great Disaster). Destruction of the Dzhungars on the Kazakh land and the subsequent slaughter of Akhakol, which is a «white footprint» (annihilation) , is the basis of «Aqtaban şubırındı, Alqaköl sulama» word combination. Similarly, during the Soviet era, «tar jol tayğaq keşw» (*lit.* narrow road is slippery or the thorny path) «to introduce communism» and other expressions appeared;

5) in relation to prominent individuals: Qorqıtay küñirendi – to be sad as Korkyt, Asanqayğığa salındı (sorrow as Asan kaigi), Şıq bermes Şığaybaylandı (greedy as Shygaibay), öziñ bir jürgen Qojanasır ekensiñ (ingenuous as Kozhanasyr) and others;

6) depending on the colors. Let's take the «blue» color in Kazakh language – kok. We held the Shaman tradition before Islam. According to Shamanism Turks worship Kok (Heavens). The sentence of this ancient monument «Töbemde Kök täñiri, tömende Qara jer jaralğanda ekewiniñ arasında adam balası jaralıptı» (*lit.* a person was created between Heavens and Earth when in the sky the Blue (kaz. Kok) Creator and in the Black (kaz.Kara) earth appeared) can be considered to be the proof. The beginning of life begins with the «blue of the heavens». If other nationalities use green colour describing some words (in fact, they are green) in our language green is similar the blue colour: jer köktedi the earth is blossoming, kök şöp – green (*lit.* blue)grass, kök bazar – green (*lit.* blue) market «Kazakh recognition of blue colour is a symbol of peace and unity, prosperity. It is powered by the Heavens, the God. Therefore it expresses the strength, the triumphant, the spirit of highness, dominance, and gentleness: kök nayza blue spear, kök tw – blue flag, kök böri – blue wolf, kök mılıq – blue scattergun, kök töbe – Green Hill. In addition, in the Kazakh recognition it is a color of cool, modesty, good reason, careless, reliability, etc: kök sağım – blue mirage, kök mī – an utter fool, kök jalqaw – real lazybones, kök bet – stubborn, kök teñiz – blue sea» [4; 10];

7) the richness of our vocabulary, as well as our understanding of the other world outlook, will increase. For example: «The music that is unsuitable for the songs and the quality of the music is so mushy that the

post-rain mushrooms are so old that our young people are now ready to fall into their own pitch and to easily follow their own»(from «Egemen Kazakhstan. Although the mushroom grows on the Kazakh land, according to the traditional «post-rain mushroomed»phrase, according to scientist N. Uali, may have come from Russian into our language. «From the cognitive point of view, it is evident that after the post-rain mushroom phraseology is non-Kazakh in terms of word culture. Even though the rain is falling, the mushroom in the Kazakh steppes does not go around, so there is no such stereotypical situation in the real world, and there is no frame structure in the national consciousness because there is no denature» [5; 15]. The vocabulary is supplemented by the concept of universal human cognition.

Cognition is a key concept of cognitive linguistics, which includes its knowledge and play in linguistic circulation, so cognition and cognitivism are closely linked to linguistic knowledge. Where linguistics is structured from a systematic point of view, the cognitive word deals with the formation, structure of words, the different content of speech filtered by human consciousness, and cognitive peculiarities. Cognitive linguistics originated on the basis of cognitivism within the modern anthropocentric paradigm that significantly expanded the limits of linguistic research. In the second half of the twentieth century, there was a need to consider the language in terms of human cognition. Information acquired through cognitive activities comes from a variety of channels, and cognitive linguistics forms the basis for the study of the manifestations of the results of these actions in the language.

The formation of exact concepts about the world is achieved through the unity of the three levels of mental expression: sensory perception, the emergence of concepts (simple generalization, abstraction) and language thinking process. The basis of this information is the background of the conceptual system. That is, cognitive linguistics is a science that displays knowledge and information.

Education gained from experience (seen, experienced, felt) has been analyzed on the basis of analyzed, re-written and new thought. For example, metaphoring is a way of understanding and interpreting the world, which is a reflection of the new meaning through the old knowledge. Anyone can not express their thoughts by means of metaphors but they think through their metaphors, and therefore they influence the phenomenon, the thoughts about the environment. It depends on the individual experience of each person. For example, M. Makatayev says, «I'm crying out of the vanity of life.»For the poet, life is a life-altering market, with a lot of oppression that he has seen in life. All this leads to the understanding of the poet's life. If he were happy and enjoyed life, he would have said, «I'm laughing from the vanity of life». Young people can not use this phrase. Because they are entering the «vanity of life» like Mukhagali said. Then thinking about life depends on the experience of each individual. Recognition of an objective reality is also different from experience (as you are getting older, you are experiencing different situations). In this case, the notion of perceptions appears. Approximation is the process of acceptance depends on a person's previous life experience, knowledge base, spirituality and the state of the inner world.

In short, language is one of the most important means of communication. The result of consciousness and thinking processes is known to us through the language. As a cognitive mechanism, it helps to understand the meaning of communication, coding, decoding. The language produces not only information, knowledge, communication, but also the personal information of the individual, and creates language frames. The image of the world is made and modeled by language. In this regard, how we perceive the world of cognitive linguistics, how the language is modelled, how the environmental phenomena is comprehended, how the system of different activities with information, issues can be formulated.

References

- 1 Жолдыбайұлы Қ. Имани гүл: Ақиқат шуағы. Күдікпен күрес / Қ. Жолдыбайұлы. — Астана: АСТ «Полиграф», 2011. — 384 б.
- 2 Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику / В.А. Маслова. — М.: Флинта; Наука, 2008. — 296 с.
- 3 Гуленко В.В. Структурно-функциональная соционика. Разработка метода комбинаторики полярностей / В.В. Гуленко. — Ч. 1. — Киев: Транспорт України, 1999. — 213 с.
- 4 Аитова Н.Н. Қазақ тіліндегі түр-түс атауларының когнитивтік семантикасы: филол. ғыл. канд. дис. ... автореф.: 10.02.02 – «Қазақ тілі» / Н.Н. Аитова. — Алматы, 2005. — 30 б.
- 5 Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері: филол. ғыл. д-ры дис. ... автореф.: 10.02.02 – «Қазақ тілі» / Н. Уәли. — Алматы, 2007. — 60 б.

Е.Е. Түйте, А.Ф. Утяев

Тілдің танымдық қызметі

Мақалада тіл мен таным байланысының мәселелері жан-жақты сөз болды. Адамның қоршаған ортаны қабылдауы, ол туралы білімді жинақтауы, оның тіл арқылы көрініс беруі, сөйтіп, әлемнің тілдік бейнесін жасауы сынды мәселелер қарастырылды. Адам санасындағы білім қорын қалыптастырып жарыққа шығарушы тілдің танымдық қызметі когнитивтік аспектіде кеңінен талданып, оған қатысты негізгі ұғымдарға түсініктемелер берілді. Адам ақпаратты тек қана қабылдап қоймай, оны өндеуші ретінде түсіндірілді. Когнитивтік ғылымның өзі адам миындағы ділдік үдерістерді басқаратын ғылым ретінде жалпы түрде қарастырылып, негізгі зерттеу нысандары көрсетілді. «Білім», «когниция» және «таптаурын» терминдеріне түсініктемелер берілді. Кез келген халықтың сөз байлығы немесе жеке адам лексиконының қалыптасу жағдайлары айқындалды.

Кілт сөздер: когнитивтік лингвистика, когниция, когнитивизм, білім, аялық білім, стереотип, концепт, апперцепция, фрейм, ойлау, сана, таным, интеллект, ділдік репрезентация, метафоралану.

Е.Е. Түйте, А.Ф. Утяев

Познавательная функция языка

В статье рассмотрены проблемы взаимосвязи языка и познания. Проанализированы восприятие окружающей действительности, сбор знаний о ней, проявление этих знаний в языке, т.е. понимание человеком языковой картины мира. Определена когнитивная функция языка и охарактеризованы основные понятия когнитивной лингвистики. Когнитивная наука рассмотрена как одна из новых наук, объектом исследования которой являются результаты познавательной деятельности человека и ментальные процессы обработки (или переработки) информации. Объясняются значения таких терминов, как «знание», «когниция» и «стереотип». Определены особенности строения индивидуального лексикона человека и словарного фонда целого народа.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, когниция, когнитивизм, знание, фоновое знание, стереотип, концепт, апперцепция, фрейм, мышление, сознание, познание, интеллект, ментальная репрезентация, метафорализация.

References

- 1 Joldibayuly, Q. (2011). *Imani hul: Akikat shuahy. Kudikpen kures [Moral: The truth of the night. Struggle with suspicion]*. Astana: AST «Polihraf» [in Kazakh].
- 2 Maslova, V.A. (2008). *Vvedenie v kognitivnuu linhvistiku [Introduction to Cognitive Linguistics]*. Moscow: Flinta; Nauka [in Russian].
- 3 Gulenko, V.V. (1999). *Strukturno-funktionalnaia sotsionika [Structurally functional sociotics]*. Kiev [in Ukraine].
- 4 Aitova, N.N. (2005). *Kazak tilindehi tur-tus atawlarynyn kognitivtik semantikasy [Cognitive semantics color-assignment in the Kazakh language]*. Almaty [in Kazakh].
- 5 Uali, N. (2007). *Kazak soz madenietinin teoriialyk nehizderi [Theoretical bases of word culture in the Kazakh language]*. Almaty [in Kazakh].

Т.В. Фурсанова, А.В. Голошук

*Карагандинский государственный университет им. Е.А. Букетова, Казахстан
(E-mail: tvfursanova@mail.ru)*

Языковые особенности стихотворения И. Бродского «Ниоткуда с любовью...»

Статья представляет собой попытку обобщения результатов лингвистического анализа известного стихотворения И. Бродского «Ниоткуда с любовью...», предпринятого в рамках изучения элективного курса «Филологический анализ художественного текста». В центре внимания авторов — грамматический строй стихотворения, прежде всего специфический синтаксис текста-предложения. Его структурная «громоздкость», смысловая осложненность, с одной стороны, структурно-семантическая неполнота компонентов, нарушение порядка слов, субъективное актуальное членение предложений, смешение стилей — с другой, поддержанные средствами других уровней языка, позволили поэту, по мнению авторов, создать совершенную форму для воплощения его идейно-художественного замысла.

Ключевые слова: сложное предложение усложненного типа, актуальное членение предложения, порядок слов, неполное предложение, логико-синтаксическое членение, аллитерация.

Масштаб дарования, своеобразие поэтического стиля лауреата Нобелевской премии по литературе Иосифа Александровича Бродского не могли не поспособствовать его активному изучению. «Объектом филологического анализа и комментирования Бродский стал еще при жизни. Уже в конце 70-х годов на Западе в специальных славистских и литературных журналах стали появляться статьи, анализирующие (главным образом в духе структурализма) и комментирующие тексты Бродского, а уже в 1984 году в американском издательстве «Ардис» вышла и первая книга на русском языке «О поэзии Иосифа Бродского» М. Крепса» [1; 6]. С тех пор прошло много времени, а интерес к творчеству поэта в мировой филологической науке только возрастает: к нему обращаются как маститые ученые, критики, так и начинающие исследователи.

Наша статья представляет собой попытку обобщения результатов лингвистического анализа известного стихотворения И. Бродского «Ниоткуда с любовью...», предпринятого в рамках изучения элективного курса «Филологический анализ художественного текста».

Анализируемое стихотворение открывает цикл «Часть речи», давший название первой книге поэта, написанной в эмиграции. В этом цикле И. Бродский обосновывает мысль, высказанную им в нобелевской лекции: жизнь поэта невозможна вне стихии родного языка.

«Ниоткуда с любовью...», рассказывающее о разлуке лирического героя с любимой, начинается этот разговор с высокой драматической ноты, усиленной переживанием поэтом личного потрясения — смерти родителей, оставшихся на навсегда утраченной Родине.

Стихотворение не только открывает тему, оно становится своеобразным «концентратом» художественных средств, иллюстрирующих стилистические пристрастия поэта, которые проявятся и в других стихах цикла. Это прежде всего неповторимый синтаксис Бродского: изощренный, не уместяющийся ни в стих, ни в строфу, а только в целое стихотворение, тем самым превращающий его (стихотворение) в единицу поэтического мышления автора [2; 56].

Сложные формы синтаксического переноса, синтаксическое свертывание, неполнота конструкций, нарушение порядка слов, субъективный порядок актуального членения, смешение стилей, установка на затрудненную поэтическую речь — это наиболее общие черты стиля Бродского. Сконцентрированные в анализируемом произведении, они создают совершенную форму для реализации идейно-художественного замысла автора.

Именно синтаксическое устройство стихотворения первым обращает на себя внимание исследователя. Специфика его проявляется в синтаксической нерасчлененности текста, который по структуре равен одному сложному предложению усложненного типа. Этот конгломерат представляет собой комбинацию моно- и полипредикативных конструкций разной степени осложненности, грамматически оформляющих как объективное, так и субъективное содержание текста-предложения. Неразделенность текста на отдельные предложения придает ему особую психологическую цельность. Истоки такого приема синтаксического построения текста находятся в литературе начала XX века — в литературе «потока сознания»: произведение предстает перед читателем как деструктивный поток

мысли лирического героя, сопровождаемый выражением его чувств и эмоциональных оценок, различного рода комментированием.

В нашем случае деструкция, конечно же, присутствует, но не побеждает, поскольку при всей загроможденности строения сложного предложения (текста) компоненты его имеют четкую грамматическую структуру и объединены между собой разными видами синтаксической связи: сочинительной, подчинительной, бессоюзной.

Разнотипность связей предполагает два уровня членения сложного предложения усложненного типа: логико-синтаксический и структурный. На первом уровне членения выделяются более крупные логические (смысловые) части конструкции, на втором — структурные компоненты сложного предложения — отдельные предикативные единицы. В зависимости от степени усложненности конструкции оба типа членения могут осуществляться ступенчато.

Итак, логико-синтаксический анализ нашего текста позволяет разделить его на две части, объединенные бессоюзной связью, графически граница между которыми автором обозначена точкой с запятой (первый случай употребления в тексте). Структурно первая часть представляет собой простое осложненное предложение:

(1) *Ниоткуда с любовью, надцатого мартабря,
дорогой, уважаемый, милая, но неважно
даже кто, ибо черт лица, говоря
откровенно, не вспомнить, уже не ваш, но
и ничей верный друг вас приветствует с одного
из пяти континентов, держащегося на ковбоях;*

вторая часть — сложное предложение усложненного типа, состоящее из четырех полипредикативных единиц и одной, вводной, монопредикативной:

(2) *я любил тебя больше, чем ангелов и самого,
и поэтому дальше теперь от тебя, чем от них обоих;
поздно ночью, в уснувшей долине, на самом дне,
в городке, занесенном снегом по ручку двери,
извиваясь ночью на простыне —
как не сказано ниже по крайней мере —
я взбиваю подушку мычащим «ты»
за морями, которым конца и края,
в темноте всем телом твои черты,
как безумное зеркало повторяя.*

По смыслу первая часть содержит приветствие лирического героя, обращенное к адресату письма. Вторая — основное содержание письма: описание ситуации одиночества.

Усложненность части (2) обуславливает необходимость второй ступени (2») логико-синтаксического членения, в результате которого данная конструкция делится еще на две части: (1») закрытое сложносочиненное предложение с частичным параллелизмом в строении компонентов — сложноподчиненных предложений (СПП):

(1») *я любил тебя больше, чем ангелов и самого,
и поэтому дальше теперь от тебя, чем от них обоих.*

Этот компонент (1») связан бессоюзной связью со сложноподчиненным предложением (2»), части которого осложнены: главная — однородными и обособленными членами, причастным оборотом, вводным предложением; придаточная — деепричастным оборотом:

(2») *поздно ночью, в уснувшей долине, на самом дне,
в городке, занесенном снегом по ручку двери,
извиваясь ночью на простыне —
как не сказано ниже по крайней мере —
я взбиваю подушку мычащим «ты»
за морями, которым конца и края,
в темноте всем телом твои черты,
как безумное зеркало повторяя.*

Бессоюзие между этими частями графически также обозначено отделительным пунктуационным знаком — точкой с запятой (второй случай употребления в тексте). Логически эти компоненты представляют собой два элемента основного содержания текста: в (1») — сообщается о причине страданий адресанта — разлуке с любимой, в (2») — описывается переживание героем своего одиночества.

Таким образом, в результате двухступенчатого логико-синтаксического анализа в тексте предложения выделяются три смысловых блока, эксплицирующих: 1) приветствие лирического героя, обращенное к адресату письма; 2) причину страданий адресанта: разлуку с любимой; 3) эмоциональное переживание ситуации одиночества.

Такое членение поддерживается синтаксически однотипностью связи — в данном случае бессоюзием — и пунктуационным авторским «сигналом»: употреблением на границе частей точки с запятой. Как известно, назначение этого знака пунктуационной системы — выражать устанавливаемую автором слабую степень объединенности предложений. В ином случае на месте точки с запятой могла бы стоять точка, отделяющая самостоятельные предложения. Однако бессоюзие как синтаксическая связь в данном тексте позволяет выразить автосемантическую целостность частей в структуре целого, с одной стороны, и поддержать структурно-семантическую целостность текста — с другой, что полностью поддерживает замысел автора: в одном порыве выразить муку отчаяния изгоя, оторванного от любимой женщины, разлученного с Родиной, в безумии отчаяния утратившего ощущение реальности пространства и времени.

Попутно заметим следующее: в некоторых работах, посвященных анализу данного стихотворения, выделенные нами структурно-семантические компоненты называют сложными синтаксическими целыми (ССЦ). На наш взгляд, с этим нельзя согласиться, поскольку ССЦ — это единица, изоморфная тексту, представляющая собой структурно-семантическое единство нескольких отдельных предложений, связанных между собой грамматически и тематически, в составе текста.

Итак, разлука с любимой, отсутствие рядом того (тех), кто способен понять его, отчаяние одиночества заставляет поэта (в силу автобиографичности произведения, нет необходимости доказывать, что в данном случае лирический герой и поэт — одно и то же лицо) прибегнуть к эпистолярному жанру: лирический герой под натиском чувств обращается к теперь далекому, а некогда близкому и любимому адресату.

Эмоциональный накал так силен и мучителен, что автор письма не может сосредоточиться, он спешит выплеснуть наболевшее, сказать все и сразу. Отсюда синтаксическая «громоздкость», насыщенность смысловыми подробностями его приветствия-обращения к адресату, представляющего собой обширную синтаксическую структуру, осложненную обилием однородных обстоятельств места (*Ниоткуда, с одного из пяти континентов*), определений (*уже не ваш, но и ничей верный друг*), обращений (*дорогой, уважаемый, милая*), вставным сложным предложением (*но неважно даже кто, ибо черт лица уже не вспомнить*), вводной конструкцией (*говоря откровенно*), обособленным определением (*держащего на ковбоях*).

Все это дополнительно осложняется обратным порядком слов, антонимическими отношениями между однородными обстоятельствами места, смешением стилей, специфической актуализацией, что создает эффект некоторой хаотичности, алогичности высказывания, что в целом адекватно передает деструктивный характер живой эмоциональной речи. Деструкция находит проявление и в некотором искажении эпистолярного клише: первая строчка произведения строится по модели заключительной части обычного письма.

В данном случае актуализируется то, что остро переживается автором и становится камертоном для понимания всего произведения: субъективное восприятие героем пространственно-временных координат своего местонахождения (*Ниоткуда с любовью, надцатого мартабря*), отсюда — субъективный порядок компонентов актуального членения, при котором рема предшествует теме.

Состояние отчужденности героя наполняет начало письма особым содержанием. Конкретное географическое место заменяется отстраненным «ниоткуда», определенная календарная дата — заимствованным из «Записок сумасшедшего» Гоголя «надцатого мартабря». Гоголевский окказионализм создает весьма читаемую аллюзию: душевное состояние героя граничит с безумием.

Особую смысловую нагрузку несет обращение к адресату, выраженное довольно странным (если иметь в виду обращение к любимой) однородным рядом (*дорогой, уважаемый, милая*). Эмоциональной сбивчивостью, сомнениями можно было бы объяснить затрудненность конкретизации выбора слова, стиля. Но грамматика наводит на иные размышления. Если это ряд субстантивированных обращений, то *милая* — ожидаемо и нормально, но почему *дорогой, уважаемый* в мужском роде? Если иметь в виду неполноту стандартных обращений, то модель *дорогой друг* по отношению к женщине вполне корректна, но официальное *уважаемый* (*друг, товарищ, коллега* — кто?) как обращение к любимой, пусть бывшей, едва ли уместно.

Подобный языковой ряд дает повод усомниться в конкретной персонификации объекта любви и позволяет предположить, что автор обращается не только и не столько к конкретному человеку —

любимой женщине (М. Басмановой?), а ко всем, кого вынужденно оставил (*неважно даже кто*): Поэтому и *черт лица, говоря откровенно, не вспомнить*. Черты лица любимой, конечно, не забылись (прошло не так уж много лет), они несколько заслонились, так как, вспоминая любимую, герой неизбежно вспоминает все то общее, что их сближало. Прежде всего это страна, оставшаяся *за морями*, люди, язык, общие правила общения: отсюда разностильные обращения ко всем сразу: к милой женщине, к дорогому другу, официально уважаемому товарищу — «свои поймут». Тоска поэта не только по оставленной в СССР возлюбленной, это тоска по оставленной Родине, вне которой ты *ничей и ниоткуда*.

Поэт уже говорит об этом, но признание факта своей оторванности навсегда дается болезненно и не сразу. Психологическое состояние смятения, внутреннего противоборства лирического героя поддерживается повторяющимися морфологическими категориями отрицания и неопределенности, имеющими место именно в этой смысловой части текста: это глаголы в отрицательной форме, неопределенные местоимения, наречия (*Ниоткуда, ничей, не важно, не вспомнить, не ваши, не сказано*). С точки зрения психологии отрицание в речи несет обратный эффект. Оно является первой стадией принятия неизбежного, на этой стадии человек еще считает, что произошла какая-то ошибка, он не может поверить, что это действительно с ним происходит, что это не страшный сон.

Именно это эмоционально-психологическое состояние лирического героя, заданное в «приветственной» части текста, образует модусную рамку для всего содержания стихотворения. А в последней его части становится предметом описания.

Но между этими двумя частями находится смысловой компонент, в котором сообщается причина тотального одиночества героя: отдаленность от объекта любви.

Синтаксически эта часть представляет собой реализацию структурной схемы закрытого сложносочиненного предложения, компоненты которого — минимальные СПП с присловными прикомпаративными придаточными. Сочинительный союз «и» соединяет эти компоненты в единую структуру, а коннектор «поэтому» эксплицирует причинно-следственный характер отношений между ними. Одинаковое устройство придаточных СПП, их присловный характер создает синтаксический параллелизм, что уравнивает смысловую значимость этих компонентов, и тем самым детерминирует, усиливает причинно-следственную связь между СПП в структуре сложносочиненной конструкции.

Коммуникативное членение этих СПП также актуализирует соответствие между значимостью причины одиночества и теперешней отдаленностью героя от объекта любви. Для поддержания этого соответствия автор и прибегает к нарушению порядка слов и неполной реализации структуры главного предложения в составе второго СПП:

Т	Р
<i>я любил тебя / больше, чем ангелов и самого,</i>	
Р	Т
<i>и поэтому дальше теперь от тебя, /чем от них обоих...</i>	

Это некий эмоциональный выдох, попытка героя рационально объяснить суть происходящего с ним. Логически выверенная структура наиболее адекватно передает этот замысел.

Однако внимание привлекает употребленное в первом придаточном предложении местоимение *самого*, обозначающее один из объектов сравнения. Получить представление о значении для поэта утраченной любви можно, только поняв суть сравнения. Первое, что приходит в голову и о чем пишут многие исследователи данного стихотворения: «сам» — это субстантивированная номинация в значении «Бог», тем более, что эта аллюзия поддерживается однородным по синтаксической функции членом предложения «ангелы». Выходит, что любовь к женщине герой ставит выше любви к самому высокому и святому: выше *ангелов и самого*. Но употребление разговорно-бытового *сам* (в быту это хозяин, глава семьи, муж, неофициальное — начальник) по отношению к Богу как-то принижает суть сравнения. Вероятно, объяснение тому можно найти, если понять взгляды самого Бродского на религию.

Несмотря на еврейское происхождение, Бродский не получил в семье религиозного образования. Впервые он обратился к Библии, когда ему было 23 года. Советский гражданин, Бродский не мог найти себе духовного руководителя в атеистической стране.

В одном из интервью на вопрос: «Вы человек религиозный, верующий?» он ответил: «Я не знаю. Иногда да, иногда нет. Не церковный, это точно. Я ни в чем сильно не убежден. Человек отвечает сам перед собой за все. То есть он сам до известной степени свой Страшный Суд. На каком-то этапе я понял, что я сумма своих действий, поступков, а не сумма своих намерений. Я не верю в бесконечную

силу разума, рационального начала. В рациональное я верю постольку, поскольку оно способно подвести меня к иррациональному. <...> Я придерживаюсь представления о Боге как о носителе абсолютно случайной, ничем не обусловленной воли» [3; 95].

Исходя из этого, можно сказать, что Бог или Всевышний не были для поэта непоколебимыми религиозно-каноническими столпами сознания. В большинстве интервью Бродский называет Бога местоимением «Он». На вопрос, что обычно он просит у Всевышнего, Бродский отвечал: «Я не прошу. Я просто надеюсь, что делаю то, что Он одобряет» [3; 688].

Поэт относится к Богу, как к равному: достаточно отстраненно, но уважительно, что и выражается в написании с прописной буквы местоимения третьего лица единственного числа.

Однако в данном тексте используется форма слова «самого», которая написана со строчной буквы. Дейктический элемент сам по себе предполагает многообразие трактовок, если оно не устранено условиями контекста. В нашем случае — не устранено, так как возникает «грамматический» вопрос: формой какого именно слова является дейктик «самого»: либо это родительный падеж субстантивированного местоимения «сам» в значении «Бог», либо это форма определительного местоимения из неполно реализованного словосочетания «самого себя»?

В первом случае верна аллюзия на Всевышнего, которая в силу своей очевидности упрощает, на наш взгляд, понимание замысла поэта. Некоторые авторы разборов этого стихотворения считают, что здесь речь идет о любви, которая сильнее любви к Богу (самому) и сатане (падшему ангелу) (В. Чуклин). Ход мысли понятен, именно поэтому нам кажется, что такое толкование несколько прямолинейно и уводит нас в иной, достаточно традиционный, если не сказать тривиальный, контекст.

Антиномия базово присутствует в тексте, но суть ее в ином. Космос Бродского не имеет религиозной (в прямом значении слова) основы, поскольку сам Бродский религиозным не был. Как уже отмечено, его отношения с Богом были весьма абстрактными. Поэтому рассмотрим вторую версию.

В этом контексте существительное ангел символизирует скорее идеальные свойства женского начала — кроткого, возвышенного, «неземного». Это общепринятый эпитет к объекту идеализации. Так вот, герой любил свою женщину сильнее всех самых идеальных женщин, сильнее всего лучшего, что существует вне его самого, и сильнее, чем самого себя. И в этом весь драматизм ситуации.

Дело в том, что гениальный поэт осознает свой дар как некую божественную сущность в себе, которая уравнивает его с Творцом: «он сам до известной степени свой Страшный Суд». Он сам мерило всему, что происходит с ним. Герой любил то, что утратил, сильнее, чем все самое лучшее вне его — любимую, а в ее лице — родных, друзей, родину, язык, а главное — сильнее, чем самого себя, чем свою собственную божественную самость. Он ценил не абстрактного носителя «абсолютно случайной, ничем не обусловленной воли», а Бога в себе.

Впрямую об этом самому себе не скажешь, тем более в письме далекому адресату, потому предложение обрывается, мысль остается недосказанной: *любил тебя больше, чем ангелов и самого.* Но именно утрата любви, мера которой все лучшее во внешнем мире и все главное в себе, — причина его тотального одиночества. Герой оказался бесконечно далек от всего, что было его реальным миром. Болезненно переживая разлуку с ним, он погружается в виртуальный мир своей тоски об утраченном, в безумии отчаяния приближаясь к тому, что бытовым сознанием определяется как мир иной — мир бога и ангелов: *и поэтому дальше теперь от тебя, чем от них обоих.*

Вся сила эмоционального переживания сложившейся ситуации приходится на третью смысловую часть текста, которая представляет собой простое предложение, осложненное однородными обстоятельством места (*в уснувшей долине, на самом дне, в городке, занесенном снегом по ручку двери, на простыне, за морями*), времени (*поздно ночью, ночью*) и образа действия (*извиваясь, в темноте, всем телом, как безумное зеркало повторяя*), вставной конструкцией (*как не сказано ниже по крайней мере*), сравнительным оборотом (*как безумное зеркало повторяя*) и обособленными определениями (*занесенном снегом по ручку двери, которым конца и края*).

При чтении этого фрагмента трудно избавиться от ощущения его «кинематографичности», как будто хороший оператор снимает картину, через образы предметного мира фиксируя важные обстоятельства происходящего.

Действие разворачивается в определенно указанное время суток: *поздно ночью* (повтор — *ночью*), снежной зимой (в *занесенном снегом по ручку двери*). Обстоятельно и подробно изображаются пространственные реалии происходящего: медленно меняется план обзора, постепенно сужаясь от панорамы *уснувшей долины, городка, занесенного снегом по ручку двери* до *простыни* — постели страдающего в любовной тоске человека: *извиваясь ночью на простыне.*

По мере приближения «камеры» к герою, нарастает его эмоциональное иступление, которое выражается в активных, но бессмысленных действиях: *извиваясь ночью на простыне; я взбиваю подушку мычащим «ты»; всем телом твои черты ... повторяя*, которые сопровождаются эмоционально-оценочными обстоятельственными характеристиками: *за морями, которым конца и края* (так далеко, все равно что за тридевять земель), *в темноте* (почти в небытии, на грани сознания). Пограничное психологическое состояние героя подчеркнуто сравнением *как безумное зеркало*.

Как видно, особый акцент в этой части текста, как и в первых двух, делается на обстоятельствах, определяющих пространственно-временные координаты героя, прежде всего обстоятельствах места. Именно местопребывание *за морями, которым конца и края*, вдали от родной среды, на чужбине, превратившее его в человека из *ниоткуда*, является причиной внутреннего страдания героя.

Эмоциональный фон произведения подкрепляется фонетическим устройством текста. Так звук [о] повторяется в первых строках стихотворения. Протяжность этого звука подчёркивает чувство одиночества героя:

*Ниоткуда с любовью, надцатого мартабря,
дорогой, уважаемый, милая, но неважно
даже кто, ибо черт лица, говоря
откровенно, не вспомнить, уже не ваши, но
и ничей верный друг вас приветствует с одного...*

В последней части стихотворения звук [о] наряду со звуком [у] снова актуализируется, поскольку отчаяние героя по поводу своего одиночества здесь доходит до иступления.

Кроме того, для последней части произведения характерна аллитерация звуков [р], [р']. Согласно исследованию А.П. Журавлева, частотность употребления звукобуквы «р» равна 0.031, что на 0.007 выше нормы, а у звукобуквы «р'» частотность употребления 0.020, что превышает норму на 0,006 [4; 162]. Аллитерация «р», «р'» подчеркивает сопротивление лирического героя обуздывающим его чувствам:

*в городке, занесенном снегом по ручку двери,
извиваясь ночью на простыне —
как не сказано ниже по крайней мере —
я взбиваю подушку мычащим «ты»
за морями, которым конца и края,
в темноте всем телом твои черты,
как безумное зеркало повторяя.*

Интересен и тот факт, что 27 раз в тексте употреблены звуки [т], [т']. Аллитерация этих звуков особенно значима в наиболее эмоциональных контекстах употребления местоимений «ты» (тебя), «твой»:

*я взбиваю подушку мычащим «ты»
за морями, которым конца и края,
в темноте всем телом твои черты,
как безумное зеркало повторяя.*

Это повторение как бы подчеркивает глухую тоску, эмоциональный тупик, в который вгоняют героя мысли о недостижимом адресате.

Эмоциональную напряженность заключительной части текста усиливает звуковая метафора, употребленная автором. Надо сказать, что в творчестве Бродского звуковая метафора не редкость, но повторяющейся является метафора воя, в основе которой лежит противопоставление сферы человека сфере животного, биологического агрессивного начала. Вой – звук, издаваемый диким и свободным животным – волком. Для данного же стихотворения автор подобрал другое образное сравнение – метафору мычания. Источником данного звука в природе является корова – малоактивное прирученное животное. Скорее всего, автор избрал в качестве основы для метафорического переноса именно мычание коровы, во-первых, из-за схожести на него по звучанию и артикуляции звука, издаваемого лирическим героем, сжимающим подушку. Второе основание – «несвобода» героя: он просто не является волком, он зависим от оставленной «за морями» реальности. Поэтому эмоциональное поведение героя прорывается не романтическим воем, а беспомощным, сдавленным мычанием.

Подводя итог сказанному, можно сделать вывод, что Иосиф Бродский является настоящим виртуозом языковой игры. Используя богатейшие ресурсы русского языка, его грамматики, он смог замаскировать истинный замысел произведения — тоску эмигранта по оставленной родине

— привычной лирической темой любви, а также адекватно изобразить эмоционально-психологическое состояние героя.

Употребление эпистолярных конструкций, обращений к адресату дает возможность исследователям оценивать стихотворение «Ниоткуда с любовью...» как посвящение для целого цикла стихотворений. Такие языковые особенности, как синтаксический перенос, нарушение порядка слов и субъективный характер актуального членения предложения, структурная и семантическая неполнота конструкций, аллитерация, характерные для «Ниоткуда с любовью...», получают свое развитие в остальных стихотворениях сборника «Часть речи», который, как заявлено в названии, представляет собой размышления автора над ролью и ценностью языка в жизни человека. Но для полного раскрытия этой темы необходим анализ всех стихотворений цикла, который еще впереди.

Список литературы

- 1 Лосев Л.В. Как работает стихотворение Бродского. Из исследований славистов на Западе: сб. ст. / Л.В. Лосев, В.П. Полухина. — М.: Новое литературное обозрение, 2002. — 330 с.
- 2 Глембоцкая Я.О. От всего остается лишь «часть речи». (О цикле И. Бродского «Часть речи») / О.Я. Глембоцкая // Вестник ТГПУ. — 2000. — № 6. — С. 55–60.
- 3 Полухина В.П. Иосиф Бродский. Большая книга интервью / В.П. Полухина. — М.: ИД «Захаров», 2000. — 705 с.
- 4 Журавлев А.П. Звук и смысл: книга для внеклассного чтения учащихся старших классов / А.П. Журавлев. — М.: Просвещение, 1991. — 177 с.

Т.В. Фурсанова, А.В. Голощук

И. Бродскийдің «Ниоткуда с любовью...» өлеңінің тілдік ерекшеліктері

Мақалада И. Бродскийдың белгілі өлеңінің лингвистикалық талдау нәтижелерін жинақтап қорытындылау әрекеті ұсынылған. Бұл шығарма «көркем мәтіннің филологиялық талдауы» элективті курсына оқу шеңберінде беріліп отыр. Мақала авторлары өлеңнің грамматикалық құрылымын, ең бастысы, ерекше сөйлем-мәтіннің ерекше синтаксисін назарға алған. Оның құрылымдық «рабайсыздығы», мазмұндық күрделілігі, бір жағынан, құраушылардың құрылымдық-семантикалық толықсыздығы, сөз тәртібінің бұзылуы, субъективтік тұрғыдан сөйлемдердің бөлінуі, стильдердің араласуы — екінші жағынан, ақынға, авторлардың ойынша, идеялық көркем ойын білдіру үшін мінсіз қалып табуға көмектесті.

Кілт сөздер: күрделі түрдегі күрделі сөйлем, сөйлемнің нақты бөлімі, сөз тәртібі, толық емес сөйлем, логикалық-синтаксистік бөлім, аллитерация.

T.V. Fursanova, A.V. Goloshchuk

Language features of the I. Brodsky's poem «From nowhere with love...»

This article is an attempt to generalize the results of the linguistic analysis of I. Brodsky's famous poem «From nowhere with love ...», undertaken as part of the study of the elective course «Philological Analysis of the Artistic Text.» The authors focus on the grammatical structure of the poem, above all the specific syntax of the text-sentence. In the authors' opinion, its structural «cumbersomeness», the semantic complexity, on the one hand, the structural and semantic incompleteness of components, the violation of the order of words, the subjective actual division of sentences, the mixture of styles on the other, supported by means of other levels of language, allowed the poet to create the perfect form for the embodiment of his ideological and artistic design.

Keywords: complex sentence of a complicated type, the actual division of the sentence, the order of words, incomplete sentence, logical-syntactic division, alliteration.

References

- 1 Losev, L.V. & Polukhina, V.P. (2002). *Kak rabotaet stikhotvorenie Brodskoho. Iz issledovaniy slavistov na Zapade [How does the Brodsky's poem work. From slavists' research in the West]*. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].

2 Hlembotskaya, Ya.O. (2000). Ot vseho ostaetsia lish «chast rechi». (O tsikle I. Brodskoho «Chast rechi») [From everything remains only «part of the speech» (About J. Brodsky's cycle «Part of speech»)]. *Vestnik TPPU – Bulletin TPSU*, 6, 55–60 [in Russian].

3 Polukhina, V.P. (2000). *Iosif Brodskii. Bolshaia kniha interviu [Joseph Brodsky. The big book of interview]*. Moscow: ID «Zakharov» [in Russian].

4 Zhuravlev, A.P. (1991). *Zvuk i smysl [Sound and meaning]*. Moscow: Prosveshchenie [in Russian].

A.R. Aliyev

*Baku State University, Azerbaijan
(E-mail: sabir_muxtarov@mail.ru)***The antique heros in the european historical novel**

The issues of the ancient heros are investigated in the article. They said different thoughts about the historical novel in the world literary criticism. So, the terms as «the historical novel», «the novel which told about history», «the novel which based in the history», «the novel of the history» have been used about this kind of novels. The historical novels which talked about distant historical periods are researched in this article. To this group of historical novels we can show the well-known English writers Edward George Earle Lytton Bulwer-Lytton's «The Last Days of Pompeii» and Robert Graves' «I, Claudius»; the prominent French writers Gustave Flaubert's «Salammbô» and Maurice Samuel Roger Charles Druon's; «The novel about Aleksandr Macedonian or God»; the notable german writer Goerg Ebers' «Ward»; italian writer Raffaello Giovagnoli's «Spartaco»; the well-known Henryk Sienkiewicz's «Where is your way?» («Quo vadis») and Boleslav Proust's «Pharaoh» as an example in European literature.

Keywords: antique heros, historical novels, ancient times, Salammbo, Spartacus, Robert Graves.

When the Great French Revolution and Napoleon Bonaparte (1769 –1821) Marches shuddered Europe. English writer sir Walter Scott founded of the new literary genre - the genre of the historical novel unprecedented till then. When he created this genre, his basic goal is the desire of delivering his interior senses and excitements and his patriotism to the people and his readers. He saw the novel genre more acceptable to achieve this purpose. Deeply perceiving the literary laws of his time as an intellectual and literate writer, Walter Scott, also choose this way and turned to the creator of the completely new literary genre - the genre of the historical novel. In the Russian scientist Alexandr Dolinin's opinions, Walter Scott directed the attention to the history and strengthened the thoughts of historians to write the history much more interesting, with his romantic glance to the history and describing the history in romantic manner. In a word, he had influenced much more to the historical thoughts, but not to the literary processes [1; 127].

To receive the theme of the novel from the any time of the history and introducing these to the readers in the point of view of the modern world outlook does not suffice for accepting of the novel as the historical novel. The thought that which theme is historical and which theme is non – historical, is the theme of the conflict [2; 96].

They said different thoughts about the historical novel in the world literary criticism. So, the terms as «the historical novel», «the novel which told about history», «the novel which based in the history», «the novel of the history» have been used about this kind of novels.

They said that Walter Scott is the founder of the historical novel in the Oxford dictionary of the literary terms. Here the historical novel is given as a novel manner that some writers wrote the existing events of the historical time, and the thoughts of the referee layers and laws and rules in the real form. Like one of the basic sides of the historical novel, it have been showed describing the basic features of the time which happened events from peculiarity of the importance of the connection between the social confrontation and the private fate [3; 203].

There have been the historicity principles one or another degree in some works in Europe since ancient times. For example, when Homer wrote his traces named by «Iliada» and «Odiseya» and Publiy Vergiliy Maron (Publius Vergilius Maro, b.c. 70 - 19) wrote his trace named by «Eneida», they had the purpose describing the heroism histories of their nation that they belonged to. Moreover, in the ancient time, the traces about the history, geography and other sciences were writing in the poem form and involved for the attention like both of the scientific work or the beautiful example of the art literature. Also, the historians as Herodotus (b.c. 484–425), Strabone (b.c. 60 – 24), Plinius, Plutarch (46-127) gave the wide place to the myth, legend, stories and eposes in their works at the same time with the historically happened fact, too.

This was considered natural circumstance, too. Because, legends and eposes, existing at that time, reflected the informations about the different countries, cities, historical places and personalities in themselves. For instance, in spite of the legend about the ruler of ancient Midia Astiaghand much more the mythical and legendary plot, in Herodot's work named by «History», and here, the author had also given the detailed historical information about the powerful State Midia, historically surrounded the wide territory, and its king

Astias; and his grandchild, the Persian ruler Kirus, who overthrew him and passed to his place. In general, this tendency had spread widely in the whole world at the ancient times. Namely the ancient Chinese historian Sma Tsyuan's trace named by «Historical notes» was also completely lyrical in myths and legends.

At the ancient time the history turned to the novel, but from Walter Scott's time the novel turned to the history. The time when sir Walter Scott wrote his novels are the years that the important historical events happened in Europe. Wide social reforms had been carried out in some countries especially in Germany. The events that survived at every step after enlightenment, promised great hopes to the advanced strength of the European society. But constraints of the old continent had not finished yet, as if anew the old continent wanted to return to the past days, especially after Napoleon's marches. Scott wrote his first novel *Waverley* in 1814, namely at this time, when Napoleon had been defeated [4; 264].

The historical novels are the novels describing the historical events and persons as a theme. The author explains the historical realities connecting with the strength of his dream in this novel. Historical novel deals with the events being in the different time of the history. Here, heroes will be able to be true or imaginary. But given information very corresponds to historical truths. In reality, this kind of the novel is the literary product of the romanticism. The English writer Walter Scott has created the first example of this literary kind in the world literature.

Walter Scott based on the achievement of the XVIII century enlighteners in his creative activities. But as the original real representative of the XIX century Walter Scott had gone considerable forwards from his ancestors in some problems. Walter Scott did not fall behind from his ancestors in the art mastery side and went forward from them with his opened showing the depth of his historical conception and the character of his heroes in much more perfect form. The reason of this was the socio-historical progress in the result of Great France Bourgeois Revolution at the end of the XVIII century.

After the events of the France Bourgeois Revolution the writers had a duty coming from the demand of the time such as to show openly the development laws of the history observing the complex forms of the state and social revolution process. Walter Scott's work named by «*Waverley, or 60 years ago*» is considered the first art example of the historical novel genre in the world literature. Further, he had written 28 historical novels and he had also defined the theoretical bases of the historical novel genre at the same time. Further, the historical novel, like the new literary genre, had begun to spread widely at first in all Europe countries, and then in the Eastern countries.

If we overlook Alexander Macedonian, the emperors of the Ancient Rome and Napoleon in the history of the European nations, there are not many great conquerors and historical heroes in Europe concerning to the East. Therefore, we observe especially two tendencies in the European historical novels. Or the heroes of these historical novels are the simple people not the great historical personalities, and or the heroes of these novels are often the rulers of the East not the great historical personalities of the West. For the first group of these novels we can give example Walter Scott's «*Quentin Durward*», Victor Marie Hugo's «*Paris Notre-Dame Church*» (*Notre-Dame de Paris*, 1831), Raffaello Giovagnoli's (1838–1915) «*Spartaco*» (1874), Henryk Sienkiewicz's «*Where is your way?*» («*Quo vadis*», 1994) dealing with the authority years of the emperor of the ancient Rome Neron, but for the second group of these novels we can give example Walter Scott's «*The Talisman*», Boleslav Prust's (1847–1912) «*Pharaoh*» (1897), Gustave Flaubert's (1821–1880) «*Salammô*» (1862) and etc. novels.

From point of view of the theme, the historical novels dealing with the historical events after Napoleon period are much more in the European literature. Because, Napoleon's wide encroachment activities implemented by him in the European territory is one of the factors or may be the first factor influencing directly to the founding of the historical novel genre. Napoleon's attacks led the separate European peoples to the national self-esteem, and once again revealed the necessity of the idea of struggle together against the strong enemy, and this is also reflected directly in the literature.

From this point of view, the well-known Hungarian researcher George Lukacs noted the importance of paying attention to the Great French Revolution and the Napoleonic Movement when he studied the historical novel genre. Thus, Georg Lukacs explains the reasons for the creation of the historical novel, which the first consistent examples are written in Europe since the nineteenth century: «But the most important thing for us, to put forward objectively the main features of historical consciousness before and after the French Revolution, in terms of to show clearly occurring of the historical novel on the which social and ideological grounds [5; 27].

Lukacs also underlined that, being related in the history only in terms of subject and structure is not enough for changing the novel to the historical novel, the conformity to the date of the heroes' mental – psy-

chological situations described in this novels is important. In his opinion, the formation period of the historical novel is very important both in social and ideological points of view.

In this article we try to investigate the historical novels which tells about ancient historical times. To this group of historical novels we can show the well-known English writers Edward George Earle Lytton Bulwer-Lytton's (1803–1873) «The Last Days of Pompeii» and Robert Graves' «I, Claudius»; the prominent French writers Gustave Flaubert's (1821–1880) «Salammbô» (1862) and Maurice Samuel Roger Charles Druon's; (1918–2009) «The novel about Aleksandr Macedonian or God» (Alexandre le Grand, 1958); the notable german writer Goerg Ebers' «Ward»; italian writer Raffaello Giovagnoli's (1838–1915) «Spartaco» (1874); the well-known Henryk Sienkiewicz's «Where is your way?» («Quo vadis», 1994) and Boleslav Proust's (1847–1912) «Pharaoh» (1897) as an example in European literature.

So, the prominent English writer Eduard George Bulver Litton tells about the terrible event shappingen in 79 year in Pompei which was the cradle of the culture of ancient the Rome and one of the most beautiful cities of the world in his historical novel named by «The last days of Pompeii». The writer shows in this work that, this city had been ruined in the result of the erupting of the Vezuvi volcano and no one got rid of this misfortune.

The well-known English writer Robert Graves describes the life story of the powerful emperor of the ancient Rome in his historical novel named by «I, Cladius». Cludius lost father from his childhood, and had suffered from different illnesses for a long time. Even his native mother said that there is no ugly one than Claudius in the Earth. But Claudius overturned to the emperor of the ancient Rome in the result of his chance. And then he got the management of the government to his hand and he much more broadened the territory of the country, too. Even if Claudius achieved receiving the title of Yulia - Claudius - the God of the ancient Rome.

The prominent French writer Gustav Flaubert's work «Salammbô» was also in the genre of historical novel, and it dealt with the Pun wars which carried out against the citisens of the ancient Rome by the citisens of the Carfagen. The head hero of this work is Hamilcar, the ruler of Carfagen. While coming back from the war against Rome, Hamilcar was obliged to fight with the hired soldiers which couldn't receive wages. The writer gives the description of the same war in this novel. When the head of the hired fighters Mato saw that the Carfagen soldiers von them, then he got the holy cover of the Tanita temple, the symbol of the victory and von the Carfagen soldiers. For getting the holy cover of the Tanita goddess again, Salambo - the daughter of Hamilcar went to the camp of their enemy and there, she met with Mato and loved him. One day, when Mato was asleep, Salambo had taken this cover went secretly from there. Further only this, the Carfagen soldiers had tamed the superiority in this fight and killed the hired soldiers. They executed the chief of the rebelliouses Mato. And Salambo couldn't endure to this grief and died.

Other French writer Moris Druon's «The novel about Aleksandr Macedonian or God» had been written in the genre of historical novel, too. In spite of Alexandr Macedonian in generally lived for thirty-three years, he was well-known as an invincible commander and conqueror, and he was considered «Zeus –Amon» by the people who lived on the Mediterranean shores, The «Crown Pharaoh» by Egyptians, «The King Tiar» by vavilons, one of the founder of the world by Jews. His Empire had surrounded very big territories like from Macedonia to India and Egypt.

Well known German writer Georg Ebers' historical novel named by «Ward» is about the events of the ancient era. So that, in this work talks about the ancient Egyptian Pharaohs' wars in the valley of Nile and their consecutive marches against the land of gold Nubia four thousand years ago. In this novel has been created the bright figures of the Pharaohs and high priests, mummy masters, gadgets and warriors and has been reflected issues like hate, love, betrayal and loyalty.

Italian writer Raffaello Giovagnoli's work named by «Spartaco» is one of the most beautiful examples of the historical novel genre. The reasons of the Spartac Rebellion which is counted the biggest slavery rebellion in the history, Spartac's struggle against existing slavery rules in Rome, his life which was full of victories and defeats are given in Raffaello Giovagnoli's work named by «Spartaco».

The notable Polish writer, Nobel laureate Henryk Sienkiewicz's work named by «Where is your way?» («Quo vadis», 1994) was also written in the genre of historical novels. Here is mentioned the persecution of Christians and other historical events which happened in Roman history during the years of power of the Roman Emperor Nero (64-68 years).

The well-known Polish writer, Boleslav Proust's (1847—1912) «Pharaoh» (1897) is one of the most famous historical novels not only in the history of Polish literature, but also in the history of world literature. This novel is about the life story of Young Pharaoh Ramses which was full of wars, love and betrayal. Alt-

though Ramses faced the crushing defeats, tragic victims in this fight, he endured all dangers and intrigues which his fate prepared for him and he could protect his people and his government.

References

- 1 Долинин А.А. История, одетая в роман: Вальтер Скотт и его читатели / А.А. Долинин. — М.: Книга, 1988. — 319 с.
- 2 Fleishman A. The English historical novel: Walter Scott to Virginia Woolf / A. Fleishman. — Baltimore: Johns Hopkins Press, 1971. — 492 p.
- 3 Baldick Ch. The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms / Ch. Baldick. — Oxford, New York: Oxford Univ. Press, 1990. — 246 p.
- 4 Трельч Э. Историзм и его проблемы / Э. Трельч. — М.: Юрист, 1994. — 720 с.
- 5 Lukacs Georg. Der Historische Roman / Georg Lukacs. — Neuwiel und Berlin: Luchterhand Verlag, 1965. — 250 p.

А.Р. Алиев

Еуропалық тарихи романның көне кейіпкерлері

Мақалада еуропалық тарихи романда ежелгі кейіпкерлердің проблемалары қарастырылды. Әлемдік тарихи романның әдеби сынындағы әртүрлі идеялары ұсынылды. Мұндай романдарда «тарихи роман», «тарих туралы роман», «тарихқа негізделген роман», «тарихтағы роман» терминдері пайдаланылды. Автор ежелгі тарихи кезеңдерге қатысты тарихи романдарды қарастырған. Бұл тарихи романдар тобына атақты ағылшын жазушысы Эдвард Джордж Бюльвер-Литтонның «Помпейдің соңғы күндері» және Роберт Грейвстің «Мен, Клавдиймын» туындылары кіреді; көрнекті француз жазушылары Густав Флобердің «Саламбо» және Морис Самюэль Роджер Чарльз Дрюонның «Ұлы Александр, немесе Құдай туралы роман» шығармалары; көрнекті неміс жазушысы Гург Эберс «Сенім»; итальяндық жазушы Рафаэло Джованиоли «Спартак»; әйгілі поляк жазушысы Генрих Сенкевичтің «Сіздің жолыңыз қайда?» және Болеслав Прусттың «Фараон» шығармалары жатады, бұлар автор тарапынан еуропалық әдебиетте ежелгі кейіпкерлерді бейнелейтін мысал, зерттеу нысаны ретінде таңдалып алынған.

Кілт сөздер: ежелгі кейіпкерлер, тарихи романдар, ежелгі дәуір, Саламбо, Спартак, Роберт Грейвс.

А.Р. Алиев

Античные герои в европейском историческом романе

В статье исследованы образы античных героев в европейском историческом романе. В мировой литературной критике об историческом романе были выдвинуты разные идеи. В таких романах были использованы термины «исторический роман», «роман, рассказывающий об истории», «роман, основанный на истории», «роман по истории». Автором рассмотрены исторические романы, в которых повествуется о древних исторических периодах. К этой группе исторических романов можно отнести произведения знаменитых английских писателей Эдварда Джорджа Бульвера-Литтона «Последние дни Помпеи» и Роберта Грейвса «Я, Клавдий»; произведения выдающихся французских писателей Гюстава Флобера «Саламбо» и Мориса Самюэля Роджера Чарльза Дрюона «Роман о Александре Македонском, или Боге»; выдающегося немецкого писателя Гурга Эберса «Подопечный»; итальянского писателя Рафаэло Джованиоли «Спартак»; известного польского писателя Генриха Сенкевича «Где твой путь?» и «Фараон» Болеслава Пруста, в которых раскрывается образ античных героев.

Ключевые слова: античные герои, исторические романы, древние времена, Саламбо, Спартак, Роберт Грейвс.

References

- 1 Dolinin, A.A. (1988). *Istoriia, odetaia v roman: Valter Skott i eho chitateli [The story is dressed in novel: Walter Scott and his readers]*. Moscow: Kniha [In Russian].
- 2 Fleishman, A. (1971). *The English historical novel: Walter Scott to Virginia Woolf*. Baltimore: Johns Hopkins Press.
- 3 Baldick, Ch. (1990). *The Concise Oxford Dictionary of Literary Terms*. Oxford, New York: Oxford univ. press.
- 4 Trelych, E. (1994). *Istorizm i eho problemy [Historicism and its problem]*. Moscow: Yurist [in Russian].
- 5 Lukacs, G. (1965). *Der Historische Roman*. Neuwiel und Berlin: Luchterhand Verlag.

Ф.И. Ширинов

*Бакинский государственный университет, Азербайджан
(E-mail: faiq.shirinov.2016@mail.ru)*

Творческая поэтика Сулеймана Велиева

В статье рассмотрена проблема репрессий в азербайджанской советской литературе. Хотя репрессии советской эпохи и продолжались на протяжении 70 лет, наличие цензуры не позволило азербайджанской литературе отразить их в полной мере. Тем не менее в творчестве одного из видных азербайджанских прозаиков Сулеймана Велиева тема репрессий является одной из основных. В романах «Спорный город», «Узелки», «Каменный родник», «Усатый ага», «Степной кулик», «Как я воскрес» и других повестях и рассказах писателя, наряду с положительными сторонами советской действительности, отражены и тяготы советской жизни, в том числе и правда о репрессиях. Основное внимание в своих произведениях автор акцентирует на формировании образа репрессивного аппарата на фоне общей сюжетной канвы.

Ключевые слова: азербайджанская литература, Сулейман Велиев, тема репрессий, сталинский режим, военные и послевоенные годы.

Как известно, в советское время были идеологические принципы, которые в какой-то степени ограничивали творческие возможности социалистического реализма, вводя их в определенные рамки: это партийность, классовость, непосредственная помощь строительству социализма. Все это иногда полностью утилитаризировало творческий процесс, приводя к требованию стать «колесом или винтиком» в партийной работе. В литературе социалистического реализма это порой приводило к схематизму, к созданию слабых, порой повторяющих друг друга произведений. Вместе с тем талантливые писатели творчески подходили и к указанным принципам классовости и партийности, сумев соотносить их с требованиями времени и потребностями народа (принципом народности).

Подобные талантливо написанные произведения выражали сущность переживаемого времени намного полнее и правильнее, нежели основанные на призывах коммунистической партии. В творчестве Сулеймана Велиева образы героев, созданные им, отвечали именно этим реалиям, поскольку они с честью выходили из испытания войной, международными конфликтами, репрессиями, из процессов производственного строительства. Ясно, что, в силу художественного творчества, автор показывает не то, в каких условиях ты пишешь, а то, как пишешь, в какой степени это отвечает требованиям литературы и искусства.

Художественный конфликт и его сюжетное решение. Успех творческих решений Сулеймана Велиева обеспечило также то, что писатель сумел правильно выделить конфликты своего времени, превратив их в художественный конфликт своего произведения. Для того, чтобы убедиться в этом, достаточно просто сделать экскурс в историю художественного творчества С.Велиева. Основной социальный конфликт в 1930-е годы определялся пафосом классовой борьбы. Писатели при этом предпочитали больше обращаться в прошлое, выражая идею классовой борьбы через необходимость изменения национального прошлого революционным путем. В своей повести «Усатый ага» С. Велиев последовал именно по такому пути. В произведении в основе художественного конфликта стоит борьба между интернациональным рабочим классом и международным капитализмом, который рабочие хотят свергнуть. Конкретным художественным материалом в конфликте между рабами и господами является бакинская нефть.

С позиции сегодняшнего дня идея классовой борьбы отошла в историческое прошлое. Однако повесть «Усатый ага» и сегодня читается с большим удовольствием [1; 69-250]. Причиной тому является то, что образ частного собственника Шапаринского воплощает в себе капиталистический мир в целом, на международном уровне, а во главе борющихся сил стоят национальные образы, подобно Усатому ага и Мустафе. Азербайджанский писатель воплотил в этом произведении идею возврата народом своих нефтяных богатств, в прошлом захваченных иностранными собственниками.

Еще один пример. В 1960-е годы основной социальный конфликт составляло противоречие между жизненными реалиями и идеологическими иллюзиями. С.Велиев это противоречие раскрыл на примере художественного конфликта, изображенного в романе «Узелки» [2; 259-517]. У героя произведения Васифа есть свои жизненные реалии: он был в ссылке, видел жестокую правду жизни.

Однако после возвращения его будто заставляют забыть эту жестокую правду, принуждая построить свое счастье на лжи. Основная идея произведения, заключающаяся в необходимости выведения наружу глубокого нравственного отчуждения, и сегодня актуальна, как никогда.

В 1970-е годы моральный упадок советской жизни еще больше вырос. Через общество все это воздействовало также и на личную жизнь людей и их духовный мир. Основу повести Сулеймана Велиева «Как я воскрес» [3; 173-207] составил художественный конфликт, связанный как раз с нравственным отчуждением. Герой произведения является участником войны, он был в международном движении Сопротивления против фашизма. Однако он не может получить удостоверение ветерана войны. Дело в том, что они дают лицензию только тем, кто сражался в армии, а герой не может представить документ из-за того, что когда-то попал в плен.

В произведении повествование идет от имени героя, и ясно, что, в сущности, он является прототипом самого Сулеймана Велиева. Писатель развивает духовный конфликт, основываясь на глубоких жизненных наблюдениях. Бывший одноклассник главного героя Зульфали, который пошел на фронт одновременно с ним, служил в госпитале и в настоящее время работает на большой должности, при этом быстро всего добивается. Чтобы получить удостоверение ветерана войны и прекратить бюрократические проволочки, он предлагает использовать знакомство, причем даже стать свидетелем его пребывания на войне. Герой не согласен с мошенничеством, и между ними завязался интересный диалог. «Я гневно сказал: «О, еще не хватало, чтобы я за законное дело унижался. Я что, должен получить поддельное удостоверение? Как у тебя язык повернулся сказать мне это? Я совсем не ожидал от тебя!»

– Вот вижу, что ты такой, как прежде. Ты странный по своей природе, совсем не меняешься. Простое дело ты всегда усложняешь. Ты хочешь, чтобы тебе на голову свалилась проблема? Ты не человек сегодняшнего дня. Разве ты не слышал поговорку: легче плыть по течению!

– Но не с такими, как ты...» [3; 201].

В данном случае противостояние между понятиями «человек сегодняшнего дня» и «странный человек» в целом обобщает советский образ жизни. Фактически здесь выражается конфликт между идеальными человеческими и советскими реалиями. Следуя этому идеалу, Аяз, герой романа «Каменный родник» [4], отправляется в Сибирь, так же как и тысячи, десятки тысяч людей, которые были выброшены из идеалов лжи в жестокую реальность, в суровые природные условия. Художественный конфликт романа – это борьба человека с природой за свою жизнь. Примечательно также то, что тот, кто побеждает природу, все-таки сталкивается и с «сегодняшними людьми», представляющими общество в далекой Сибири. Роман был одним из образцов доказательства того, что советский образ жизни исчерпал себя.

Сулейман Велиев писал произведения в эпических жанрах. Используя богатые средства художественной прозы, в выражении конфликта он в основном исходил из сюжета. Дело в том, что в эпических произведениях художественный сюжет является ключевым компонентом. В произведениях Сулеймана Велиева сюжет, основанный на разрешении художественного конфликта, совершенен. Писатель может полностью внедрить идею в сюжет и выразить ее также посредством сюжета. Независимо от того, каково произведение в соответствии с требованиями жанра, компактное, однолинейное или разветвленное, у Сулеймана Велиева сюжет со всеми элементами является магистральным путем, основным способом привлечь внимание читателя и проникнуть в его сердце.

В повести «Творожный чибис» [1; 7-68], после вступительного слова писателя о маленьком герое Ибише, на основе сюжета завязывается первоначальный узел повествования, где происходит столкновение сына из богатой семьи Фарруха и Ибиша. Интерес читателя напрямую связан с конфликтом между детьми и корнем его, скрытым в социальном неравенстве. В последующих эпизодах писатель развивает тему социального конфликта, описывая поступки, которые Ибиш и его друзья совершали против хозяев, и поступки богатых, совершаемых против рабочих, ввязавшихся в революционную борьбу. Каждый эпизод усугубляет конфликт, предоставляя подробную информацию о богатых и бедных, их быте и жизни. Кульминацией стало то, что самые младшие брат и сестра Ибиша накануне праздника Новруз голодали. Ибиш решил поохотиться на птицу чибис. Здесь одновременно раскрываются моменты, когда подросток, у которого только начало формироваться общественное сознание, начал сопереживать радость активной борьбы с богачами, раздавая листовки с революционным содержанием. Но горькая реальность говорит совсем о другом. Смерть Ибиша приводит к митингу протеста в деревне. Художественный конфликт обусловлен этим сюжет-

ным поворотом (антагонизм социальных сил). Проводя читателя через социальные конфликты, автор знакомит его с глубокими жизненными противоречиями.

В романе «Спорный город» [5] сюжет многомерен. В соответствии с несколькими идейными линиями, которые автор хочет выразить, созданы художественные образы, каждый из которых имеет свою жизненную историю и соответствующее сюжетное выражение. Когда мы впервые встречаем Зору и Силу в начале романа, кажется, что в произведении это основная линия. Через некоторое время мы знакомимся с Асланом, видим описание его жизни и решаем, что главная сюжетная линия в романе формируется вокруг Аслана.

Есть образы Аниты, а также Павла, Августа Эгон и Раде Душана, которые на основе своей жизненной канвы вступают в роман. Писатель делает краткие экскурсы, обращаясь к эпизодическим образам, разветвляя сюжет. Однако помещение каждого из образов в сюжет не приводит к потере целостности и системности. Дело в том, что все сюжетные линии объединяются вокруг борьбы партизан против единого врага – немецкого фашизма, и именно эта сюжетная линия является основной. В таком случае другие события также дополняют сюжет, представляя различные секретные операции и открытые сражения партизан против фашизма.

Не случайно, что Зора, Сила и Павло Мадзини начали свою тайную деятельность в городе Триесте, находящемся в горах Италии Триглав. Здесь завязывается сюжетный узел о борьбе с фашизмом. Цель романа – показать борьбу за освобождение Триеста. Позже развитию сюжета послужат также изображение жизни партизан и различные боевые действия в горах Триглав. Момент кульминации – анализ последних сражений за Триест в конце романа. Независимо от того, кто выживет в этой смертельной схватке, победят антифашистские патриотические силы, побежденными становятся фашизм и его идейные сторонники.

Сулейман Велиев умеет держать своих читателей в напряжении не только в широкомасштабном сюжете, но и в компактных сюжетных сценах, не давая угаснуть их интересу. Это подтверждают рассказы писателя о войне, о международных делах или сатирические истории. Рассказ «Кисть винограда» [1; 395-405] повествует о колониальной эре алжирского народа. Экспозиция истории напрямую завязывает сюжетный узел через конфликт. Издатель газеты в Алжире обращается к известному писателю Анри Паве, чтобы тот написал для газеты статью о «природе, сельской жизни», хоть это и неполитическая проблема, и уговаривает его отправиться в деревню Зюмюруддин. Анри Паве является публицистом; как писатель, он сторонник народа и поддерживает его борьбу.

Газетный издатель не знает об этом и отправляет своего писателя в деревню, к знакомому Эдгару Пино, которого называют королем винограда. Этот загадочный момент, выражающий внутренний конфликт, определяет весь ход сюжетной линии, а сюжет продолжает раскрываться через неожиданные ходы. Эдгар Пино рассказывает о своих талантах и восхваляет свой сад, писатель интересуется также и жизнью арабов, работающих на его плантации. Случайно при этом какая-то старуха спрашивает о судьбе своего пропавшего сына. Анри Паве также заинтересовался несчастным случаем. Никто не знает, жив или умер этот мальчик. Другая тайна возникает, когда гость хочет сорвать виноградную лозу, растущую вдоль забора. Эдгар Пино не позволяет ему подходить к этой лозе под предлогом того, что там есть змеиное гнездо.

Кульминационный момент возникает, когда Эдгар Пино прислал большую корзину винограда для Анри Паве. Предприниматель с удивлением видит, что писатель живет в бедном арабском квартале. Когда он находит нужный адрес, он понимает, что ошибся в человеке, особенно когда узнает, что писателя арестовали за помощь арабам. Еще одна интрига заключается в том, что Анри, отсидев в тюрьме полгода, после освобождения снова путешествует в деревню Зюмюруддин, чтобы завершить свой рассказ о ней. В это время старый сельчанин, знакомый ему и находящийся при смерти, рассказал писателю, что его жена умерла, а сын убит. Оказывается, Эдгар Пино убил молодого сельчанина в саду из-за похищения одной кисти винограда и закопал его у виноградной лозы возле забора. На самом деле храбрый молодой человек был убит за призыв жителей деревни к мятежу. Писатель перерабатывает рассказ и печатает ее как «Кисть винограда». Таким образом, Эдгар Пино, вышедший после заключения из тюрьмы и выдававший себя за друга арабов в Алжире, был разоблачен писателем. Через кажущийся простым сюжет Сулейман Велиев смог обобщить тяжелую судьбу алжирского народа, борющегося за свободу.

Художественный конфликт и его сюжетное разрешение важны, но недостаточны для полноты выражения идеи писателя. Творческое использование других компонентов, таких как композиция, язык, художественная выразительность, жанр и элементы стиля, обуславливают своеобразие творческой личности писателя.

Особенности рассказов. Наряду с крупномасштабными произведениями Сулейман Велиев является также автором более сотни рассказов, связанных внутренним жанровым и композиционным единством. Писатель в своих рассказах поднимает многие жизненные проблемы, представляя разные типы и типажи людей. Его рассказы, наряду со сжатостью сюжета, также подчиняются принципу композиционной стройности.

Рассказ «Болезнь» [1; 442-447] основан на повествовании и диалоге. «Однажды вечером, отправившись на бульвар», рассказчик был удивлен, увидев перед собой хромавшего друга Мурада. Хотя он получил в начале войны тяжелую контузию, он не помнит травмы ноги своего друга. Писатель, который с первого абзаца определяет острую фабулу, до самого конца оставляет читателя в неведении. Но реальная ситуация в жизни несколько отличается от того, что может предполагать читатель. По мере того, как Мурад рассказывал в управлении свою историю, становился очевидным контраст между его фронтовой, порой впроголодь, жизнью, однако завершённой радостью победы, и теми людьми, которые в мирные дни не могут поделить телефоны в офисе между комнатами. Целью сатирического изображения также является главный менеджер, который славится «телефономанией и лживостью». Он давал обещания каждому сотруднику, заходившему в его кабинет, и не выполнял их. Мурад, который должен был провести телефонные линии в каждую комнату, без конца поднимался на лестницу и спускался вниз.

Даже рассказчик, который вел беседу, был удивлен: «Разве это такая большая проблема?». Но есть еще более поразительные выводы: «Что за простофиля директор! Если он не может решить небольшую проблему, то как же он управляет фабрикой?». Более глубокие выводы мы слышим из уст Мурада, «потерявшего равновесие и поломавшего ногу»: «Вот ирония судьбы. Не на войне, а здесь ... Ну, мир, мы помним, как делили кусок хлеба на фронте и съедали его. Также ложкой делили воду. Теперь они не могут разделить телефон ... » [1; 446].

Более интересно выражение в рассказе композиционного построения сюжетной линии. Рассказчик, представив эпизод первой встречи, продолжает рассказ в виде живого диалога. Рассказчик, прототипом которого является сам писатель, даже не упоминается в рассказе, неизвестно, как его зовут, он лишь подает реплики в рассказе о друге, заинтересовывая в этом читателя, выступая причем в качестве читателя-слушателя. Разговор завершается в конце рассказа фронтовыми воспоминаниями двух друзей. Последний абзац повествует о пейзаже; дается описание: «Мы помолчали. Погода была спокойная. Небо просветлело. Было слышно щебетанье птиц. Мы посмотрели на место, где море соединено с горизонтом. Солнце уже собиралось садиться. Пенсионеры, которые неспешно проходили мимо нас, искали тихое место, чтобы посидеть. Были слышны веселые голоса бегающих и играющих детей» [1; 44-47].

Если бы писатель представил эту простую историю, похожую на фельетон, в обычном сюжете, она просто не имела бы никакого эффекта. Сулейман Велиев в обычных рассказах, в живом диалоге проводит крупномасштабное обобщение глубоких истин, противостоящих реалиям войны и мира. Название, данное этому рассказу, также переводится как «Болезнь». «И это лживая болезнь ... Страдания таких людей дорого обходятся нам. Рана, нанесенная ими, иногда бывает хуже, чем пулевые раны» [1; 447]. Эта мысль, которую писатель излагает от имени автора.

В целом в сатирических рассказах С.Велиева конкретного смеха, повода посмеяться нет. Его сатира носит серьезный характер, здесь раскрываются смешные ситуации, для того, чтобы выявить под ними серьезную подоплеку. «Болезнь», «Я остолбенел», «Дверь труса», «Единственная», «Утешение», «Дальние и близкие родственники» и другие рассказы подтверждают это. Компактная композиция и сюжет рассказа «Герой нации» [3; 298-301] позволяют выявить истинный характер «героя нации». Инцидент произошел между двумя людьми в самолете во время поездки в Москву. Писатель с первой строки объявляет о том, что ему не по душе герой по имени Адыширин.

Человек, который хотел стать писателем в юности, после того, как пару раз столкнулся с неудачей, теперь критикует все подряд, мало того, преподает в средней школе. «Он какое-то время писал, но затем бросил это дело и в итоге стал критиком, и стал мстить тем, кто не публиковал его произведения. Хотя некоторые авторы и считались с ним, он не смог стать настоящим, грамотным критиком. Вместе с тем он везде позиционирует себя как «ученого» и «педагога» [3; 298]. Сюжет развивается на основе терпения и настойчивости писателя, который сидит и слушает пустые, примитивные разговоры о «проблемах народа», поучения и байки.

Суть конфликта раскрывается в монологе о «герое нации»: «жаль, что у нас нет единства. У нас в Москве нет всемирно известного ни ученого, ни писателя. Потому что мы подставляем друг друга,

пожираем друг друга ... Я очень ценю и уважаю тебя. Ты всегда в моем сердце. Знаю, ты один из тех писателей, которые не используют свое право в полной мере. Ты автор прекрасных работ. Тебе давно должны были дать народного писателя ...» [3; 299]. Чтобы избавиться от этих наигранных слов, автор прикинулся спящим. Но он не может избавиться от него, поскольку состояние его соседа ухудшилось. После осмотра врача ему даже пришлось сопровождать его от аэропорта до больницы, пока его не госпитализировали. Даже в подобном состоянии пациент не хочет выпустить из рук «дипломат» (портфель). После выявления врачами у Адыширина тяжелого сердечного приступа (инфаркта) писатель сжалился над своим героем.

Напряженность в отношениях вдруг разрешается кульминацией и заканчивается финалом, подтверждающим сатирическое отношение писателя к герою. Когда активировали вещи больного, направленного на операцию, то открыли дипломат, и «я увидел много текстов, набранных на машинке. Они не были ни научными, ни художественными произведениями. Это были заявления в вышестоящие организации. Я нехотя (возможно, у меня и права на это не было) просмотрел некоторые. И меня он не забыл. Он писал, что в Москве мною издано много книг. Они написаны в духе национализма. Такие работы наносят ущерб воспитанию в духе коммунизма молодежи...» [3; 301]. Писатель делает вывод из этого события, которое кажется ему сном: этот человек, которого представляют «героем нации», в своих петициях изводил и унижал эту нацию. Возможно, это ему дорого далось, и потому он так тяжело заболел» [3; 301].

Список литературы

- 1 Велиев С. Избранные работы: в 2 т. — Т. 2 / С. Велиев. — Баку: Язычы, 1983. — 211 с.
- 2 Велиев С. Избранные произведения: в 2 т. — Т. 1 / С. Велиев. — Баку: Язычы, 1983. — 149 с.
- 3 Велиев С. Птица со сломанным крылом / С. Велиев. — Баку: Гяджлик, 1979. — 115 с.

Ф.И. Ширинов

Сулеймен Велиевтің шығармашылық поэтикасы

Мақалада кеңес уақытындағы әзербайжан әдебиетіндегі репрессия мәселесі қаралды. Кеңес дәуіріндегі репрессиялар 70 жыл бойы жалғасып келсе де, цензура оларды әзербайжан әдебиетінде толықтай көрсетуге жол бермеді. Дегенмен, көрнекті әзербайжан прозаиктерінің бірі Сулеймен Велиевтің шығармашылығында репрессиялар тақырыбы маңызды орын алады. Жазушы «Спорный город», «Узелки», «Каменный родник», «Усатый ага», «Степной кулик», «Как я воскрес» секілді романдарында, хикаяттары мен әңгімелерінде кеңес уақытының жағымды жақтарымен қатар, совет өмірінің қиындықтарын айқын көрсеткен, сонымен қатар репрессиялар жайлы шындық та бар. Автор өзінің шығармаларында орталық жалпы сюжеттік арқау барысында репрессиялық аппараттың бейнесінің қалыптасуына негізгі назарды аударады.

Кілт сөздер: әзербайжан әдебиеті, Сулеймен Велиев, репрессиялар тақырыбы, сталиндік құрылыс, соғыс кезіндегі және соғыстан кейінгі жылдар.

F.I. Shirinov

Suleyman Veliyev's creational poetics

Works of Suleyman Veliyev, the outstanding representative of the Azerbaijani literature of the XX century, are distinguished by their rich ideological content and originality of the poetics. The essence of Suleyman Veliyev's creative poetics is reviewed on the example of the realization of his ideas in his works. Suleyman Veliyev's artistic conflict and its plot solution are analyzed on the basis of specific examples of genre orientation and compositional saturation. The article reviews the writer's style, methods of narration and description, as well as the nature of the use of artistic means of expression.

Keywords: azerbaijani literature, Suleyman Veliyev, the theme of repression, the Stalin's regimen, a soldier and aftersoldier years.

Reference

- 1 Veliyev, S. (1983a). *Izbrannye raboty [Selected works]*. (Vol. 1, 2; Vol. 2). Baku: Yazychy [in Russian].
- 2 Veliyev, S. (1983b). *Izbrannye proizvedeniia [Selected works]*. (Vol. 1, 2; Vol. 1). Baku: Yazychy [in Russian].
- 3 Veliyev, S. (1979). *Ptitsa so slomannym krylom [A bird with a broken wing]*. Baku: Hyadzhlik [in Russian].

Б.М. Сүйеркүл¹, А.Д. Кегенбекова²

¹А.Байтұрсынов атындағы Тіл білімі институты, Алматы, Қазақстан;

²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: kegenbekova.altyn@gmail.com)

Фитонимдердің қатысуымен жасалған тілдік бірліктерге теолингвистикалық талдау

Тілді адаммен, оның санасымен, ойлау жүйесімен және халықтың рухани әлемімен байланыста зерделеу – қазіргі тілтанымадағы басым бағыт. Халық тұрмысында ерте кезден қолданыс тапқан өсімдіктер, олардың пайдалы қасиеттері жөніндегі мәліметтер тілдік бірліктер ретінде таңбаланып, паремиологиялық қорға еніп, адамзат танымында маңызды орын алып, ұрпақтан ұрпаққа жетіп отырған. Халқымыздың тілдік санасында мақал-мәтелдер, тұрақты тіркестер мен теңеулер, тыйым сөздер, тағы басқа арқылы көрініс тапқан. Мақала фитонимдердің қатысуымен жасалған тілдік бірліктерді теолингвистикалық қырынан зерттеуге арналған. Авторлар аталмыш тұрақты тілдік бірліктердің семиологиялық мәнін тарихи жазба ескерткіштер материалдары негізінде қарастырған. Фитонимдік тілдік бірліктердің таңбалық сипатын халқымыздың дәстүр-салттарымен, ырым-тыйымдарымен, діни танымымен байланыстыра зерттеу жүргізу арқылы тіл мен таным сабақтастығын ашудағы қызметін анықтайды.

Кілт сөздер: теолингвистика, архетип, фитоним, теоним, тілдік сана, діни таным, тіл білімі.

Тілдік бірліктерді әртүрлі қырынан зерттеу – тіл білімінің маңызды міндеттерінің бірі. Қазіргі тіл білімінде өсімдік атаулары мен олардың қолданысы, халық дүниетанымындағы рөлі мен қызметін зерттеу өзекті тақырып болып отыр.

Қазақ тіл білімінде фитонимдік лексика әртүрлі аспектіде зерттелуде. Фитонимдерді ономонология тұрғысынан Г.И.Ұйыкбаева, өсімдік атауларының этимологиясын Б.Қалиев, этнолингвистика тұрғысынан Ш.Сейітова, өсімдік атауларының уәжін У.Д.Әділбаева, ономонологиялық және когнитивтік бағыт тұрғысынан Г.А.Омарбекова зерттеген. Шетел ғалымдарынан түркі тілдеріндегі фитонимдік бірліктерді Л.В.Дмитриева, М.М. Пенжиев, Г.Г. Саберова, Т.Х. Хайрутдинова, А.А. Хатхе, тағы басқа ғалымдар арнайы қарастырған.

Ғылымда тілдің таңбалық сипаты туралы пікірлер Ф. де Соссюрдің еңбектерінен бастау алады. Бірақ қазақ халқы тілдің таңбалық сипатын ерте кезден білген. Халқымыздың «тоқсан ауыз сөздің тобықтай түйіні бар» деп бекер айтпаған. Бір сөз, сөз тіркесіне қаншама мағына сыйғызған. Оның астарында халықтың тарихы, танымынан хабар беретін ақпарат жатыр. Әрбір таңбаның негізінде оның уәжі жатыр. Әрбір сөз кодталған ақпарат десек, оның мағынасын түсінгенде ғана код ашылады. Фитонимдердің таңбалық сипаты да ерекше. Өсімдік атауларының өзіндік қолданылу аясы бар, мұндай тілдік бірліктердің шығу тегі мен қолданылу тарихы да тереңде. Әрбір сөздің тарихына барлау арқылы халықтың наным-сенімін, ырым-жоралғыларын көре аламыз.

Қазақ тұрмысында өсімдіктер рөлі көне заманнан бері жоғары болған. Халқымыз жер анадан өніп шыққан өсімдіктердің емдік қасиеті мен қоса түрлі тұрмыс құралдарын жасауға, өнер аспаптарын жасауға қолданған. Адамды топырақтан жаратылған десек, өсімдіктер әлемі де топырақтан өсіп шығады. Адам бойында жер анадағы барлық қасиеттер кездеседі десек, өсімдіктердің бойына да бұл қасиеттер беріледі. Сөйтіп, адам өзіне керектісі, пайдалысын өсімдіктерден ала алады. Бұл фактіні түркі халықтарының мәдениетін, тұрмысын қарастырған еңбектерден де кездестіреміз. Фитонимдік тілдік бірліктер сонау көне замандарда пайда болып, осы уақытқа дейін бойында терең мағына мен мән сақтап келеді. Олардың кейбір түрлерінің шығу тегін, алғашқы қолданыстарын анықтай алсақ та, кейбіреулерінің сыры әлі де ізденісті талап етеді. Қарап тұрсақ, қазақ даласының кез келген жемісінің, дәнінің, тіпті арам шөптерінің де тұрмыс-тіршілікке зиянынан, пайдасы көп. Сонымен, әрбір сөздің түпкі мәнінде халықтың танымы, дүниеге көзқарасы жатады десек, фитонимдік тілдік бірліктердің халқымыздың танымын зерттеуде маңызы зор болып табылады.

Қазақ халқы қолданатын тілдік бірліктердің кез келгені кездейсоқ емес, олардың астарында терең мағына, мәдени-тарихи ұғымдар жатыр. Фитонимдер қазақ тілінің лексика-семантикалық жүйесінде ертеден бері көрініс тауып келеді. Бұл дана халқымыздың өсімдіктер әлемін терең барлап,

санадан өткізіп, осы уақытқа дейін танымында қалыптастырғанын білдіреді. Халқымыз ерте заманнан даланың жұпары саналатын өсімдіктердің артық-кемшіліктерін барлап, өзіндік тұрмыс-тіршілігіне, салт-дәстүріне қолдана білген. Халқымыздың тілдік санасында қалыптасқан тұжырымдар тілдік санамызда мақал-мәтелдер, тұрақты тіркестер мен тенеулер, тыйым сөздер, тағы басқа арқылы көрініс табады.

Дүниедегі кез келген заттың түп негізі, яғни архетипі, бар. Сол секілді өсімдіктердің де бастау арналары тереңде жатыр. Қазіргі таңда ислам елдері құран аяттары, қиссаларда барлық сұрақтардың жауабы көрініс тапқан десе, қателеспейді. Өсімдіктердің де шығу тегін құран аяттары мен діни қиссалардан іздесек, адаспаймыз.

Жалпы адамзат атаулының бастауы, архетипі – Адам ата десек, «Адам ата – Хауа ана» қиссасында біршама өсімдіктердің пайда болуы мен пайдаланылуы жайлы сөз қозғалады. Қиссада Адам ата мен Хауа анаға жеуге тыйым салынған өсімдік ретінде дәнді-дақыл – *бидай* көрініс табады. Ал оны жеуге болмайтын себебі, жәннатта өсіп тұрған бидай Расулаайһи с-саламның несібесі болып саналады. Ал бір адамның несібесін екінші адамның жеуі үлкен күнә деп есептеледі [1; 105]. Осы ұғым қазақ халқында мынадай тілдік бірліктер арқылы айшықталады: «аманатқа қиянат жасама», «біреудің ақысын жеме», «біреудің ала жібін аттама» т.б. Мұндай тілдік бірліктердің жас ұрпақты адамгершілікке, имандылыққа тәрбиелеуде мәні зор.

Бидай өсімдігінің қазақ танымында алатын орны зор. Халқымыз оны «Арпа, бидай – ас екен, алтын күміс – тас екен», «Ас атасы – нан, нан атасы – дән», «Бидай күзде пісер, пайдасы сонда түсер», «Қарамықтың дәні болғанша, бидайдың сабаны бол, Жаман елдің жақсысы болғанша, жақсы елдің жаманы бол», «Досына арпа алып келсең, бидай алып қайт», «Нан бар жерде ән бар», «Дәнді шашпа, нанды баспа», «Нан — тамақтың атасы, ынтымақ — көптің батасы», тағы басқа мақал-мәтелдері арқылы жеткізеді. Сондай-ақ үйге келген қонаққа «ең болмаса, нан ауыз ти» деп айту дәстүр болып қалған. Қазақ халқының нанды құрметтегені соншалық, «Нанның үстіне зат қойма», «Нанды жерге тастама», «Нанды бір қолмен үзбе», «Нанды төңкеріп қойма» деген тыйым сөздерді ұрпақтан ұрпаққа жеткізіп отыр. Қазақ халқы үшін нан – тоқшылықтың, ырыстың, берекенің нышаны.

Қиссада Адам ата мен Хауа ана жұмақтан қуылған кезде, олардың киімдері сыпырылып түседі, сонда Адам ата жердегі барлық өсімдіктерден әурет жерін жабу үшін жапырақ сұрағанда *інжір* өсімдігі ғана бес жапырағын береді. Алла Тағала *інжір* өсімдігіне разы болып, оның асқан ақылдылығы үшін оны адамзатқа пайдалы, шипалы етеді... Алайда өз бетінше іс қылғаны үшін оны адамдар ұнтақтап пайдаланатын, жемісі гүлдемейтін етеді... [1; 107]. «Дәрі шөптен шығады, дана көптен шығады» демекші, *інжір* өсімдігін мың дертке дауа десек, қателеспейміз. Ол жүрек ауруы, тамақ ауруы, кеудеге суық тию, бүйрек, қан тамырлары ауруларын, тағы басқа дерттерге ем болып табылады. Денеге у таралуына қарсы қолданылады. Құранда Пайғамбарымыз Мұхаммед (с.а.у): *Кімде-кім жүрегінің жақсы жұмыс істеуін қаласа, інжір жеуді жалғастырсын*, – деген сөзі де бұл өсімдіктің тегін еместігін білдіреді [2].

Қисса бойынша, *інжірдің* қураған жапырағының бірін ара жеп, одан бал пайда болған. Аралар балды шығару үшін әртүрлі хош иісті өсімдіктердің шырынын жинайтыны белгілі. «Нахыл» сүресінің 67, 68-аяттарында Алла Тағала бізге бал аралары жайында хабарлайды: (*Ей, Мұхаммед*) «*Раббыңыз бал араға әмір етті: «Тауларға, ағаштарға және (адамдар) құратын індерге (яғни құрылыстарға) ұя сал. Сонан соң, түрлі жемістерден жеп, Раббың (сен үшін) қолайлы етіп қойған жолдармен ұшып жүр! Оның қарынынан адамдар үшін шипа болған әртүрлі реңді ішімдік - бал шығады* [3; 274]. Сондай-ақ бал әртүрлі жүрек, асқазан, бүйрек, қан аздық, тұмау, баспа, т.б. ауруларға ем. Балдың халықтың тілдік санасындағы орны мен маңызы *Ананың сүті – бал, баланың тілі – бал; Сыйға – сый, сыраға – бал; Бал тамған тілден у да тамады; Шын сөзің – бал, жалған сөзің – жуадай* т.б. мақал-мәтелдер арқылы таңбаланған.

«...Пейіштен қуылғанда Хауа ана да көз жасын көлдетеді. Сонда оның көз жасынан алоэ, амбар, сүмбіл, қалампыр, қына, осма өсімдіктері пайда болды» делінеді қиссада. Қиямет күніне шейін сол өсімдіктерді сәндік үшін пайдалану мирас болып қалған. Қазіргі таңда да бұл өсімдіктер сәндік үшін пайдаланылады.

Қиссада Адам ата мен Хауа ананың ұлы Әбілдің көмілген жерінен тікенегі мол *шеңгел* өсіп шықты делінген [1; 122]. Қазақта «Есек — қодығымен, шеңгел — собығымен» деген мақал бар. Шеңгел – мал жемейтін арам шөп. Бірақ қазақ халқы шеңгелді отын ретінде пайдаланған. «Аяз би» ертегісінде Жаман «шөптің жаманы – шеңгел» деген хан сөзіне қарсы шығып, шөптің жаманы –

карақоға дейді. Хан себебін сұрағанда Жаман: «Шеңгелді әкеліп отқа жақсам, кешке жаққан отым ертеңіне дейін, сексеуілдің шоғындай жайнап жататын еді», — деп ұтымды жауап берген екен [4].

Қазақ танымында ерекше орын алатын өсімдіктер жайлы айтқанда, *адыраспан*, *арша*, *жусан* жайлы сөз қозғамауға болмайды. Адыраспан шөбінің шығуы ислам дінінде Оспан сахабаның атымен байланысты. Аңыз бойынша, Оспан сахаба соғыста жүреді. Жаулары түнде тыңшы жіберіп аттарын жан-жаққа қашырады. Оспан сахаба атын іздеп жүріп, атының шылбырының адыраспанға байланып қалғанын көріп, адыраспанды өзімен бірге ала кетеді. Сөйтіп соғыста жеңіске жетеді. Оған *адыраспан* деп ат қояды. Мұхаммед Пайғамдар бұл шөпке дем салып, киелі етеді [5]. Бұл өсімдіктің қазақ халқының когнитивтік санасында қалыптасқан ерекше маңыздылығының көрінісі ретінде адыраспанмен байланысты түрлі өлең жолдары, тыйым сөздер, тағы басқа тұрақты тілдік бірліктердің қолданысы дәлел бола алады. Мысалы, адамдар адыраспанды жинауға келгенде, оны жұлмай, үзбей тұрып, ең алдымен:

*Ассалаумағаләйкүм, адыраспан,
Бізді сізге жіберді Омар, Оспан.
Кеселге жеті түрлі ем болсын деп,
Әкім Лұқпан пірлері ақыл қосқан, —*

деп [5; 64], немесе:

*Ассалаумағаләйкүм, адыраспан,
Атыңды қойған екен Әзіреті Оспан.
Пайғамбар дұғасынан нәр алған соң,
Өзіңе келіп тұр мың жол алыстан, —*

деген сөздерді айтып, сәлем берген екен [4]. Соңынан Құран аяттарын оқыған. Адыраспанды аларда оның арнайы уақыты болады, егер оны мезгілінен ерте жұлатын болса, киесі атады деген наным болған. Бұл өсімдікті әбден піскенде, шілде айында гүлдеген кезде жинап алуға болады ...әрі ер адамдар ғана оны жұлып немесе орып алатын болған және жұлмастан бұрын дәрет алу, дұға оқу рәсімдерін орындаған. Адыраспанды аяқ астына тастамаған, биік жерге іліп қойған. *Адыраспан, адыраспан шыққан жерді, сірә, баспан* [5; 64] деген сөз қолданыс та бұл өсімдіктің қазақы танымдағы мәнінің зор екенін көрсетеді.

Адыраспанмен үйді аластау, діни ұғым бойынша, жын-шайтандардан арылу үшін жасалады, онымен үй ішін, босағаны, бесікті аластаған, медициналық тұрғыда түрлі бактериялардан тазарту үшін жасалады. Тіл мен көз тигендерді емдегенде адыраспанды түтетіп, үстіне тұз сеуіп, ауырған адамның басынан үш рет айналдырып, отқа тастайды. Сонда:

*Алас, алас, баладан алас,
Түрлі-түсті пәледен алас,
Көзі жаманның көзінен алас,
Тілі жаманның тілінен алас,
Алас, алас, алас,
Қыла гөр Алла пәлеңнен қалас, —*

деп отқа тұз тастайды [5; 150].

Сондай-ақ адыраспан түрлі дертке шипа болғанымен, өте улы болып келеді. Оның жағымсыз иістерді жоятын қасиеті де бар. Қазақ халқы мәйіт жуғанда, жақсы иіс шығып тұру үшін адыраспанды пайдаланған.

Адыраспан түрлі емге дауа болып табылады. Халықтық медицинада адыраспанды буын ауруларынан, тіс ауруынан, тері ауруларынан, тағы басқадан айығу үшін қолданады.

Адыраспан өте улы болғандықтан, сақтық шаралары да жоқ емес. «Уды у қайтарады» демекші, адыраспанның емдік қасиетінің сыры да осы болуы керек. Аңшылар адыраспаннан аңдарға арнап у жасап, қасқыр, түлкі аулағанда пайдаланған.

Адыраспан сияқты емдік мақсатта және ауаны зиянды микробтардан, тағы басқадан тазарту (аластау) үшін қолданылатын мәңгі жасыл өсімдік – арша ағашының қасиеті де мол. Бұл ағаштың бұтақтарын жинап алып, үй ішін, бесікті аластаған. Адыраспан сияқты, оны да жағу арқылы, ауаны бактериялардан тазартып, түрлі аурулардың алдын алған. Арша ағашына түрлі зиянкес жәндіктер жоламайды. Аршаның саясында отырудың өзі адамды түрлі дерттерден сақтайды. Халық санасында бұл өсімдіктің магиялық қасиеті де бар, сол себепті ол бактериялармен қоса, жаман күштерді де жояды деген наным бар. Арша өсімдігімен аластау туралы мынадай мәлімет кездестірдік: «Алтайлықтар аңға шығардың алдында отқа табынып, аластау ғұрпын атқарады екен. Аңшы

биік таулардың асуынан асқан сайын тоқтап, сол таудың рух-иесіне бағыштап арша тұтатып, киелі ағашқа ақтық байлап, алқыш (алғыс) айтқан:

*Алтайға асуын берсін,
Ағын су кешуін берсін,
Алтайым аңын аттырсын,
Жорық жеңіл болсын!..*

Тілімізде арша ағашының жамандық атаулыдан сақтайтын (аластау) қасиетін айшықтайтын «Арша тұрған жерге шайтан бармайды» деген сөз бар [5; 154].

Аршаның мәңгі жасыл болып тұруы жайлы халық арасына таралған аңыз бойынша, бұл ағашқа «Мәңгілік /өлместің/ суы» тамған. Содан бері ол мәңгі жасыл күйінде қалған. Тіліміздің паремиологиялық қорындағы «Арша – орман анасы», «Арша өскен жерінде, адамзат өскен елінде» сияқты тұрақты бірліктер бұл өсімдіктің қазақ танымында ерекше орын алатынын көрсетеді. Арша өсімдігі тұмауға, тіс ауруына, тері, өкпе ауруларына ем болып табылады.

Қазақ танымында айрықша маңызды саналатын өсімдіктің бірі – *жусан*. Кіндік қаны тамған жерін қатты қадірлейтін қазақ халқы жусан өсімдігін *атамекен, туған жер* ұғымдарымен тығыз байланыстырады. Туған жерден ұзап шыққанда, жолаушылар жусанды өзімен бірге ала кеткен. Жусан иісінің қасиет-қадірін туған жерінен шалғай кеткен адам ғана шын сезіне алады. Ал «туған жер» – қазақ халқы үшін ең қасиетті ұғым. Жусанның мұндай қасиетін халқымыз тілдік санасында «Ермен иісі емдеп жанды, жусан иісі жұбатады...» деп танбалаған. Мысыр елінің билеушісі болған жаужүрек батыр Бейбарыс сұлтан туған жерін сағынғанда, сар даласында өсетін жусанның жұпарын аңсап, соны құшырлана иіскеу үшін билігін де, сүйген жарын да қалдырып, сапарға шыққан... Бұл айтылғандардан қазақтың когнитивтік санасында «туған жерге деген сағыныштың нышаны» ретінде орныққан жусанның қыпшақы танымнан мирас болып қалған семиотикалық мәні айқын көрінеді. Осы ойымыздың жалғасы ретінде

*«Жусан» деп ел атаған,
Шөп ол – бойы жатаған.
Дауылға, желге көшпеген,
Шөлге берік өскелең.
Дәрі – түбір бұтағы,
Жусан – қырдың жұпары, —*

деген өлең жолдарында мысалға келтіруге болады. Жусан өсімдігінің де емдік қасиеті бар. Ол – асқазан ауруларына шипа, ұйқысыздыққа дауа. Жусан өсімдігінің өзін ауа тазарту үшін пайдаланады. «Жусансыз жерді от деме, көжесіз елді тоқ деме», «Изен, жусан болмаса, шөпте береке болмайды, ауызбірлік болмаса, көпте береке болмайды», «Қой егіз туса, бір түп жусан артық шығады», «Бетеге, жусан – бел көркі, білімді ұл, қыз – ел көркі» деген сияқты мақал-мәтелдер жусан өсімдігінің жердің берекесі екендігін, адамға да, малға да пайдасы орасан зор екендігін айшықтайды.

Құран аяттарында *інжірден* басқа, *зәйтүн, құрма, жүзім, анар* жемістеріне қатысты тілдік бірліктер кездеседі. Діни наным бойынша, Алла Тағала адамды жаратқанда топырақты електен өткізіп, електен түскен топырақтан адамды, електен өтпей қалған топырақтан *құрманы* жаратқан... Әзіреті Әлиден (р.а.) жеткен бір хадисте Алла елшісінің (с.а.у.): «Немере әпкелеріңіз саналатын Құрма ағашын қадірлендер. Өйткені құрма ағашы Адам пайғамбар жаратылған топырақтан жаратылған. Құрма ағашынан басқа ұрықтанып, көбейетін ағаш жоқ. Жүкті әйелдеріңізге балғын құрманы жегізіңіздер. Ал балғыны жоқ болса, онда кептірілгенін беріңіздер. Ағаштардың арасында көлеңкесінде Имранның қызы Мәриям саялаған құрма ағашынан артық ағаш жоқ», — деген сөзі айтылған [6]. Құрма ағашының қасиетті болуы оның түрлі дертке шипа екендігінен. Ол бауыр жұмысына, асқазанға, ас қорыту жұмысына, өкпеге, ми жұмысына пайдалы, адамды қатерлі ісіктен, қан аздық ауруынан, жүйке жүйесі ауруларынан сақтайды.

Пайғамбарымыз (с.а.у.) былай дейді: «Зәйтүн майын жеңіздер және (терілеріңізге) жағыңыздар. Өйткені зәйтүн майында берекет бар. Зәйтүн майы берекелі ағаштан алынады» (Ибн Мәжә, Дарими) [7]. Сондай-ақ *Иман нұры зәйтүн ағашынан тамызық алады*. Құранда «Алла – аспанның да, жердің де нұры. Ол бейне бір үй тегіндегі сәулеге ұқсайды. Текте шырағдан тұр. Шырағдан шишаның ішінде. Әлгі шиша – інжу-жұлдыз дерсің. Ол шырақ Батыста да, Шығыста да болмаған ғажайып бір зәйтүн ағашының майынан тамызық алады. Әлгі май от тимей-ақ жалындап кеткелі тұрады, ал от тисе, нұр үстіне нұр қосылмақ («Нұр» сүресі, 35) [2; 354].

Жүзім – Құранда бірнеше рет аталатын жемістердің бірі. Оның пайда болуы, қасиеті жайлы «Адам ата мен Хауа ана» қиссасында да айтылады. Қисса бойынша, Ібіліс Нұх пайғамбардан жүзім дәнін ұрлап алады. Нұх пайғамбар одан сұрағанда, Ібіліс бәрін торғайға жаба салады. Торғай шырпыр болып ақталады. Тілімізде «торғайдай шырылдады» деген тұрақты теңеу, «шырпыр болды», «торғай жаны шырылдады» тіркестері содан қалған. Сөйтіп, Нұх пайғамбар Ібілістен қайта сұрағанда үш шарт қоятынын айтады. Оның шарты бойынша, ол жүзімді екенде үш рет суғаруы керек. Нұх пайғамбар келіседі. Бірақ екенде өзі екі рет пейіш суымен суғарады. Ібіліс тағы үш рет: біріншісі түлкінің кіші дәретімен, екіншісі иттің кіші дәретімен, үшіншісі шошқаның кіші дәретімен өз дәретін араластырып суғарады. Екі рет Нұх пайғамбар өзі суғарғандықтан, жүзімнің шырыны тәтті, әрі ол кепкенде мейізге айналады. Ал Ібіліс суғарғандықтан, жүзім сәл ашыса, адамды мас қылатын шарапқа айналады... Шарапты ішкен кісі алдымен түлкіге ұқсап, жәдігөйленеді. Көп ішсе, итке ұқсап, ырылдасып, шайнасады. Есінен танып ішсе, шошқа сияқты батпақта аунап жата береді...

Жәннат суынан нәр алғандықтан, жүзімнің дәрежесі жоғары. Нұх пайғамбар: «Егер кімнің үйінде мейіз болса, сол үйде періштелер жүреді» деген [8]. Сондай-ақ жүзім бауыр, қан аздық, ішек, бүйрек ауруларына ем болып табылады.

Қорыта келгенде, жоғарыда айтылған ойларымызды қысқаша былай түйіндеуге болады. Қазіргі таңда тіл ғылымында басым орын алып отырған антропоэекті парадигма аясында жүргізіліп жатқан зерттеулер қолданыстағы тілдік бірліктерді халық мәдениетімен, тарихымен және діни таныммен тығыз байланыста қарастыру жақсы нәтижелерге қолжеткізуге жол ашады. Мақалада бірнеше фитонимге байланысты тілдік деректерге арнайы тоқталғанымызбен, қазақ танымында ерекше орын алатын басқа да өсімдіктер көп. Оларды халқымыздың дәстүр-салттарымен, ырым-тыйымдарымен байланыстыра қарастырудың берері мол. Ондай зерттеудің қажеттілігі даусыз, және ол болашақ еншісінде.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Мұхаммед ибн Мұхаммед Ә.А. Мағарижун Нүбүүа Мұхаммедтің Пайғамбарлық дәлелдері. — 2-кіт. / Ә.А. Мұхаммед ибн Мұхаммед; ауд. З.Ж. Оразбай. — Алматы: Баспалар үйі, 2014. — 318 б.
- 2 Құсайынова С. Инжір жайлы не білеміз? / С. Құсайынова. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.muslim.kz/kk/article/738-injir-jaily-ne-bilemiz.html>.
- 3 Халифа А. Құран Кәрім қазақша мағына және түсінігі / А. Халифа. — Фахд: Мәдина, 1991. — 675 б.
- 4 Әбдіғазыұлы Б. Қазақ әдебиеті: энциклопедиялық анықтамалық / Б. Әбдіғазыұлы. — Алматы: Аруна, 2010. — 573 б.
- 5 Ырысбек Д. Оспанның адыраспаны, немесе мән мен мәңсіздік / Д. Ырысбек // Ақ желкен. — 2016. — № 10. — 5, 6 б.
- 6 Қасқабасов С. Қазақтың этнографиялық категориялар, ұғымдар мен атауларының дәстүрлі жүйесі: 3 т. энцикл. — 1-т. / С. Қасқабасов. — Алматы: Қазақ энцикл. бас ред., 2011. — 738 б.
- 7 Жолдыбайұлы Қ. Құрма ағашы адамның қалдығынан жаралғанын білуші ме едіңіз? / Қ. Жолдыбайұлы. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: <http://www.muslim.kz/kk/article/738-injir-jaily-ne-bilemiz.html>.
- 8 Сайранұлы С. Пайғамбарымыздың (с.а.у.) ас мәзірі / С. Сайранұлы. / Қ. Жолдыбайұлы. [Электрондық ресурс]. — Қолжетімділік тәртібі: http://alashainasy.kz/din_islam/paygambaryimyizdyin-sau-as-mazr-55103/.

Б.М. Сүйерқұл, А.Д. Кегенбекова

Теолингвистический анализ языковых единиц с использованием фитонимов

Изучение языковых единиц в тесной связи с человеком, его сознанием, мышлением и духовным миром народа является приоритетным направлением современной лингвистики. Человек познавал вещи и явления в процессе освоения предметного мира. Поскольку растения для него являлись источником питания, служили кровом, использовались в лечебных целях, флора имела в жизни народа важное значение. Это нашло отражение в паремиологическом фонде языка и передавалось из поколения в поколение, т.е. в языковом сознании народа употреблялись в качестве пословиц и поговорок, фразеологизмов, сравнений и запретов и т.д. Статья посвящена изучению языковых единиц с фитонимами с точки зрения теолингвистики. Авторами рассмотрено семиологическое значение названных выше устойчивых языковых единиц на материале исторических письменных памятников. Знаковые описания фитонимических языковых единиц изучены с помощью раскрытия взаимосвязи религиозных учений с традициями и обычаями, суевериями, запретами нашего народа.

Ключевые слова: теолингвистика, архетип, фитоним, теоним, языковое сознание, религиозное познание.

Theolinguistic analysis of language units with phytonyms

The study of linguistic units in close connection with man, his consciousness, thinking and the spiritual world of people is a priority direction of modern linguistics. People have perfected their learning abilities in the process of mastering the objective world. Since plants were a source of nutrition and served as shelter, they were used for medical purposes. Therefore, flora had a great importance in people's life. It was reflected in the paremiological foundation of the language and passed down from generation to generation. They are reflected in linguistic consciousness of people such as proverbs and sayings, phraseological units, comparisons and prohibitions, etc. The article is devoted to the study of linguistic units with phytonyms from the point of view of theolinguistics. The authors consider semiological significance of the above-mentioned stable language units on the basis of historical written monuments. Significant descriptions of phytonymic language units are studied through the disclosure of the relation between religious teachings with traditions, customs, superstitions, and bans of our people.

Keywords: theolinguistics, archetype, phytonym, theonym, linguistic consciousness, religious cognition.

References

- 1 Mukhammed ibn Mukhammed, A.A. (2014). *Maharizhun Nubuuua Mukhammedtin Paihambarlyn dalelder* [proof of a prophet]. A. Maharizhun Nubuuua Mukhammedtin Paihambarlyq dalelder]. Vol. 2. (Trans. Z.Zh. Orazbai). Almaty: Baspalar uii [in Kazakh].
- 2 Qusainova, S. Inzhir zhaily ne bilemiz? [What do we know about figs]. *muslim.kz*. Retrieved from <http://www.muslim.kz/kk/article/738-injir-jaily-ne-bilemiz.html> [in Kazakh].
- 3 Halifa, A. (1991). *Kuran Karim kazaksha mahyna zhane tusinihi* [Value in Kazakh and understanding of the *Quran Karim*]. Fakhad: Madina [in Kazakh].
- 4 Abdihaziuly, B. (2010). *Kazak adebiyeti: entsiklopediialyk anyktamalyk* [Kazakh literature: encyclopedic reference book]. Almaty: Aruna [in Kazakh].
- 5 Yrysbek, D. (2016). Ospanyn adyraspany, nemese man men mansizdik [Adyraspan Ospana or essence and senselessness]. *Ak zhelken – White sail*, 10, 5–6 [in Kazakh].
- 6 Qasqabasov, S. (2011). Kazaktyn etnografiialyk katehoriialar, uhymdar men ataularynyn dasturli zhuiesi [Traditional system of Kazakh ethnographic categories of concepts and names]. *Entsiklopediia – Encyclopaedic, Vol. 1-3. Vol. 1*. Almaty: Kazak entsiklopediiasyn bas redaktsiiasy [in Kazakh].
- 7 Zholdybaiuly, Q. Kurma ahashy adamnyn kaldyhynan zharalhanyn bilushi me ediniz? [Did you know that a date tree grows from the remains of a person]. *bnews.kz*. Retrieved from https://bnews.kz/kz/news/obshchestvo/religiya/kurma_agashi_adamnyn_kaldiginan_zharalhanyn_bilushi_me_ediniz [in Kazakh].
- 8 Sauranuly, S. Paihambarymyzdin as maziri [The menu of the Prophet]. *alashainasy.kz*. Retrieved from http://alashainasy.kz/din_islam/paygambarymyzdyin-sau-as-mazr-55103/ [in Kazakh].

R.Kh. Elisheva¹, M.K. Zhunusova², Z.Z. Ordabaeva², A.Zh. Sayazhanova²

¹*Sterlitamak branch of Bashkir State University, Russia;*

²*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan*

(E-mail: ZhunusovaMK@mail.ru)

Lexical composition of initial and final sentences

The article deals with the use of synonyms, antonyms, phraseological units in the genre of the story, as well as their influence on the composition of the text, the development of the plot according to the linguistic laws. The author of the article notes that the use of these lexical units also affects the overall perception of the text. According to the author of the article, using them in the story forms the logic of text construction. Thus, in some examples it is reasonably proved that the antonyms in the first sentence influence the occurrence of an incident, an unexpected or contradictory phenomenon, an eventual contrast. Also, specific examples of the use of synonyms are given, an analysis of all these elements is carried out.

Keywords: sentence, synonyms, antonyms, text, theme, skill, language, description, plot, composition, story.

It is well-known that lexicals are all spheres of a specific language or dialect and are classified into a number of genres. Synonyms, antonyms, homonyms, isimsoron, dialectism, etc., depending on the circumstances, essence, personality or style of the same species. It is known that they constitute a separate group.

Synonyms. It is known that the synonyms are phenomena related to the meaning of the word. Therefore, synonyms are the most important and complex phenomenon in the development and prosperity of every language, a lexical category that describes the evolution and prosperity of every language [1; 6].

The synonyms are instruments that serve the expression of the language, including features that reflect the linguistic wealth, flexibility. In the text, they are often used in the form of a single member, sometimes identical, three to four, in the same sentence: «The pre-menopause has long been respected, as the young men agitated the two young men with a great deal of reflection and refreshment» (A.Ibragimov. Dream) The term includes the contextual synonym of synonym (long-suffering, respect for the young) and verb synonyms (oxidation and refinement) in the form of a single member and the expression of the latter's syndrome. Here are some other examples:

1. If you see Jamilya grandmother, do not call me a beggar who does not greet in the countryside (O. Sagunayev «Jamilya»).

2. The leg of the plenum that started in the morning flare up to the bureau, and it continued to slow down till the middle of the night (K.Amanov «Boi zhazy»).

3. My grandmother, who is slow to go out of her way, maybe is old enough to move, weakened, or fled, or is he foolish for the other, forgetting about the greatness? (B. Aznabay «Unexpected hope»).

In the first example, the unanimous phrases, which do not greet and deny the phrase, are used synonymously to show the main character (the elderly), and hence, to the extent that the dignity of the man still exists). Is a story that concludes the composite sentences.

These synonyms in the sense that the plenum started in the morning did not just end up in the bureaucracy, it did not last long, and there was a lot of shouting in these sessions, and it was clear that it is had a lot of controversy, The synonyms are obvious. Contextual synonyms in the last example (aging, power downs, adult recognition) complement each other and make sense of the hero's interpretation.

In the initial sentences, the synonyms can be accelerated, in the form of a definite idea: «Twelve Months of the Year», when the end of the hard work of the peacemaker, the bush, The moment when he walks around in the wilderness and feels that he is in the light of this world and lives in the middle of the country, this summer jailoo, the Saryarkan steppes, the migrating season» (Akanov «Three Noyan»), a single and isolated compound compound sentence is impressive and impressive. Here are the phrases that are used in contradictory, breathtaking, welcoming, wandering, gathering, summarizing, contradicting the context syntax, and in the context of the perceptible periphras. The unified determinants of the existence of a living being in the light of the world, and the fact that they live, accurately describe the reality of life to the reader. And the synonyms in the last sentences are as follows.

The work of the synonyms in artistic language as academic R.Syzdyk mentioned: «Those synonymous are not only the lexical categories as only meaningful word series, but also the most powerful, flexible, ac-

tive style tool in effect, especially in artistic expression. Methods of thinking and location are diverse: from the synonymic line to the idea (idea, paragraph, etc.), the optimal variant is obtained, and rationality can be derived from the modal tone of the word, combinations, sound interactions with surrounding words (alliteration, asynchronous phenomena» [2; 27]. Consequently, synonyms are lexical groups with special functionality in the content and effectiveness of the final sentence.

1. It was nothing but awe, sadness, a happy laugh (S.Balgabaev «Old friends»).

2. At this point, my mother, who was only a little older, was not just a simple milkman, but a genius, gentle, warm, friendly, kind teacher (N. Gabdullin «My mother»).

3. When Kurman discovered the pike's mind, there were very small granules in it. At that, Kurman said: «Such stones are probably in the minds of the bloodthirsty, warlike!» he said. The logical conclusion (Zh. Moldagaliev «Pike»).

Not just one synonym, but one that overlaps with one another, the word combination (also peonism) is used in the art, but has a special effect on the thoughts and images [3; 205]. Plonasonic synonyms in examples (non-suspense, anxieties, happy, extravagant, gracious, warm, heartfelt, sympathetic) are overwhelmingly used. In the first case, the first laugh describes an abstract phenomenon in expressing what it is, and describes the smiling, sad, happy smile on the other hand. In the second example, the generous, compassionate, warm warmth, sympathetic synonymy of the second example is an epitome of complex equivalence, it provides a full, positive, positive result. In the last example, the killer, the warlike, and the bad guys have shown the character of the character in the game. «Two or three of the phrase synonyms are used interchangeably when describing the phenomenon [4; 86]». There are two or three days of sunshine, two sunbathing slippers in a dry desert, he was talking about the past and present in the midst of the shadows, spitting over his throat, and his throbbing throats. (B. Shakanylu «Between brothers»).

The sentences are entirely composed of phrases. In this syntactic structure, synthesized phrases are used to describe the characters' state in a complete and expressive manner. The author uses the second phraseological phrase, the terminus of the conversation with the figurative phrase of the spoken language, when the tiredness of the two elderly people is slowed down, and their souls continue to keep their normal conversations. The earlier phrase and the final phraseological episode (with his entreaties, his enthusiasm) show the author's loyalty to the national identity and language. And in this last sentence, synonyms serve to characterize the character, the positive and negative, the behavior, the psychological state of the stories:

1. I went upstairs and rose over my face and allowed the Tattage to go through my way, and then I became irritated again (S.Salimbaev «A woman»).

2. We know now that these lands are ever alive, and the mother, who is an inexperienced mother, has a great sense of heredity and great kindness (O. Sagunayev «Jamilya»).

3. The sounds of sadness, disappointment, deep sighing (M. Sundetov «Interview»).

In both the original and the final sentences, the duplicates of synonyms are also encountered. The scientist E.Zhanpeisov emphasized the way to use duplicate words: «Tansubub is a method of combining meaningful, interconnected words with one another» [5; 55]». Academician R.Syzdyk: «Cultured double-word, explicit, non-duplex, often used in simple informative moments, and author's double terms are often used by one person to express the meaning of those words. They need to be recognized as author's orchestration or graphic words» [2; 29]. Auezov's works illustrate such as sorrows, chimneys, insults, sculptures, shrines, and shouting .

When the pleonasm syntax is used in synonyms, tanosub is used in synonyms.

Now, let's take a look at the synonyms spent on the initial and last sentences:

1. Today is the sixth day for his endless fear (K.Zhumalilov «The Sharaina»).

2. After the death of Nemer's brother, Khanakozha, who had been drowned, was sitting in the living room (J. Shashtayevichi «Brown»).

3. The month of May was the same as everyone else was taken the light (M. Baigut «The color of the sound»).

4. So, some of those who were careless of this incident were full of sorrow (T.Nurmagambetov «After the wedding»).

In conclusion, the tanosub synonyms in the original and last sentence are not as popular as those who are familiar with us, but with their author's novelty, they have a dramatic effect. Thus, the specificity of the synonyms in the source and the final sentences can be summarized as follows: some synonyms are sometimes used simultaneously in the actual delivery of ideas; in which the synonyms created in the form of the phrase make expressive expression, melodic; In order to inform the reader of the coming event, synonyms

are both contextual and phraseal so as to clarify the main idea; To make the story unforgettable, it is crucial to discover the character of the character, the especial stylistic service of the pleonasm, synonyms of tanosub sequently.

Antonyms. According to the encyclopedic dictionary of the Kazakh language, these are gradual (stepwise, stepwise: hot-cold, yesterday-today-tomorrow, curved-wide, narrow), convergent (double membership: non-existent; live, lifeless, informal); Equipolent (precisely, equilibrium: entrance-exit, forget-alert, right-left, east-west, win-lose). But we are going to tell these units, not in this model, but in general, depending on the contextual and contextual nature of the expenditure.

About antonyms linguists N.M.Shansky: «Antonyms are widely used as a stylistic tool in fiction literature and publicism. They focus on highlighting and focusing on the most important points in the story» [6; 93], emphasized the importance of the stylistic activity of antonyms. Akhanov: «Antonyms play an exclusive role in comparing the contradictory phenomena, combining them together, and interpreting the idea expressed in this way. As a result of skillful use of antonyms, the idea that is expressed is more vivid, more expressive».

«Antonyms is a contrast of words, especially when they are used together in a single sentence. In this case, the meaningful contrast of antonyms is emphasized and is particularly striking». The accuracy of the statement is also clear from the following examples:

1. What can be worse than the happiness of your life? (A. Nabiev «Forgive me, Kulnash»).
2. It was mid-summer, now winter. The sun is cold, the thoughts and the shades are all white (J.Korgasbekov «The source of the winter frost»).
3. Waiting for the children who were on their return trips to the resort and woke up for the day before tomorrow, even though Ergab was lying in the middle of the night (T. Abdikuly «Guests»).

In the parable of the first example, a pair of synonyms in the opposite sense of the word, and the double regrettable antonyms of the sound epiphysis, reveal the character of the hero's inner monologue and reveal the essence of the essay. In the rhetorical questionable sentence of the reader, these antonyms make the reader's mind more accurate in describing the concept of real life, and the author's impression is that he is sorry and sad. In the second example, the nature of the season, which has been compared to the time of the summer (winter-summer), is used as a language approach that accurately reflects the time of the event, and serves to illustrate the event as a whole. That is why the reader is so excited. However, it is not difficult to understand the details here. It is understood that the summer days of the life of a hero's life, such as summer days, are a bitter, cruel, and terrible pain. In the third example, contextual antonyms (out of the reach of the daylight) are intended to illustrate the condition of the elderly, who is eagerly waiting for her children. The liver is waiting for the elderly person in the middle of the night, but the author does not have to worry about waking up. Do you understand the disappointment of an elderly person who gets a bit of an outburst of amusement and anxiety, or is it that his children are happy? But from the content of the sentence, the father's love for the child is evident. This is also true of artists: «The direct relationship between human beings and the reality of nature through the phenomenon of nature reflects the artwork. It is a manifestation of his views, which are balanced with the phenomena of natural phenomena, which are manifested in his character, his dignity, through his actions».

Here are some other examples:

1. From early morning, when the white rain dropped on the sidewalks, it began to shine and suddenly it fluttered and drove to the ground (D.Ramazan «Village»).
2. Rain sometimes runs slowly, sometimes gradually raising (O.Bodykov «Mother»).
3. When Kadyrbayeva remembers the past, Eskar has a fever and dries one after another (D.Ashimkhanuly «Dame»).
4. The form of rhyme-shaped rhyme is beautifully shaped and scratched on your forehead (R.Mukanova «The suffering»).

By increasing the acceleration, the contingency synthesis is used as an antonym to illustrate the contradictory nature of nature. Of course, in both illustrations, the phenomenon of the phenomenon is not contingent on the contrary. In the first example, the contextual antonym deserves the mood of the character when it comes to the native village of the character; In the second example, sometimes the rainfall, sometimes accelerated, is based on the trembling in the soul of the citizen who came to his death. But the ways of action are superficial. The paragraph reads further, «Saparbek is happy too. After a long squeezing of the cart, he repeatedly dropped his eyes. Striving to not be stingy, though, he would have to scratch his head and turn his head to the field, but the field would give him the illusions of his life, which he had uncovered in his mind.

The guy goes there and then goes into extortion. «Here the author describes the emotional process in the heart of a hero with such contrasting description, and sometimes describes the nature of the «cry» of nature, sometimes with acceleration and convincing. The wording of the third example shows the emotional reaction of a human being when he remembers what happened, and in the last example, the contradiction of a beautiful and controversial phenomenon impresses the healer's soul. It is a difficult metamorphosis (change), when it comes to the fact that the appearance of a sick person, even for a moment, is «beautiful». Thus, the phrase is a successful and effective structure-content unit, born of the illusory imagination.

Antonyms in the last sentence:

1. Smiling smoke, blissful joy, sadness in front of eyes (D. Ashishkhanuly «Stone saunas»).
2. Yes, life itself may have been a source of joy, sadness ... (A.Nabiyev «Kulyn»).
3. When he is glad to be at the feast, when he is working out a gentle grateful bitterness, he says: «Can those who will be able to come back?» (T. Alimkulov «Saryzhaylau»).

«Because the contrasted, contradictory words in the Kazakh language are based on contextual antonyms», the joys and sorrows in the examples given are in a person's vocabulary contradictory, spontaneous, in the form of combinations and contextual antonyms inside each other, to illustrate the phenomena of human life in a sophisticated comparison. At the same time, her words are used as antonymic metonymy. And S. Mametova the last paragraph of the talk «Azhal» tells us why «my dad does not care for the funny, Koke! Let's just dump my mom and dad, Nazgul! Falling out of the rocks, you flaming! If you shout at the dark night, will you hear it?» The antonymic phraseology of the «rising, falling from the rocks», given in the asonian-allitering inner monologist, here the hero's expression in a variable sense. The game was figuratively impressive, not to the hero in a simple manner. In the first sentence of the paragraph, the terrifying apple «vodka» is used in the form of a periphrasis-metaphor instead of the word «vodka». «Anton's words are literally differentiated by words. Especially the delicate use of words is clearly interpreted by antonyms. «, so that the sentence can be clarified and summarized in the examples.

1. Does a man's destiny lie down in front of his head and back? (B. Shakhanuly «Loneliness»).
2. In my small office that does not leave people in the editorial office, I have developed material that should go to the next issue of the newspaper (B. Boduubaev, Kairakbai).
3. The alarm clock, set to seven times, woke up for a while and raised the head, which was awakened in desperation to walk (B. Shahanovich «White ierm»).

The term «the front and the back» assisted names in the constant combination, made in an antithesis sense, has been replaced by a change in the sense of meaning. Indeed, those who are happy with their garden and respond to their work are, «How is this? does not look at the present and the future, does not look at «the front and the back», and in the rhetorical question of the writer, the two words in this anthropomorphic approach are given as details of the art text; The next statement in the sense of the double-word is in the sense that it is suitable for dynamic action. Here are some examples:

1. I still remember the beautiful sorcerer, like Sholpan star, at the bottom of the old birch on the edge of the Kyzylkai waterfall (O. Bokey «Saryarka's rain»).
2. The feeling of enthusiasm in the Tarban became more embarrassing (T. Alimkulov «Kokpar»).
3. Everyone in the imagination now feels sorry for each other, only with their own dreams and future hopes (S. Asylbekov «The law of the global attraction»).

These are examples from the final sentences in the talk. Anthem «Birth-born» was used in connection with a hero's old-age dear brother. His life was prematurely born before Sholpan was born to star in the light of the world. The second example shows that the psychological state of the character is the same as in the next example, with the dreams of each person doing his job, his work, and his own life.

Oxymoron. In fact, contrast is not just a fictional phenomenon, but dialectically, it is evident that general development is a phenomenon of the law of life. «It is a vision of a system of images in the art, conceptual content, and that the character's actions are not controversial, and this is a special artistic technique». The scientist M. Sergaliev in his textbook «Basics of stylistics» speaking of Zhusupov's contemporary contrasting context connectors (2004), he said: «... he has done more with antonym-like phenomena and has done it well», saying: «The Antonyms argue not only in contradiction, but also in contradiction, adds meaning, refinement, comparison, synthesis, transitions, etc.» - identifies some of its shaped figures (such as titration, acrotheca, amphithezia, diathesis, antimetabols). This list includes phenomena called Oxymoron, examples of which are lies, slander, blasphemy, and healing.

The words «oxymoron, oximoron» (gr. oxuormon, stupid — «foolish», is the word «unconscious») is a stylistic expression that makes surprising unity from contradictory semantic words», eloquent silence, pronounced teeth, sadistic pleasure, sweet sweetness, pessimistic optimist.

Examples: 1. How can you not say that ordinary freaks are much more than the dwarf fools, like dumps and the dwarfs? Let the birds feel blind, simple instincts. Nevertheless, I always put their blind feelings above the grunts of tengelshyns (T.Zhanuzakov «Agabek», «Musik and swallows»).

2. Someone said: «Do not worry, look, the heads of horses are like headscarves, hollow hands and short body covers! (A. Tarazi «Zhabai horse»).

3. Tugai - their commander. Dry snow is pushed back and forth (A. Tarazi «Shura»).

4. The daughter-in-law said, «Where are you going, father?» Ahmet shal: - I will go to Mecca ... I will go to my Mukhtar's house ... If I can not walk, I can not see the smell of the noble Mukhtar, If I stay hungry, I'll lose heart, and then I will like walking dead... (D.Doszhan «Walnut»).

5. One of the young women who had come to our editorial office for a long time, after a long excited time, had a heart-lung lecture: «I want to kill myself because I find myself, correctly educated, Can anyone who has the right to live be dying? Explain me» she cries out loudly and puzzles over the question of his insistence (O. Ospanov «The oppressed» // Zamandas, 13.12.1995).

In a separate analysis of the semantic-stylistic peculiarities of these oxymoronic components, the author points out that in the last paragraph of the story, the monologue was the author of a very clever, tremendous («quaint»), intelligent people (chechens), that it is too small to be too small (morals), morality, and shame, that the humor of the bones, the bitter bitterness of each other, is based on the logical category of incompatible terms (Oxymoron by the way).

The second example is difficult to convince as to whether the meaning of the topic and the content of the story are exactly what the reality is. For example, the dictionary speaks: «Zhaba is one of the oldest Kazakh horses. Light, fast, but not far away. Many of Kazakhstan's farms are grown for meat...

Characteristic is given to the rocky horizontally-shaped horse», Bukhar Zhyrau:

*The tail is called a pestle,
Do not stagger your horse ...
If you saddle a horse ...*

It does not mean that there is a horse in the sky» he said, Makhambet a poet and hero:

*The Arctic Beat
If the spear comes in,
Will you rent a horseshoe and look after the land? —*

which means that the horses are worthy of the warrior, and that their cover is much lower.

And so, in the same race with a hundred horses, which is described in such a way, it does not look too dark. Later, at the World championships in foreign cities (Baku, Tbilisi, Rome), for twenty years, the grand prize went to others. What a wonderful thing! Indeed, is it not a proof of the theory of the great Makhambet's theory, «There is a good birth, and his father is not astonished»?

The third example is dry ice oxymoron, the name of the dry milk sold in stores, and do not worry about fun. And, as we see every day, it does not seem like a real thing. Therefore, if you hold your hand, the dryness of the snow that turns into water will be taken in a conditional sense, but impressive. The fourth example is the great writer M.Auezov, the monologue of the elderly Ahmet, a representative of the Chechen nation, who had a good reputation for many years, who helped his housewife, who had greatly benefited from a good hearted, kind man. Used Oxymoron - the most common living dead. But this is exactly what is in that paragraph. This is because of the emotional power of every word, phrase, sentence. For example, the Chechen writer's house was dedicated to the sacred Mecca, his name being Muhtasar, Mukhtarim, his repetition of his brother-in-law, and the devotion of the shanyrak to a sacred sanctuary, «hands, his desires are above that very intelligent soul, and his heart shows the heart of the old man, who is the only one who has so. This man is saddened by the age, old age, illness. From now on, he would say, «I will be dead alive», when he returns to his cousins, who at least once a month returns home from sleep, and sees his old days as «dead». Murdering in the last sentence is a surprising thing that can be both astonishing and surprising - whether it will kill or not; Will she kill him? The story of a sick woman who suffers from this illness for a long time has been repeatedly dropped in to give her a dose of sleep, and it is said to be very difficult for a girl. Therefore, the girl's heart is overwhelmed by the affliction of her dear mother, so she wants to do her desires and bring her medicine, but if she does, she will not think that our people will not appreciate the phrase «will be true. This, of course, is even worse than the previous one!

In general, it was understood that Oxymoron was often used in the genre of poetry:

1. Warm, sweet smile spread on my face (M. Zhumabaev).

2. I am a Kazakh who died a thousand times and again reborned (Zh. Moldagaliev).

4. A horror, a grunge man, - We are alive! (K. Myrza-Ali).
5. What king, who is afraid of the Lord,
Wise, Wise and Wrong? (U. Esdauletov).
6. The Leaders are eager to appear,
He died in their language (U. Esdauletov).
7. The width I was impregnated with shoulders,
The hot days of January (S. Toraigyrov).
8. The taste of dusk is in the ear, and I still adhere to it (A. Nyankalanin).
9. Hot snow (a theme) (T. Berdiyarov).
10. Joyful bliss (Unforgettable Bliss) (A. Pushkin).

Here are some prose works:

1. Living dead (L.N.Tolstoy).
2. You are an old man, I am a young man. Old - fashioned, and a younger old man (A.P. Chehov, Duel).
3. The Frost of the oceans (K. Iskakov «Tuik»).
4. A girl (there, 120).
5. Disappointment (M. Aimbetov).
6. False slander (story) (A.Baken // Zaman - Kazakhstan, 15.10.1993).

Generally speaking, it is not surprising, but anonymously, and many others, as opposed to word pairs, which are mutually contradictory, often «readily come to an end», but the reader was not surprised at all, but later «it is possible», It has been discovered that it is a phenomenon in which the content is sometimes restricted to a subtle meaning, such as anger, cramp, sometimes used in speaking (old boy, young age, taste of voice, hot freeze).

By way of conclusions, we have summarized the use of the antonyms in the initial and final sentences as follows: Increase the sentence expression by describing the main idea of the author; draws on the image that guides the reader to the acquaintance with the essay; communicates with contrasts, narratives from the content of the event; antonyms show the semantic color of the art text; based on philosophical reasoning using contradictory concepts; the antonyms make sense to the reader with the meaning and effectiveness of it.

Dialect. Since the artists use their material in their own way, they use the common language, such as common literary language and dialectics, as well as elements of speech language. «If it finds what it wants, the snow will burn», it is clear that, while using it, some local words that are understandable only to some of the vast Kazakhstani counties are worthy of their worth [3; 212].

Academician R. Syzdyk: «The writer is looking for a rational word, looking for the image. The elements that are deviating from the norm are impressive, and local (underlined, we are), ancient, rare, and some artificial words are considered to be from these», [2; 87] it says that dialectics plays a considerable style in rational speech texts. In this case, artistic word-makers «make a peculiar, peculiar» word of the word, and use dialectics in the context of the phrase, in a rational combination of other terms in the context of artistic purposes:

1. It will fall this year as it has done (M.Kanazov «Old winter»).
2. In the first days of March. There is still snow on the ground (Zh. Rakhmatullaev «Boke's kiesi»).
3. Frost-free time! (N. Kapalbekov «In a panic»).
4. The bookkeeper of the state farm married his son, from tomorrow this village celebrates it very loudly (B.Shahanov «Syrnay sazi»).

Underlined - dialectisms with «stylized status», combined with specific authoring and other words, are also used in the dialectical context. The dictionary explains these:

1. Alasat is a dialect. Awake, revolt. (I., 100).
2. Alagat is a son, dialect. It's not a smooth one. (I., 184).
3. Cermaldas is meat, dialect. Discussion, subtlety, hypocrisy, tone (IV., 635).
4. Kapuly - meat, dialect. To be in a hurry, to be overcome (IV., 32).

Although these are words with literary variants, they give a substantial expressive shade to their sentence, in line with the elemental nature of the non-common use.

In addition to the «new element» rarely used in practice, it is clear that these are lexemes that can be functional in context, depending on their meaning and personality. However, their use in the last sentence rarely encountered:

1. Horsemen were walking along the slopes of the thick pine (T.Mameseit «Aytys»).

The famous writer A. Kekilbayev's «Baigetory» story begins as follows: «Baigetory immediately recognized Sei's. The seaside, however, was faded by the bitter tail of this village, and it was unclear on my hood that it had been scattered all through the tail and tail».

The main hero of this story is an animal, but there is a human question. In the original sentence of a blatantly explicitly conceited fable, the word translated in the dialectologic dictionary is used to describe the meaning of the form. Of course, the style of the sweat word in the sentence is far superior to those of those.

Any artwork is a product of the creator's idea. The emotional impact of this creative idea, emotional impact on the person, his enthusiasm and spiritual feeding, is contributing to the language, talent and talent of the writer, and his continuous search it depends. That is why artistic word masters choose the syllable words, selects the most appropriate words. Only then would the language masters «always find art in terms of content and create novelty in content».

«Phraseology is an indispensable part of our language, and it has its own peculiarities, personality, meaning, stability, and style». Phraseology expressions in the introductory phrases are used as phrases that make the phrase expressive, but also as a means of compacting the idea:

1. Other children of your age do more than you (Sh.Murtazha «Aybirbas»).
2. At the beginning of the lunch, the guests began to smile (K. Akhmetbekov «The cafeteria»).
3. Eagle eyes saw them from afar, Myra waved her hand (S.Asylbekov «Sarikyz»).
4. About 40 years have passed since Bozaidar had settled in this village. (M.Skakbayev «Sarkyltai»).

Examination of idioms and spectators such as «The ax doesn't even cut», «Very silent and shy», which is well-known in the system of sentences, is followed by a sudden shrinkage of the sun. like phrases, which have been reversed or transformed, have, of course, been conjugated.

For example, the first example is the expression of the occasional formations of the author's idea, as well as exponential expressions (asbestos), as well as exponential (hyperbola), metonymy (sky Goddess, devoid of the sky is deception, the earth is the source of wealth and, therefore, the devastation of the earth - is a figurative use of the meaning of «being the possessor of all riches only to be one»). These are built on content that is strongly influenced by human souls.

References

- 1 Нұрғалиева М. Тарихи романдардағы лексикалық синонимдер: филол. ғыл. канд. ... дис. автореф.: 10.02.02 – «Қазақ тілі» / М. Нұрғалиева. — Астана, 2004. — 26 б.
- 2 Сыздық Р. Сөз құдіреті / Р. Сыздық. — Алматы: Санат, 1995. — 224 б.
- 3 Қабдолов З. Тандамалы шығармалар / З. Қабдолов. — Алматы: Жазушы, 1983. — 456 б.
- 4 Болғанбаев Ә. Қазақ тіліндегі синонимдер / Ә. Болғанбаев. — Алматы: Ғылым, 1970. — 335 б.
- 5 Жанпейісов Е.М. Қазақ прозасының тілі / Е.М. Жанпейісов. — Алматы: Ғылым, 1968. — 254 б.
- 6 Шанский Н.М. Лингвистический анализ художественного текста / Н.М. Шанский. — Л.: Просвещение, 1990. — 410 с.

Р.Х. Илишева, М.Қ. Жүнісова, З.З. Ордабаева, А.Ж. Саяжанова

Бастапқы және соңғы сөйлемдердің лексикалық құрамы

Мақалада әңгіме жанрындағы бастапқы және соңғы сөйлемдердегі синонимдер, антонимдер, фразеологизмдер мәтін сюжетін, композициясын, шешімін, түйіндемелерін деген секілді ең негізгі мәселелеріндегі автор шеберлігін көрсете алатын, нәтижесінде тұтастай мәтін түзілісіндегі лингвостилистикалық заңдылықтар табиғатын анықтауға негізделген тұжырымдар қарастырылған. Осы элементтер, шын мәнінде, мәтіннің тұтастығына әкеледі. Әңгіме жанрында негізгі мәселе, кейіпкер тілінде болсын, сөйлеу тіліндегі әдеби тіл элементтері болсын, олардың жалпы мінезін көрсететін бірден-бір материал десе де болады. Айталық, суреттеуде, баяндауда синонимдер ыңғайлы болса, мәтінде алғашқы сөйлемдердегі антонимдер оқыс не кенеттен тап болған жағдайда, ыңғайсыз не тосын оқиғаға түзілген контрасты құбылысты оқиғадан хабар бергендей әсер ететіні мысалдармен негізделіп көрсетілген.

Кілт сөздер: сөйлем, синонимдер, антонимдер, мәтін, шеберлік, тіл, суреттеу, сюжет, композиция, баяндау.

Р.Х. Илишева, М.К. Жунусова, З.З. Ордабаева, А.Ж. Саяжанова

Лексический состав начальных и конечных предложений

В статье рассмотрены вопросы использования в жанре рассказа синонимов, антонимов, фразеологизмов, а также их влияние на композицию текста, развитие сюжета согласно лингвостилистическим законам. Авторы статьи отмечают, что использование этих лексических единиц влияет и на целостное восприятие текста. Использование их в рассказе формирует логику построения текста. Так, в некоторых примерах достаточно обоснованно доказывается, что антонимы в первом предложении влияют на возникновение инцидента, неожиданного или противоречивого феномена, событийного контраста. Также приведены конкретные примеры использования синонимов, результаты анализа всех указанных элементов.

Ключевые слова: предложение, синонимы, антонимы, текст, тема, мастерство, язык, описание, сюжет, композиция, рассказ.

References

- 1 Nurgaliyeva, M. (2004). *Tarikhii romandardahy leksikalyk sinonimder [Lexical synonym in historical novels]*. Astana [in Kazakh].
- 2 Syzdyk, R. (1995). *Soz kudireti [The power of words]*. Almaty: Sanat [in Kazakh].
- 3 Kabdolov, Z. (1983). *Tandamaly shyharmalar [Selected words]*. Almaty: Zhazushy [in Kazakh].
- 4 Bolganbayev, A. (1970). *Kazak tilindehi sinonimder [Synonyms in the Kazakh language]*. Almaty: Hylym [in Kazakh].
- 5 Zhanpeiisov, E.M. (1968). *Kazak prozasynyn tili [Language of Kazakh prose]*. Almaty: Hylym [in Kazakh].
- 6 Shanskii, N.M. (1990). *Linhvisticheskii analiz khudozhestvennoho teksta [Linguistic analysis of literary text]*. Leningrad: Prosveshchenie [in Russian].

UDC 070

B.A. Kaliev, Zh.S. Ramazanova

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: kaliev_69@mail.ru)*

**Comparative analysis of Kazakhstan and American publications
(from the example of «Egemen Kazakhstan» and «The New York Times»)**

Social-economic factors which influenced on the stages of development of the main publishings of Kazakhstan and America, particularly «Egemen Kazakhstan» and «The New York Times» were identified, the main characteristics of evolution were shown. International communication of journalism between the two countries, their public view, the skills of the journalist will be discussed. Changing the content of articles and topics in connection with social changes in the two publications, policy of the newspaper, factors and social groups affecting them were discussed. New processes that have become a transnational corporation of «The New York Times» company will be considered. In the selection stage of newspaper materials remote, continuous selection methods were used, comparative historical analysis was made.

Keywords: mass media means, periodicals, typology, transnational, corporation, language and style, information, article, reader, advertisement, topic, direction, stage, research, journalist, context, analyse, social opinion, ideology.

«Egemen Kazakhstan» is the official state-owned press of the Republic of Kazakhstan. The publication basically publishes official information, newer legal acts and other official information. The newspaper is issued five times a week since December 17, 1919. Its first name was «Ushkyn».

Numerous journalists from «Egemen Kazakhstan» School took part in it. Of course, new Kazakh-language newspapers have emerged in the country, which may be modern and powerful, but Egemen Kazakhstan is always characterized by constant publicity and objectivity.

The main work of the Kazakh intelligentsia is accumulated in this newspaper. They worked from the first days in the newspaper: the first time a strong creative group of Kazakh intelligentsia was collected in the newspaper. One of the first editors of the newspaper was Saken Seifullin. The great people like Mukhtar Auezov, Beimbet Maylin, Gabit Musrepov, Ilyas Zhansugurov worked there and published their works.

With the arrival of the new authority, the design of the newspaper and its contents are changing. «Egemen Kazakhstan, the leading newspaper in the country with a centuries-old history, has developed its concept of strategic development over the past month. There are many changes accordingly. At first, we prepared the logo of the newspaper. The new logo reflects the age-old history of the newspaper, «says Darkhan Kydyrali [1].

During nearly a century, the office of the newspaper was located in different cities, primarily in Orenburg, Kyzylorda, and then in Almaty, and now the main city of the independent state – Astana.

He also plans to focus on economic analysis, political review, social issues, info graphics, and photo report. The newspaper is now published in A2 format. In the future it is planned to move to A2 format.

According to him, the new layout of the newspaper was made by differentiation of foreign publications. The newspaper says that the title of «Egemen Kazakhstan» has changed since the beginning.

Since the 1990s, the «Egemen Kazakhstan» being able to go through the worst-case scenario in the past few years, has began to be published as the newspaper with the new content and with the new nature of an independent state. In the early years of independence, the articles had such subjects as obstacles, directness,

relevance. The publicist issues of national concern of the writers as Abish Kekilbaev, Sherkhon Murtaza, Kamal Smailov, Erzhuman Smail, and others were published on the pages of this newspaper.

On the first page of the book, the first chapter «One word» was published. The problems of the changes of the names of the settlements and streets, to give way for the youth to learn world languages, similarity in identity card exchange, and writing Kazakh surnames, drawbacks in patriotism were put in the agenda. It can be seen from these stories that the chapter's life and its viability for many years have not diminished.

Besides, on pages of «Egemen Kazakhstan» there were chapters as «Tauelsizdik talaptary», «Oiturtki», «Talbesik», «Naryk zhane halyk», «Ult azbasyn, urpak tozbasyn», «Didargaiyp», «Adam zhane zan», «Kokeykesti», «Ondirissiz omir zhok», «El» and «Syrgalym».

The first chapter «Zhedel soz» of the newspaper was the result of the years of independence. «What is the reason for it? There are some issues that can not be overcome today, because it is a matter of life. We aim to train our readers with their own thoughts and feelings about the problem, and the readers, «said the head of the state. The following speakers were addressing the delegates. There were also talks about the problems of the agriculture, the problems of the state language, the formation of science and education, the deep-rooted social and economic issues. This grouping of values is matched by sharpness.

The publication has always been a favorite newspaper of its readers. Over the years, the country has been a true puppet of prominent journalists in the country, and has done a great job of educating young journalists. At any time, it is obvious that he has been doing his duty for the country in his own dignity.

The President of the country Nursultan Nazarbayev highly appreciated the publication «The main newspaper of our homeland» [2; 47].

Now, Kazakhstan's journalism is not limited to its own republic. It can not be so in our day. Of course, time is also different. After all, not as in the past, each country has its own independence, and the world has a common problem with all nations and peoples. For example, peace, a barrier to natural disasters, ecology, economics, politics, culture, science, peoples' friendship are never too narrow, and it is clear that such issues can not be solved only by one country or one republic.

As for concrete examples, first of all, multinational people live in Kazakhstan. Each nation, for example, Russian, German, Uighur, Korean, etc. peoples have their own newspapers in their own languages, radio and television programs are broadcasted.

Therefore, it is clear that all human problems still lead to common language, coexistence and mutual understanding. At the same time, Kazakhstan's journalism experiences development as well as the development of journalism in the world. Sometimes, there are interconnected, and each other has a chance to reach new heights. Together with the press, radio, and television crews, some journalists also go abroad and exchange experiences.

There are also theaters and national centers. Now, if you talk about a foreign topic in Kazakh journalism, you can say the following. For example, the newspaper «Egemen Kazakhstan», which is considered to be a «centre» of the press, gives foreign news in its daily issue. This is the main public-political newspaper, so it does not ignore what's happening in the world.

As for concrete examples, first of all, multinational people live in Kazakhstan. Each nation, for example, Russian, German, Uighur, Korean, etc. peoples have their own newspapers in their own languages, radio and television programs are broadcasted.

There is plenty of information on ideology, politics, and government leaders. Such materials will be placed on the first page as far as possible. This is especially true of diplomatic relations. Reports, reports and photographs are published on the official visits of the President and Parliament Speaker, the Chairman of the Cabinet of Ministers. «Egemen Kazakhstan» is the most circulating newspaper. And even those who are abroad.

Information services in «Egemen Kazakhstan» include traditional segments: economics, sports, international review and special authoring reports. Nowadays, information on world journalism is at the forefront. Any media has full access to electronic and internet. It is always on the rise in international issues and has always been in the forefront of delivering it to the people of Kazakhstan.

In addition, the most important events happening in the world are presented to the public of Kazakhstan in a timely manner, from the world-renowned sources of information such as CNN, Rhetor, Al-Jazeera Agency and the event. There are many examples of this.

Interestingly, the main sources of information have been changing over the course of decades - and the three main sources of information have been changing over the course of decades, and three of them are English, Reuters, American Associated Press and French Agence France, representing three different journalistic schools. -presse (AFP) Information Agencies.

«International journalist is more dependent on information that is more difficult than self-examination than other colleagues. That is why the truthfulness and truthfulness of what he / she communicates to the audience depends on the sources of information he or she guides. Often they are secondary sources of information [3; 23].

Many media outlets from leading world newspapers and regional radio stations - rely heavily on information provided by these three agencies when most of the international content is compiled. The style and content of the three agency tape are different - even the numbers and facts that they sometimes refer to are so different that they are sources of complementary, not repetitive repetitions. The three agencies are also available on Twitter, which focuses on urgent information.

Moreover, they report developments in any country, following the same standards. Of course, these three sources of information are just the beginning. And among the social networks, Twitter remains the best tool ever used by international journalists. All key players on the international scene represent the official position there; moreover, many admit that they want to circumvent traditional media and communicate without the filter.

You can also read their news on mobile apps for iPhone and Android. It is dangerous to follow the news that the editors of London, Paris and New York have to look at, to look at their world and repeat their mistakes. However, it is important for them to consider and present their information in a world-wide, commercial way, and regardless of where they are and what their views are.

Some journalists are leaving Twitter without having to rely on informational noise and commentary, but you can gradually adjust your tape. «You can get real-time filtered reviews and headlines that you can find on professional topics by heading for the best articles in various countries, regions, and best practices in various fields of international politics» [4; 89].

Modern foreign journalism is full of different features. Because it is determined by the diversity of the level of economic, social and political development of each country. The inner-state and multilingualism of countries in different parts of the world have an impact on the activities of the media. The evolution of journalism has always been at a different level. It is clear that the country depends on the level of economic development, the political structure, the weight of the political forces.

The United States of America is recognized as a country with a high economic growth. It is, in particular, a model for emerging economies in the market economy. Because the United States has been pursuing the above-mentioned development path for more than two hundred years.

There are a number of factors that influence mass media coverage on other classroom and broadcasting indicators. They can be considered as the level of mastering the traditions, customs, political parties and mass movements of each country, the principles of administrative division, the tradition in tradition, the influence of foreign countries, the influence of world economic integration and the system of global satellite communications. Here, on the basis of these principles, journalism in the world should be divided into four sections.

Therefore, it is noteworthy that the earth is focused on the earth, but it does not mean that there are times when the government does not. At present, the USA's newspaper and magazine industry is the largest product in the world. There is concentration and monopolization in the country related to the publishing industry.

From the very beginning of the American press the monopoly on the way. The process of concentration in other areas also affected the press. In the 60-70's of the 19th century, the first newspaper-publishing associations appeared. In 70-80s, Scrips and U. R. Herser's press companies were established. Most of these companies were originally family-owned and gradually become a joint-stock company. Audiovisual enterprises were immediately created as a joint-stock company.

The international character, influenced by American publications, has given its place in journalism. G. According to Lasseela, the four most popular American newspapers are «rights», «freedom», «democracy», «equality». Indeed, if we analyze the history and history of American press, its newspapers are struggling for independence from the government and for public democracy.

The New York Times is the second largest newspaper in the world after Wall Street Journal in the United States. 114 Pulitzer Prize laureate. The New York Times is primarily known for its international coverage. The newspaper was born on September 18, 1851. During 167 years certain stages of typological transformation and change of editorial policy were observed. It was the transformation of society's life, the change of human values, and the economic situation in the market of periodicals. Despite such a long evolution, The New York Times did not lose its quality, nor did it fall to the rank of Tabloid.

In recent years, the bulk of advertising and information has increased the volume of newspapers and increased weight. Compared to ten years ago, daily newspapers grew 1.5 times. The newspaper has become so severe that it has reached a point where it can raise and sell it to the child.

As a result of social research, in America, there is a sharp decline in daily newspapers, and in contrast, the demand for Sunday newspapers is high. «The main reason for this is the fact that American citizens are employed. A person who is tired of everyday life does not even have a chance to see the evening newspaper. Therefore, everyday newspapers began to drown, and the ranks began to diminish. The total number of daily newspapers has dropped to 1552, with a circulation of only 59.8 million [5; 75]. At present, the US newspapers and magazines have become the world's largest supplier of products. There is concentration and monopolization in the country related to the publishing industry. In this regard, it is known that large corporations and trusts «swallowed» small print manufacturers. As a result, these companies have not only released a single newspaper, but also have access to additional magazines and books.

In addition, radio stations and television stations also took over. Thus, he became a great master, combining diverse industries. Finally, such organizations have become profitable companies, such as machinery, mining, and construction.

In recent years, there has been a significant change in the content and design of newspapers. The first page is made with a large amount of eye-lacquer, finely decorated and discarded. The paints are widely used, images are often published, various schemes, diagrams, graphs are used regularly. In most newspapers the materials are divided into thematic sections.

Although the volume of newspapers increases, there is no time for the reader to look at it. The reader's interest is to make local news, international news, politics and news stories available to newspapers in the first sections.

In any country, the issue of keeping a journalist abroad is related to the economic situation. In the United States, a newspaper correspondent travels around \$ 250,000 a year.

The New York Times (NYT, New York Times) is a daily US edition. It is ranked third in America in terms of popularity (following the «The Wall Street Journal» and «USA Today»). Founded in New York City on 18 September 1851, it has been uninterrupted since then. He won the Pulitzer Prize 112 times. Its web site is one of the most popular sites in America, and one of the most popular national newspapers - has more than 30 million monthly visitors.

Today, The New York Times is one of the most influential and influential newspapers in the United States. To understand why it lasted, we need to start a comprehensive analysis from the very beginning of its development. New York Times was founded on 18 September 1851 under the name of The New York Times. It was led by Colonel Henry Jarvis Raymond and his friend, former banker George Jones. They justified it as an alternative to the cheapest sensational edition and was available to all people as a reliable and reliable publication. Raymond published the principles of political independence of the newspaper and posted materials on education, morality, industry and religion. Subsequently, the title of the publications changed from the front to the reports.

The language and style of the New York Times newspaper are subject to common language rules and standards. Their correspondents rely on the language and style of the New York Times New York Times New York Times Handbook for Style and Usage.

Times New York Times is not always easy and elegant, nor does it use a style of writing style written by a friend. In the newspaper there are frequent occurrences of the common, arbitrarily and mixed conjunctions. Times in New York Times are not limited to one word or one sentence. Thematic complex graphics make it extraordinary for the reader to draw attention.

Changes in the society, scientific and technical progress have an impact on newspaper lexicon. Circuits, which tells about innovations in the field of high technology, is a great example of the «Speakers» section.

Before we talk about the objectivity of events, let's define the concept of «objectivity» before speaking about responsibility and objectivity with respect to American and British publications. The American Expository dictionary gives the following definition: objective - the person who deals with the facts does not «distort» the individual.

In philosophical terminology, the truth is counterfeited and the chance is opposite. Truth is a true, real existence, a real and evolving thing, including its essence and its legitimacy.

The effectiveness of journalism is directly related to the journalist's knowledge of the legal and ethical principles. Failure to comprehend legal and journalistic ethics and discipline does not open the door of a pen, and sometimes it is a frustrating mistake.

As you know, «The New York Times» and «The Washington Post» are high quality and important editions, independent from the government's point of view. Therefore, their textuality is expected to be at the highest level.

However, in the upcoming presidential election, the New York Times: The New York Times: Hillary Clinton for the Democratic Nomination - 30.01.16 [6], where the newspaper officially announced that he would vote for Hillary Clinton, a representative of the Democratic Party.

«Voters have the chance to choose one of the most broadly and deeply qualified presidential candidates in modern history...» The New York Times editorial board has endorsed her three times for federal office – twice for Senate and once in the 2008 Democratic presidential primary – and is doing so again with confidence and enthusiasm, «Hillary Clinton is the right choice for the Democrats».

This article is of the opinion of the editorial staff and, as we know, editorial articles are not in the informative genre and are not an example of sophistication, because there is a dependency on carefully selected facts that are manipulative. There is no striving for equilibrium, the article focuses on the support of one person, and only its achievements and merits; emotional-valuation approach prevails.

We can not be sure that the material that is presented by the editorials section of the edition, which directly affects the editorial opinion, will be objectivity.

You can make sure that well-known, high-quality media outlets also provide false information. They are quite sure of the reader's trust, so it's best to use it.

We believe that Kazakhstani newspapers and magazines have a common problem. Newspaper newspapers (in Kazakh) from «Egemen Kazakstan» are raising today's fate to national, national and state levels. Sometimes, in «Sovereign Kazakhstan», there are always serious materials, and it seems as if it's hard to read. The weight of the material is its disadvantage?

Because «Sovereign» and «KazProvOld» are not able to listen to the «tough» materials, such as «Caravan». Make them their goals and interests completely. Life does not look alike. After all, today's journalism is so interesting and complicated.

During these years, the newspaper «Egemen Kazakhstan» was relieved from the old, hot-and-white images and became a new, independent newspaper of the independent country. Articles written in the early years of independence were characterized by courage, acuteness and topicality.

The main tool of Kazakhstan's statehood is the «nation», which defines the mass media and the means of communication that define public opinion and form public opinion. In fact, first of all, national values are a multifunctional concept of the state and nation's caretaker. And this is a mass phenomenon, and it is a common phenomenon that has its own principles rather than the concept of autonomy. Finally, a national idea is often a phenomenon that is characterized by temporary characteristics. That is why the problem of the nationality is always the same as the historical events.

The publication has always been a favorite newspaper of its reader. Over the years, the country has been a true puppet of prominent journalists in the country, and has done a great job of educating young journalists. At any time, it is obvious that he has been doing his duty for the country in his own dignity.

Also, recognition of the peculiarities of the structure and system of the lexis of the newspaper: interrupting its construction (title, theme, genre, some textual features), as well as types of newspaper lexicons - historical-semantic analyzes of layers; identifying the key features of the typical lexicon of the newspaper; as a result of which it was possible to list the achievements and disadvantages of the newspaper in the development of literary language, vocabulary, literary language purity, terminology and word processing, and language culture.

Regarding the official historiography of the republican Kazakhstan-based Egemen Kazakhstan and the American newspaper The New York Times, these publications are the beginning of the periodical press of the two countries, both of which are considered to be numerous newspapers in the press market. The purpose of both editions is to guide the target group of readers. The New York Times and the Egemen Kazakhtan are a common subject, which is not always easy and elegant, nor does it use a style of writing style written by a friend.

In newspapers, there are frequent occurrences of adjectives, adjectives, and mixed conjunctions. The titles of these two editions are not limited to one word or one sentence. Thematic complex graphics make it extraordinary for the reader to draw attention. In recent years, the New York Times has been conducting a range of multimedia and information activities to expand the audience and strengthen the transnational corporation status.

References

- 1 [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://egemen.kz>.
- 2 Назарбаев Н.Ә. Тарих толқынында / Н.Ә. Назарбаев. — Алматы: Атамұра, 2003. — 143 б.
- 3 Қазіргі кездегі журналистік білім беру: инновациялар, жаңа технологиялар. — Алматы: Асыл кітап, 2012. — 168 б.
- 4 Еркімбаев А. Жаңа медиа: Монологтан диалогқа / А. Еркімбаев. — Алматы: Асыл кітап, 2012. — 120 б.
- 5 Френкель М. Объективность. Точка зрения «Нью-Йорк Таймс'7» / М. Френкель // Журналист. — 2015. — № 2. — С. 78–81.
- 6 Hillary Clinton for the Democratic Nomination // The New York Times. — 30.01.16. — P. 8, 9.

Б.А. Қалиев, Ж.С. Рамазанова

Қазақстан және америкалық басылымдарды салыстырмалы талдау («Егемен Қазақстан» мен «The New York Times» негізінде)

Мақалада қазақстандық және америкалық бас басылымдар, нақтырақ айтар болсақ, «Егемен Қазақстан» мен «The New York Times»-тың қалыптасу кезеңдеріне әсер еткен әлеуметтік-экономикалық факторлары анықталып, даму эволюциясының негізгі сипаттамалары көрсетілген. Екі ел журналистикасының ішкі байланысы, ондағы қоғамдық ой-пікірдің көрінісі, журналист шеберлігінің қыры жайында сөз болады. Екі сапалы мерзімді басылымның әлеуметтік өзгерістерге байланысты мақалалардың мазмұны мен тақырыптарының өзгеруін, газет редакциясының саясаты, оларға әсер ететін факторлар мен әлеуметтік топтар талданды. «The New York Times» компаниясының трансұлттық корпорациясына айналған жаңа үрдістер қарастырылды. Газет материалдарын іріктеу кезеңінде дистанциялық, үздіксіз іріктеу әдісі пайдаланылып, салыстырмалы тарихи талдау жасалды.

Кілт сөздер: бұқаралық ақпарат құралдары, мерзімді басылым, типология, трансұлттық корпорация, тіл мен стиль, ақпарат, мақала, оқырман, жарнама, тақырып, бағыт, кезең, зерттеу, тілші, контекст, талдау, қоғамдық пікір, идеология.

Б.А. Қалиев, Ж.С. Рамазанова

Сравнительный анализ казахстанских и американских печатных изданий (на примере «Егемен Қазақстан» и «The New York Times»)

В статье определены основные социально-экономические факторы, влияющие на этапы развития средств массовых коммуникаций Казахстана и Америки, а также ключевые аспекты эволюционного развития казахстанского и американского изданий, в частности, газет «Егемен Қазақстан» и «The New York Times». На примере двух качественных периодических изданий проанализированы содержание статей, редакционная политика газеты, факторы, влияющие на них, и социальные группы, связанные с социальными трансформациями. Изменения, которые происходили на определенном эволюционном этапе газет «The New York Times» и «Егемен Қазақстан», нашли свое отражение на уровне языка и стиля издания. Дана оценка внутренним структурам газет, их соответствию типу издания и задачам, проанализировано влияние новых коммуникационных технологий на развитие газет «The New York Times» и «Егемен Қазақстан». Сравнительный исторический анализ был проведен с использованием метода дистанционного непрерывного отбора проб в период выбора газетных материалов.

Ключевые слова: средства массовой информации, периодическая печать, типология, транснациональная корпорация, язык и стиль, информация, статья, читатель, реклама, заголовок, направление, период, исследование, корреспондент, контекст, анализ, общественное мнение, идеология.

References

- 1 *egemen.kz*. Retrieved from <http://egemen.kz>.
- 2 Nazarbaev, N.A. (2003). *Tarikh tolkynynda [In the flow of history]*. Almaty: Atamura [in Kazakh].
- 3 *Kazirhi kezdehi zhurnalistik bilim beru: innovatsialar, zhana tekhnologiiar [Modern journalistic education: innovations, new technologies]*. (2012). Almaty: Asyl kitap [in Kazakh].
- 4 Yerkinbaev, A. (2012). *Zhana media: Monolohtan dialohka [New Media: Monologue to dialogue]*. Almaty: Asyl kitap [in Kazakh].

- 5 Frankel, M. (2015). Obektivnost. Tochka zreniia «New York times'7» [Objectivity. Point of view «New York times'7»]. *Zhurnalist – Journalist*, 2, 78–81 [in Russian].
- 6 Hillary Clinton for the Democratic Nomination. The New York Times. 30.01.16.

N.E. Kerymbekov, V.T. Abisheva

*Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan
(E-mail: vera.abisheva@mail.ru)*

Trends in the interaction between social networks and traditional media

Social networks have become an integral part of our lives, and today it is impossible to imagine a full-fledged journalist's work without using the social network. The article is devoted to a topical and promising at present time problem of media and social networks interaction. The article reports about struggle and interaction of traditional and modern mass media, ways of their communication, similarities and differences are covered. The essence of concept «social network» is considered. The importance of social networks for private users is considered and for business is presented. The opinions of various experts on the interaction traditional media and social network are given. Their similarities and differences are presented.

Keywords: social networks, traditional media, Internet, new media, communication.

The Internet has a great influence almost on all spheres of human life. Today it is part of a global media environment, along with the press, television and radio. Its rapid spread in the early decades of this century, both worldwide and in Kazakhstan, made the increasing popularity of social networks a global phenomenon. Today's global community it is difficult to imagine without their influence, which is not always beneficial. Some researchers have expressed concern that the intense proliferation of new media may threaten the usual media, believing that with the advent of information technology, fourth power, which always was considered journalism, begins to lose his powers. The spread of social networks, different communities within them, the emergence of citizen journalism - the result is faster transmission of information which is difficult to follow sometimes even for the online media, not to mention traditional media, which come short of speed to web publishing.

The term «social network» appeared in 1954 in the work of James Barnes British sociologist «Class and committees in a Norwegian island parish» included in «Human relations» collection, and designated social structure, consisting of a group of nodes, which are social objects. Social network, in his opinion, is a group of people between which there are certain relations, bilateral or unilateral communication. For example, if the person to be placed in the center of the social network, his friends will be its branches, and the relations between these people will be considered as context [1; 48].

Before talking about modern social networks, please refer to their original concept. Vitaliy Goldenberg the specialist in Internet marketing identified the essence of social network in the following way: it is an interactive multi-user website, the content of which is updated by members of the network. The site is an automated social environment that allows you to chat to a user group, the combined interests [2; 109].

The authors of the textbook «Internet media: Theory and practice» A. O. Alekseeva, E. L. Vartanova and others suggest the following wording: «This is an Internet service for building online communities of people with similar interests and/or activities. Communication is done via internal mail, forums or instant messaging» [3; 277].

Consequently, social networking is not just another logic content consumption, but convenience to an user, which is becoming more mobile and demanding. They allow to overcome one-sided communication and give the audience the opportunity to feedback. Commenting, feedback, voting and polls - all this is aimed at identifying the readers' opinions about the information provided. The more versatile interaction with other users, the better. The ability to share messages, comment on articles, post pictures and video these and other features make new media more attractive.

People used to constantly receive some information, and if this does not happen, they begin to experience information hunger. The media simply couldn't not come in this peculiar world that is today the only one free way of conveying information to the addressee.

Today with full confidence we can say that social networks are an integral part of society. A trend of rapid development and rapid build-up of their user-mass becomes increasingly visible. They are even more integrated into human life. Ordinary people as well as business communities need them.

Maintaining of business contacts, timely information to colleagues, as well as the latest news – everything is available to every user of social networking. But if the majority of workers of different activity

spheres have their own account in any of social networking voluntarily, for journalists it is not a desire, but rather a necessary part of professional activity. According to many media representatives do not have access to social networks and do not use them in their work – does «fall out» of the information content production [4; 166].

The number of people who prefer to draw information from their gadgets grows, and the view that traditional media loses its positions under the social networks onslaught sounds more often. However, as well as vice versa. Let's consider another opinion. So, Alexander Ostroshenko the journalist criticizes the view on social networks as new media, he believes that «the problem is, at least, far-fetched and «rival» the goals, tools and everything else are different. It is no wonder that the word «blog» came in our language as simplified from «web log» and not as «new online media». Everyone who has ever read the blogs, understand what it's about. It is linear, it is sector-specific, finite in the end. Whether it is media. It at least is informative, analytical if you want. So, you can say «read» in relation to the media and not in relation to the blog, which you can watch or flipping, because otherwise not get through the line of an author's thoughts which may not be the most successful [5].

It should be noted that in the above excerpt from the blog, the author only frontire characteristics of the media and social networks, which do not exclude each other. Indeed, the social network still operate in a system of news dissemination and in any case are not the media. They act only as principal translator of information, and their important feature is the ability for a user to share messages with a wide range of interested people. Practice shows that in the past five years, they turned from means of communication into a source of information.

Popular point of view, according to which social media cannot be considered traditional media because of the low quality of the information that they placed. So, for example, Vyacheslav Varvanin the former Development Director «Lenta.Ru» news portal now the Chief Editor of «Ridus» the Agency of citizen journalism believes that the phenomenon of journalism as social networking, is oblivion: «Blogs, claiming» journalism «throughout your blogosphere-percent share. And they are no different from the author's columns in the usual publications. Reviews and comments on these columns do not have independent values so it's the same bike». According to this expert, if news is published on social networks more quickly than in the official media, this information will not be a journalist's information: «It lacks a bit of confidence. And objectivity. And presentation accuracy. This information is called «rumours», and it existed long before the advent of the Internet and blogging. Perfect, by the way, environment for the rumors spread. No worse than the gossips. <...> In any case, the media is more predictable and reliable source of information than the blog» [6].

However, our analysis showed that the blogs that meet all the requirements and definitions of the journalistic texts are taking place. Such blogs contain specific characteristics of such texts. For example, in the West, some of the best blogs are editorials, allocated in a separate site. They are kept by real journalists that makes these blogs a full-fledged source of information.

A kind of opinion expressed by Marzhan Alchimbaeva our national expert: «Social networking and blogging in them is one thing, but the media and journalistic materials – other. Social networks assume that users express their views or share information that they (personally) consider is necessary to put in a public field. With regard to journalistic material, then there's nothing personal and associated with journalism. So I think that are two different things. <...> If earlier, six or seven years ago, there was little reaction to an article or a TV report, there was no dialogue with the journalist, but today the Internet allows almost any reader or viewer to present the material with their comments or judgments» [7].

Kurmanali Kalmakhan the Head of Social Media Department, RTRC «Kazakhstan» JSC was supported the representatives of traditional media: «Blogger would not give the information that the journalist would give. Because it's their purely personal opinion. A journalists give a full picture - it is proven information and they do not impose their views, such as blogger. <...> Important thing is that the information was true! <...> People who want to get an objective information, make their own opinion, will always watch the news. Quality is above all! No offense to bloggers (not all do) the journalist will never impose their opinions. When a problem arises, it reveals from different angles and the viewer decides what is true» [8].

To the question «will social networks eventually replace traditional journalism?», Vladimir Solovyov the well-known Russian journalist, radio and television presenter, writer said the following: «Every time there is a new art or a new direction in art, it seemed that all previous forms are obsolete, they will be gone forever. There was a feeling that the cinema would kill the theater, then TV would crab those and others, and the radio in General would be forgotten. But over time it became clear that everyone is able to find itself a niche». We as content producers really care about how it will be conveyed to the consumer through social

networks, in DVD or VHS. Artistic expressions can be very different, the main thing is how the emotion described. And social networks, by the way, sometimes do not even know that spread the same content that people see on television» [9].

Researchers from Saint Petersburg state University, I. A. Bykov and O.G. Filatova note: «Social media today is a serious competitor to traditional media and become the most visited resources in the Internet (especially blogs and social networks). Users changing information and entertainment Internet sites for social media, which have become their primary sources of information» [10; 232]. However, according to other scholars, the fundamental difference between these two forms is saved: at that time, as traditional media and their online version just misleading the audience information, social media remains a platform for communication.

On the forum of editors of Kazakh-language publications on a theme «development of the media resources in the framework of the third modernization of Kazakhstan», Dauren Abayev the Minister of information and communications of the Republic of Kazakhstan said that traditional media and new media have become integrated into a complementary tool. He noted that today many large media organizations safely use similar tactics. As evidence, the Minister cited the example of the printed press as «Egemen Kazakhstan», «Aikyn» and several TV channels.

When we turned to the world practice on the subject, found that foreign colleagues in forming the content of online versions began using innovative approaches. The Newspapers created online editions which have their own state. The journalists working for the online and printed version.

For example, initially traditional publications opened their sites into a global network, fully reprinting entire material. Some editions of Karaganda continue to work by the same way. This is true for the regional newspaper «Industrial Karaganda».

For example, our newspaper «New Vestnik». In its online version can be found only about 30-40 % of the the main Edition content. All other information journalists prepare solely for the site content.

Now journalists are increasingly use data from open sources a new generation of social networking as information sources. Research of HeadHunter the online recruitment company developing business in Russia, Ukraine, Belarus, Kazakhstan, showed that journalists are one of the most active users of social networks (76 %) topped the list of those who most actively uses them for information (64 %). This research of the social services usage by the representatives of various professions was held from 24 September to 2 October 2012 among the 5600 employees.

Statistics collected by a leading international provider of software and services for specialists in public relations and Cision the marketing communication shows: in 2015 year worldwide every day social network is used 67 % of journalists. It is 29 % more than in 2012. During this same time, the number of journalists who do not use social networks, halved from 12 % to 6 %. The most important figure of this research: 50 % of the interviewed journalists admitted that they would not be able to work today without using social networks.

Our analysis showed that with each year the number of users of social networks is constantly increasing and today the media open their own blogs, encourage blogging and social network activities of its journalists.

So, who together are social networks and traditional media – competitors or partners? The answer to this question can be obtained directly from their gadgets - enough to remove the tape from his social networking accounts, news sites and publications, and here will be only pictures of food, pets and nature.

Social media are not competitors to the traditional media. At this stage, they rationally complement each other. Such cooperation is fundamentally changed the mechanism and form to inform users, expanding the possibilities for independent readers the choice of priorities. Now they occupy its own niche and are a separate participant of information space, fulfilling the role of a provider of news with the possibility of communicating users.

For the modern media the work with social networks is as much a part of communication with the audience. Modern media should develop strategies for integration into the social networks to attract larger audiences, taking into account their unique characteristics, because for them it is a way to maintain their competitiveness. Media should understand the specifics of its publication and, depending on the build strategy, at the same time, thinking about the content.

Social networking for media is primarily a platform for further implementing the basic strategy of the edition. That's why a strategy prepared for work with social networks, should not run counter to the basic media strategy [11; 167].

There are several advantages of social networking and media interaction:

- virtual social platforms are one of the largest channels for dissemination of news content;
- social networking - it is channel of additional traffic, and thus an additional source of income;
- media in social networks can quickly get feedback from their audience;
- media through presence on social platforms increase visibility [12; 97].

The research confirms that today, not only the media interact with social networks, but social networks work with the media. Mass media are getting a new audience, and social networks are fundamentally new content.

Question of social networks belonging to the media remains controversial. And yet the importance of social media, including social networking, in the modern information space increases. Traditional media realize it well, so try not to miss the opportunity to infiltrate and occupy its niche. Thus, in the present an unlimited flow of information, people are more inclined to consumption in the form of a small concentrated pieces of text that was the basis of «Twitter» as well as in the rendered view – pictures with a few comments that became the basis of the network «Instagram». And traditional media gradually appear on these sites. These distribution channels just starting to get used to them, so the leaders of those who were engaged in the association with social networks and promotion of their pages in this environment.

Currently, almost every news Agency, TV channels, radio stations, magazines and newspapers have their accounts in social networks, which they duplicate your content and briefly inform users about what is happening in the world, the region with the possibility of communication. That's what makes the social network a private party space.

The specifics of the relationship online-media and user is that not a reader looking for information in the media, but the media are trying to penetrate the «close circle» of a participant in a social network. Users audience increases due to this interaction. While the editions that have fallen in the Internet space, there remains the prospect of expanding the audience, while the conventional media, it is actually not. Sources for creating new content and information there open: using social networks may find participants and witnesses to the event, as well as any media materials.

Network media create the agenda, focus the audience on important issues, and society by means of social networks can formulate their own answers to these questions. Thus, each participant contributes to: Internet media verifies the news, selecting the most close to the agenda; the social network organize the dissemination of news through their own channels using the mechanism of interpersonal recommendations, with news acquire additional details, facts, comments, videos and photos. Commenting and rating system for news significantly expands the participation of Internet users in the formation of public opinion and public space.

In our view, looking ahead, the cooperation of social networks and media has two outcomes – negative and positive. The first - media will retain the position of: «my news is my carrier» and, thus, will inevitably lose the audience. The second, which should take in most – increased views about the audience: «my users – users of all my sites». Here media, of course, must learn to «reach» a user and be convenient for them everywhere, including in social networks. Social networking is a powerful tool that allows users to communicate with each other, and the media to benefit from it. Social networks are able to expand the audience of the mass media; give the opportunity to better understand their audience based on the comments, ratings, feedback, remarks; hold the audience close to the brand. Ideally, the user must not come to media and expect a response, but the media must find a new audience and try to keep its interest and trust.

Even though social networks gradually cover a growing information space it will not completely replace traditional media soon. Therefore, it is necessary to find a balance between them. In order to maintain its primary role in the information sector and not get lost in the ocean of voluntary information providers, the traditional media need to keep up with the times and be ahead of it.

The significant growth of the influence of social networks on information space is an extension of the media spectrum and in any case not a competition and the displacement of something and someone. As a result of studying the interactions of traditional media and social networks, we found that social networking has ceased to be a kind of marginal channel broadcast information and moved into the category of a recognized and effective supplement to the publication. Media fully uses the power of social networks, more and more developing this area. Thus, at present, in the accelerated rhythm of life, social networks with their ever growing popularity as a platform for broadcast media content found to be verified and received its «tick» in the system.

References

- 1 Барнс Дж.А. Классы и собрания в норвежском островном приходе / Дж. А. Барнс // Человеческие отношения. — 1954. — № 7. — С. 39–58.
- 2 Сальникова Л.С. Репутационный менеджмент. Современные подходы и технологии: учебник и практикум для академического бакалавриата / Л.С. Сальникова. — М.: Юрайт, 2015. — 303 с.
- 3 Алексеева А.О. Интернет-СМИ: Теория и практика / А.О. Алексеева, Е.Л. Вартанова и др. — М.: Аспект Пресс, 2010. — 348 с.
- 4 Шестеркина Л.П. Универсальная журналистика / Л.П. Шестеркина. — М.: Аспект Пресс, 2016. — 480 с.
- 5 Острошенко А. Блогу — блоггово. Поглотят ли блоги интернет-СМИ? [Электронный ресурс] / А. Острошенко. — Режим доступа: <https://lenizdat.ru/articles/1035450>.
- 6 Вячеслав Варварин: «Никакой блогговой журналистики нет!» [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://lenizdat.ru/articles/1042831>.
- 7 Нурмуханбетов М. Соцсети и традиционные СМИ — конкуренты или партнеры? [Электронный ресурс] / М. Нурмуханбетов. — Режим доступа: <https://camonitor.kz/26437-socseti-i-tradicionnye-smi-konkurenty-ili-partnery.html>.
- 8 Сыздыкбаев А. Какую роль играют социальные сети в современном обществе / А. Сыздыкбаев. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://www.kazpravda.kz/interviews/view/kakuu-rol-igrout-sotsialnie-seti-v-sovremennom-obshchestve>.
- 9 О синергии СМИ и социальных сетей [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://politinform.su/intervyu/78716-o-sinergii-smi-i-socialnyh-setey.html>.
- 10 Быков И.А. Технологии Веб 2.0 и связи с общественностью: смена парадигмы или дополнительные возможности? / И.А. Быков, О.Г. Филатова // Вестн. СПбГУ. — 2011. — Сер. 9. — № 2. — С. 226–236.
- 11 Стелзнер М. Контент-маркетинг. Новые методы привлечения клиентов в эпоху Интернета / М. Стелзнер. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. — 288 с.
- 12 Халилов Д. Маркетинг в социальных сетях / Д. Халилов. — М.: Манн, Иванов и Фербер, 2016. — 240 с.

Н.Е. Керымбеков, В.Т. Абишева

Әлеуметтік желілер мен дәстүрлі БАҚ-тың өзара байланысының заңдылығы

Әлеуметтік желілер біздің өміріміз ажырамас бір бөлігіне айналды. Бүгінде олардың көмегінсіз журналистің толыққанды жұмысын көзге елестету мүмкін емес. Мақала қазіргі таңдағы бұқаралық ақпарат құралдары мен әлеуметтік желілердің өзара байланысының өзекті және келекештегі мәселелеріне арналған. Дәстүрлі және заманауи бұқаралық ақпараттардың күресі мен қатынасы, коммуникациялық жолдары, ұқсастықтары мен айырмашылықтары, «әлеуметтік желі» ұғымының мәні қарастырылды, жеке қолданушы мен бизнесмендерге әлеуметтік желінің маңызы секілді мәселелердің беті ашылды. Дәстүрлі және заманауи бұқаралық ақпарат пен әлеуметтік желінің қатынастары жөнінде әртүрлі мамандардың пікірлері келтірілген. Олардың айырмашылықтары мен ұқсастықтары көрсетілген.

Кілт сөздер: әлеуметтік желілер, дәстүрлі бұқаралық ақпарат құралдары, интернет, жаңа медиа, коммуникация.

Н.Е. Керымбеков, В.Т. Абишева

Тенденции взаимодействия социальных сетей и традиционных СМИ

Социальные сети стали неотъемлемой частью нашей жизни, и сегодня невозможно представить себе полноценную работу журналиста без их использования. Статья посвящена актуальной и перспективной в настоящее время проблеме взаимодействия средств массовой информации и социальных сетей. Освещены вопросы борьбы и взаимодействия традиционных и современных средств массовой информации, пути их коммуникации, сходства и различия, рассмотрена сущность понятия «социальная сеть», показана важность социальных сетей для частных пользователей и для бизнеса. Приведены мнения различных специалистов по поводу взаимодействия традиционных средств массовой информации и социальных сетей.

Ключевые слова: социальные сети, традиционные средства массовой информации, интернет, новые медиа, коммуникация.

References

- 1 Barns, Dzh. A. (1954). Klassy i sobraniia v norvezhskom ostrovnom prikhode [Classes and meetings in the Norwegian island parish]. *Chelovecheskie otnosheniia – Human relationships*, 7, 39–58 [in Russian].
- 2 Salnikova, L.S. (2015). *Sovremennye podkhody i tekhnologii [Modern Approaches and Technologies]*. Moscow: Yurait [in Russian].
- 3 Alekseeva, A.O., Vartanova, E.L., & et al. (2010). *Internet-SMI [Internet Media]*. Moscow: Aspekt Press [in Russian].
- 4 Shesterkina, L.P. (2016). *Universalnaia zhurnalistika [Universal journalism]*. Moscow: Aspekt Press [in Russian].
- 5 Ostroshchenko, A. (2005). Blohu — blohovo. Pohlotiat li blohi internet-SMI? [A blog is a blog. Will blogs absorb Internet media]. *lenizdat.ru*. Retrived from: <https://lenizdat.ru/articles/1035450> [in Russian].
- 6 Vyacheslav Varvarin: «Nikakoi blohovoï zhurnalistiki net!» [Varvarin Vyacheslav: «There is no blogging journalism!»]. (2006). *lenizdat.ru*. Retrived from: <https://lenizdat.ru/articles/1042831> [in Russian].
- 7 Nurmukhametov, M. (2016). Sotsseti i traditsionnye SMI — konkurenty ili partnery? [Social networks and traditional media - competitors or partners?]. *camonitor.kz*. Retrived from: <https://camonitor.kz/26437-socseti-i-tradicionnye-smi-konkurenty-ili-partnery.html>. [in Russian].
- 8 Syzdykbaev, A. (2017). Kakuiu rol ihraiut sotsialnye seti v sovremennom obshchestve [What role do social networks play in modern society]. *kazpravda.kz*. Retrived from: <http://www.kazpravda.kz/interviews/view/kakuu-rol-igraut-sotsialnie-seti-v-sovremennom-obshchestve> [in Russian].
- 9 O sinerhii SMI i sotsialnykh setei [About the synergy of the media and social networks]. (2017). *politinform.su*. Retrived from: <http://politinform.su/intervyu/78716-o-sinerhii-smi-i-socialnyh-setey.html> [in Russian].
- 10 Bykov, I.A., & Filatova, O.G. (2011). Tekhnologii Veb 2.0 i svyazi s obshchestvennostiu: smena paradihmy ili dopolnitelnye vozmozhnosti? [Web 2.0 technologies and public relations: a paradigm shift or additional opportunities?]. *Vestnik Sankt Peterburhskoho universiteta – Bulletin Saint Petersburg State University*, 9, 2, 226–236 [in Russian].
- 11 Stelzner, M. (2013). *Kontent-marketinh. Novye metody privlecheniia klientov v epokhu Interneta [Content marketing. New methods of attracting clients in the Internet age]*. Moscow: Mann, Ivanov i Faber [in Russian].
- 12 Khalilov, D. (2016). *Marketinh v sotsialnykh setiakh [Marketing in social networks]*. Moscow: Mann, Ivanov i Faber [in Russian].

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ МӘЛІМЕТТЕР

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

INFORMATION ABOUT AUTHORS

- Abisheva, V.T.** — Doctor of philology, Professor, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Akhmetova, B.B.** — Senior teacher, Department of foreign languages, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Aliyev, A.R.** — Senior laboratory assistant, Department of World Literature, Baku State University, Azerbaijan.
- Antonova, Ye.M.** — Senior lecturer, Department of Russian language and literature, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Dulebova, I.** — PhD, Associate professor, Department of Russian and East European Studies, Ya.A. Comenius University, Bratislava, Slovakia.
- Elisheva, R.Kh.** — Candidate of philology, Associate professor of Bashkir filology, Sterlitamak branch of Bashkir State University, Russia.
- Fursanova, T.V.** — Senior lecturer, Department of Russian language and literature, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Goloshchuk, A.V.** — Student of filological faculty, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Gornay, A.Yu.** — Student of filological faculty, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kaliev, B.A.** — Candidate of philology, Associate professor, Department of kazakh linguistics, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kazanbayeva, A.Z.** — Candidate of philology, Associate professor, Department kazakh linguistics, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Kegenbekova, A.D.** — Undergraduate of faculty of philology and world languages, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.
- Kerymbekov, N.E.** — Undergraduate, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Knol, M.V.** — Senior teacher, Department of foreign languages, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Meirbekova, M.K.** — Teacher, Department of foreign languages, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Ordabaeva, Z.Z.** — Assistant professor of Department of practice course practical course of the Kazakh language, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Ramazanova, Zh.S.** — Candidate of philology, Associate professor, Department of journalism, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Sayazhanova, A.Zh.** — Student of filological faculty, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Shirinov, F.I.** — Doctoral student of the Department of Teaching Methods of the Azerbaijani Language and Literature, Baku State University, Azerbaijan.
- Suiyerkul, B.M.** — Doctor of philological sciences, chief researcher, A. Baitursynov Institute of Linguistics, Almaty, Kazakhstan.

- Tkach, P.** — Department of Russian Studies, Faculty of Arts University of Ss. Cyril and Methodius, Trnava, Slovakia.
- Tuite, Ye.Ye.** — Candidate of philology, Associate professor, Department kazakh linguistics, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Tursunova, M.A.** — Candidate of philology, Associate professor, Department kazakh linguistics, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Utyaev, A.F.** — Candidate of philology, Associate professor, Sterlitamak branch of Bashkir State University, Russia.
- Zhunosova, M.K.** — Assistant professor, Department of practice course practical course of the Kazakh language, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.
- Zhuyntayeva, Z.N.** — Candidate of philology, Associate professor, Department kazakh linguistics, Ye.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan.